

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. V. GREGERSEN

MESSE OG MARKED

Det landskendte Kliplev marked

FOLKELIGT FORLAG

STRUER MCMLV

MESSE OG MARKED

H. V. GREGERSEN

MESSE OG MARKED

Det landskendte Kliplev marked

Das Markt mit dem magern Vieh zu Clipleff ist das fürnehmste und considerableste, welches in Ihro Königl: Mayst: Reiche und Landen sich findet, dahero es vor den Unterthanen fast wie ein Umschlag angesehen werden kann.

Udtalelse fra 1744

FOLKELIGT FORLAG
STRUER MCMLV

1955

TH. LAURSENS BOGTRYKKERI
TØNDER

INDHOLD

I. Under skiftende herrer	7—29
II. Skt. Hjælper	30—35
III. Fra valfart til marked	36—39
IV. Termin og forkøb	40—50
V. »Jyllænderne« og Kliplev	51—54
VI. »Det fornemste og considerable- ste marked i 50 miles afstand« ...	55—61
VII. Skæbner og tildragelser	62—77
VIII. Mod nye tider	78—85
IX. Folkelige brydningsår	86—91
X. Det lovstridige krammarked ...	92—104
XI. I mands minde	105—111
Noter og henvisninger	112—118
Register	119—120

Under skiftende herrer

OMTRENT midtvejs mellem Åbenrå og Flensborg løfter et slankt kirkespir sig let og ubesværet op over en lille landsbys lave tage. Det er den navnkundige Kliplev kirke, der øjnes milevidt ud i det snart alvorstunge, snart smilende landskab. I al sin brogede mangfoldighed er der noget storladent over naturen på dette sted. Vi er nemlig her i en egn, hvor vestens flade, lyngklædte hedesletter har kæmpet om pladsen med de skovklædte udløbere af østkystens skærmende bakkestrøg.

Som på kun få steder har vort lands natur her taget sig sammen for at vise sig i al sin yppighed. Umiddelbart øst for Kliplev mødes Bjergskovs lyngbrune moræneterræn således med den lille østkystoase, som bøgeskovene fremtryller ved Søgård-søerne. Men ellers kappes helt siden heopdyrkningens dage de mørke, alvorlige granplantager og de magre agre med lyngen om herredømmet omkring den gamle sogneby.

Midt i denne afvekslende natur, hvor den sandblandede muld har vist sig tjenlig til opdyrkning med oldtidens kummerlige redskaber, har det lille bondesamfund Kliplev nu ligget i henimod halvandet årtusinde. I folkevandringernes sværdtid har storbonden *Klippi* her for sig og sine grundlagt et hjem, der omkranset af skove og heder har kunnet yde et fristed for det arbejdende folk.

Og dog var stedet ingenlunde en afsides udørk, thi tæt op til den lille bygd gik helt fra bronzealderens vandrings-tider det store færdselsstrøg, der forenede den Jyske halvøs

mange stridbare stammer. De grønsværtækkede gravhøjes nord-sydgående rækker taler deres eget stilfærdige sprog om hine tiders bosættelse langs alfarvejen. Navnkundigst blandt disse er i Kliplevs nærhed de to Hjerneshøje, der efter sagnet skal rumme de jordiske rester af kong *Hjerne* og hans datter.

Vi skal dog langt højere op i tiden, før sløret over denne egns historie kan afdækkes, idet Kliplev først bliver omtalt et stykke ind i middelalderen.

Ved den tid indtog Kliplev på forskellig vis en førende stilling. Hele egnen havde da navn efter byen, midtpunkt som den var i Kliplev herred. Her ejede kongen også jordegods, det såkaldte »konunglef«. Men således blev det ikke ved. Kliplev er på sin egen måde blevet et offer for vort grænselands skæbnesvangre politiske udvikling!

Krongodset gik nemlig her som andetsteds i Sønderjylland tabt for kongemagten, idet *Erik Menved* i 1313 gav afkald på det til fordel for den Sønderjyske hertug og hans efterkommere. Det må antages, at det snart efter er blevet afhændet til et medlem af den godsgridske Holstenske adel.

På den kullede greves tid, »mens landet stod i dybeste våde«, nævnes i hvert fald slægten *Limbek* på Søgård, og i et pantebrev fra 1344 kaldes herredet da efter nabobyen Lundtoft. De frie herredsbønder har da ikke mere kunnet mødes i den gamle bondeby Kliplev, der nu helt og holdent var i den fremmede adels vold. Siden da har landet mellem Åbenrå og Flensborg heddet Lundtoft herred, og dets historie har helt op til nutidens folkelige tidsalder været præget af forholdet til de herskende godsherrer.

Hvad der hidtil i denne egn har måttet være af indfødt Sønderjysk småadel, er da bukket under for de fremmedes magt. I Kliplev sogn kendtes på reformationstiden endnu blot frigårdene Fruermark og Holm, men også disse lagdes ved den tid ind under godsherrerne på Søgård.

Artoft har utvivlsomt ligeledes været et gammelt stormandssæde, idet navnets forled synes at indeholde et oldnordisk ord »arr«, som kan antages at have været betegnelse for en højtstående kongelig embedsmand, og det ligger i så fald nær at slutte, at der har været en forbindelse mellem dette sted og det middelalderlige krongods i Klipleve. —

Limbekkerne var i slutningen af 1300-årene Nordslesvigs førende adelsslægt med udstrakte besiddelser ud over hele landsdelen. Men til trods herfor kom Lundtoft herred dog inden århundredets udgang ud af denne slægts magtsfære, idet en datterdatter af den *Hans Limbek*, der i 1344 havde sat sig fast på egnen, i 1398 blev gift med *Claus Ahlefeldt*, til hvis hånd Søgård derefter blev lagt.

Fra nu af og i de følgende godt og vel tre hundrede år indtil 1725 var denne slægt den ledende i Lundtoft herred. Kliplevs ydre skæbne var da i dette tidsrum på godt og ondt på det nøjeste knyttet sammen med Ahlefeldternes. I korte træk skal der derfor bringes et rids af denne slægts historie, forsåvidt som den har berøring med forholdene i og omkring det gamle Klipleve, godsets ubestridte hovedby. —

Under kong *Erik af Pommerns* årelange kampe med de Holstenske grever sluttede Ahlefeldterne sig til de sidste. Claus's søn, *Benedikt Ahlefeldt* til Søgård, forpligtede sig således til at stå på grevernes side og til at føre »avindsskjold« imod Danmarks konge. Utvivlsomt har Kliplevegnens befolkning måttet døje megen ufred under disse kampe, der gennem årene bølgede frem og tilbage langs med den gamle Hærvej, men herom tier kilderne ganske. Muligvis er dog allerede i disse år det middelalderlige Bjerndrup sogn blevet affolket i en sådan grad, at man efter reformationen har fundet det naturligt at nedbryde kirken i dette sogn.

Den lange ufredstid har imidlertid heller ikke været til gavn for de store jordrotter. Da der derfor i 1460 bød sig

en gunstig lejlighed til at få forenet Slesvig og Holsten i en union med Kongeriget, en ordning, der kunde formodes at ville udelukke fremtidige kampe, gik det Holstenske ridderskab med iver ind for denne sag, og blandt de første, der var med til at besegle denne ordning på det navnkundige Ribe-møde, var *Claus Ahlefeldt*, slægtens tredje mand på Søgård.

Samme Claus støttede for øvrigt også kongen med penge, hvorfor han modtog hele den kongelige del af Lundtoft herred som pant. *Christian I* kaldtes jo ikke for intet »en bundløs pung«, og det lykkedes derfor først hans yngste søn, hertug (senere kong) *Frederik I*, at få indløst det pantsatte herred i 1498.

Ligesom Ahlefeldterne tidligere havde været kongens avindsmænd, var de som oftest hårde herrer mod deres undergivne. I 1480 gjorde Claus Ahlefeldt sig således ufordelagtigt bekendt på grund af sin plan om nedlæggelse af landsbyen Årup uden for Åbenrå. Her havde den lille, idylliske fjordbys borgere imidlertid fra gammel tid brev på særlige græsningsrettigheder, og de indgav derfor omgående klage til *Christian I* over stormandens påtænkte forehavende. Det hjalp. Årup undgik for denne gang sin skæbne.

Efter Claus Ahlefeldts død deltes Søgård gods mellem to af hans sønner, *Benedikt* og *Jørgen Ahlefeldt*. Hvor gennemgribende delingen mellem de to halvdele af godset efterhånden blev, ses allerbedst på det ældste billede, vi har af herregården Søgård. For at sikre sig imod stridigheder — eller vel tværtimod som en direkte følge af sådanne — byggedes nemlig en høj mur tværs igennem hovedgårdens borggård. Man levede jo ikke for intet i en tid, hvor retten efter de stridbare godsherrers mening sad i spydstagen!

Delingen blev dog denne gang kun af kort varighed, idet *Jørgen Ahlefeldt* i året 1500 omkom på det mislykkede tog mod de frie Ditmarskere, på hvilket så mange af de overmodige Holstenske adelsherrer måtte lide den tort at blive

hugget ned af det lille, sejrige bondefolk. Han efterlod sig ingen livsarvinger, og Søgård gods samledes derfor atter på een hånd.

Snart måtte man dog igen skride til en deling af den gamle hovedgård, thi ved sin død i 1513 efterlod Benedikt Ahlefeldt sig to sønner, *Frantz* og *Gregers Ahlefeldt*, der hver for sig havde krav på en part af godset. Fra deres tid stammer for øvrigt en opgørelse over godsets samlede jordbesiddelser. Ifølge denne bestod Søgård gods da af 178 gårde i Lundtoft herred, 48 i Sundeved og 25 i egnene vest for Lundtoft herred.

Naturligvis har der været adskillige problemer i forbindelse med en sådan deling, og historien ved da også at berette om en næsten endeløs række af stridigheder mellem de to brødre indbyrdes og mellem dem og deres fyrstelige naboer. I 1550 nåede de dog omsider til forlig med hertug *Hans den Ældre* om afgrænsningen af deres rettigheder i Rinkenæs og Skovbøl og om nærmere betegnede jordstykker i disse byer, samt i Felsted, Rabsted, Hokkerup, Tørsbøl og Sønder Hostrup, ligesom Ahlefeldterne også måtte opgive deres plan om at ville lægge deres bønder i Ensted sogn ind under Klipleve kirke. Fred blev der dog ikke. Alle rede tre år senere måtte der bilægges en strid mellem brødrene om markskel i Felsted, ligesom de heller ikke havde kunnet enes om fiskerettigheder i Stubbæk og Sønder Hostrup.

Een ting havde de to stridbare herrer dog kunnet komme til enighed om, nemlig om nedlæggelsen af landsbyen Vårdbjerg i 1549, idet Frantz Ahlefeldt oprettede ladegården Grøngrøft af sin part af det tidligere bondesamfund, mens Kværs Ladegård (»æ Laygaard«) opstod af Gregers Ahlefeldts andel.

For bønderne har det naturligvis været alt andet end lystelige tider, eftersom de ved nedlæggelsen af deres brug er blevet reduceret til rene landarbejdere uden egen stav.

Dertil kommer, at de — som det hedder — »var forhærgede og fortærede af de kongelige landsknægte, fordi de boede ved den fri Hærvej (»Herenstrathe«). Grunden til de mange gennemmarcher i disse år var den store usikkerhed, som de mange arvekrav fra den fængslede *Christian II's* børn voldte, idet de modtog støtte hos den gamle konges svoger, kejser *Karl V*, der var herre over de Habsburgsk-Burgundiske arvelande Østrig, Nederlandene m. m., samt konge over det dengang så mægtige Spanien med alle dets mange nyvundne besiddelser i de oversøiske lande, og derfor med andre ord en herre, der ikke var til at kimse ad. Ved freden i Speier i 1544 lykkedes det dog omsider at blive denne truende fare kvit.

Men altimens disse begivenheder var aktuelle, udviklede forholdet mellem de to Ahlefeldtske brødre på Søgård sig i en stadig mere uheldig retning, hvilket førte til, at Gregers besluttede sig til at fortrække fra den fælles fødegård. Han påbegyndte derfor anlægget af Gråsten i de naturskønne, skovrige egne i nærheden af Flensborg fjord. »Det havde altid været vanskeligt at forliges for de forskellige søskendehold, som til forskellige tider boede på Søgård og ejede godset i fællesskab. Det var derfor kun naturligt, at den yngste af brødrene, Gregers, så sig om efter en anden bolig ved siden af sin fædrengård.« Med disse ord motiverer *A. D. Jørgensen* i sin skildring af Gråstens ældre historie meget betegnende anlægget af dette sted.

Trætten mellem de to brødre varede ikke des mindre ved lige til deres dages ende, men besynderligt nok kom de efter al den megen ufred til at følges ad ind i døden, idet de begge omkom under kong *Frederik II's* og hertug *Adolfs* heldigt gennemførte erobring af Ditmarsken i 1559.

Frantz Ahlefeldts halvdel af Søgård overtog hans datter *Dorothea*, der i sit første ægteskab med en slægting efterlod sig sønnen *Frederik Ahlefeldt*, — i sit andet ægteskab var hun gift med en *Rantzau*, og det er grunden til, at det

ovenfor omtalte billede af Søgård er kommet med på den bekendte Rantzauske tavle, der forefindes på den Fynske herregård Krengerup.

I de samme år ejedes Årtoft af en søster til Dorothea, *Mette Ahlefeldt*. Efter 1579 tilfaldt denne gård *Frederik Ahlefeldt*, som boede her, indtil han i slutningen af 1580erne tog ud på en længere udenlandsfærd. Efter sin moder arvede han halvdelen af Søgård og blev i 1597 tillige amtmand over Åbenrå amt. Her kom han imidlertid i en voldsom strid med amtets selvstændige bondestand, som vistnok havde til følge, at han i 1605 måtte trække sig tilbage fra sin embedsgerning på Brundlund slot. Inden sin død i 1607 lykkedes det ham dog at få gennemført den gamle plan om nedlæggelsen af landsbyen Årup.

Det var ved den lejlighed, at bonden *Claus Clausen* fra Årup blev indstævnet for at have talt ilde om sit herskab. I Åbenrå erklærede vidnerne dog, at han kun havde beklaget sig over, at han var blevet offer for en byttehandel mellem Gregers og Frederik Ahlefeldt, og over, at sidstnævnte nu vilde fordrive ham og hans kone og børn fra deres fødestavn og nedlægge alle landsbyens gårde. Senere hen søgte Claus »van Årup«, som han gerne kaldes i de Tysk skrevne aktstykker, tilflugt i Åbenrå, hvor han både opnåede at blive rådmand og byfoged. —

På den anden halvdel af Søgård sad efter Gregers Ahlefeldts død i 1559 hans søn *Hans Ahlefeldt*, der dog allerede døde i sine bedste manddomsår i 1580. Hans mindreårige søn, *Gregers Ahlefeldt*, overtog først sine fædrene godser i 1593. Han skal have været en ualmindelig virksom mand, der blandt andet efter en brand genopførte Gråsten på det sted, hvor slottet nu ligger, og gjorde det til sit herresæde. For egnens bønder var hele dette byggeri ikke alene til besvær, men det havde også til følge, at en række landsbyer blev nedlagt. I årene efter 1601 forsvandt således Adsbøl og Fiskebæk ved Gråsten, samt Bojskov i Ullerup sogn.

Det har været trange tider for den jævne bonde. Da Flensborgeren *Jonas Hojer* under Wallensteins indfald i 1627 benyttede sine landflygtighedsår til at nedskrive lidt om sin hjemstavn, gjorde han udtrykkeligt opmærksom på den iøjnefaldende forskel, der til eksempel i en by som Rinke-næs var på de bønder, som hørte under den Gottorpske hertug og så de Ahlefeldtske bønder, der måtte gøre hoveri til Gråsten. Men uanfægtet af den slags hensyn ågrede Gre-gers Ahlefeldt med sit betroede pund, ja, det lykkedes ham endda at afrunde sine besiddelser ved erhvervelsen af avls-gården Stoltelund i Tinglev sogn.

Hele dette godskompleks gik i arv til hans søn *Hans Ahlefeldt*, der som de fleste af sine slægtninge huskes som en hård, heftig og hensynsløs herre. Han førte således en-gang strid med *Conrad Ziegler*, diakon i Klipleve, der tillige fungerede som præst i annekssognet Kværs. Muligvis har stridens genstand været hans ønske om at nedbryde Kværs kirke. Sagen sluttede imidlertid med, at kongen gav den gæve præstemand medhold, og godsherren måtte derefter bøje sig, men af et sådant optrin vil man have nemt ved at forstå baggrunden for det lille latinske rim, som findes på bagsiden af altertavlen i Holbøl kirke: »*Felix Parochia ista, In qua non est Nobilista!*« — Lykkeligt er det sogn, i hvil- ket der ingen adel findes!

Under de fatale krigsår i det 17. århundrede forringedes levevilkårene imidlertid stedse mere, og snart så *Hans Ahlefeldt* sig derfor nødsaget til at sende kongen et bønsskrift, hvori han beklagede sig over de vedvarende gennemmarcher og idelige forlægninger af tropper til Søgård godsområde, et forhold, der som allerede fremhævet udelukkende skyld- tes den store Hærvejs nærhed. Det blev hårde tider for godsherren såvel som for hans undersåtter. Under *Torstens- sons* indfald i 1643 blev Søgård stormet og nedbrændt til grunden, således at kun en ruin stod tilbage som et sørgeligt minde om tidligere tiders storhed.

Men enden var ikke endda. Endnu værre blev nøden som følge af de allierede arméers, Polakkers og Brandenburgeres, ankomst. Egnens befolkning så da ofte ingen anden udvej end at gribe til flugt. Til sidst lå 30 plovs jord af de 56, som Søgård gods dengang var ansat til, øde hen med nedbrændte gårde. Mangeårig nød og elendighed fulgte i krigens spor, thi enhver var henvist til at bjerge sig, som han bedst kunde.

Selv om forholdene var lige så trøstesløse i den anden halvdel af Søgård, havde godsejeren her dog flere økonomiske ressourcer at ty til, og han slap derfor nådigere end sin slægtning. Amtmand Frederik Ahlefeldt var nemlig ved sin død blevet efterfulgt af sin søn af samme navn. Denne *Frederik Ahlefeldt* havde giftet sig med en datter af den rige Gregers Ahlefeldt til Søgård, Gråsten og Stoltelund og fik derved en part af denne mands arvelod over til sin del af Søgård. En søn i dette ægteskab var den senere storkansler *Frederik Ahlefeldt*, og det var ham, der ved købet af sin morbroders konkursbo i 1662 for stedse fik gjort ende på den ofte så uheldssvangre deling af Søgård gods. Storkanslerens og hans efterfølgeres yndlingsopholdssted var dog Gråsten, som i de samme år var blevet frakøbt den fallerede hertug *Philip af Glücksborg*, der nogle år forinden havde overtaget dette sted efter Hans Ahlefeldt.

Hele godsmassen var dermed igen forenet på een hånd — og hvilken hånd! Frederik Ahlefeldt var så ganske ubetinget slægtens betydeligste medlem, idet han faktisk nåede så højt op ad rangstigen, som det i de dage var gørligt. Hans fulde titel vidner næsten allerbedst — og trods dens længde tillige på den mest kortfattede måde! — om den stilling, han indtog i det samfund, han tilhørte: »Herre til grevskaberne Langeland og Rixingen, baroniet Mörsberg, til begge Søgårde, Ballegård, Herningsholm og die Wildniss (ved Glückstadt), storkansler, geheime-, etats- og landråd, statholder i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, guvernør og amtmand

over Steinburg, Sønder Ditmarsken og Langeland«. Hans navn har derfor fået en varig og tillige ærefuld plads i vort lands historie, hvilket det dog ikke her skal være stedet at komme nærmere ind på, men det bør bemærkes, at også denne slægtens ypperste i sig forenede alle Ahlefeldternes karakteristiske egenskaber: heftighed og stridbarhed i forbindelse med dygtighed, arbejdsomhed og kundskabsfylde.

Efter hans død i 1686 tilfaldt Søgård og Gråsten med tilhørende avlsgårde hans søn, grev *Frederik Ahlefeldt*, der dog ikke nær nåede faderen i betydning. På hans tid byggedes Gråsten færdigt, ligesom han også anlagde det kostbare orangeri, hvor det prægtige Gråsten-æble (»Gravenstener«) allerede på hans tid fremlekedes. Blot nogle få menneskealdre senere havde det ry for at være det smagfuldste blandt de sorter, der da voksede her til lands.

Broderen *Carl Ahlefeldt*, der var storkanslerens yngste søn, blev i 1708 slægtens sidste ejer af de Nordslesvigske godser, men det er næppe blevet beklaget af undersåtterne. Hans adfærd mod den befolkning, der var ham betroet, var nemlig af en sådan art, at det ikke kunde blive et sorgens budskab, da disse besiddelser ved hans død for bestandig gled ud af Ahlefeldternes hænder.

I 1716 føjede han nemlig ved landsbyen Kidings nedlæggelse endnu et overgreb til de mange, hans fædre gennem tiderne havde gjort sig skyldige i. Adskillige år efter levede hos befolkningen i Felsted sogn mindet om, hvorledes grevens betjente havde slukket arneilden i den snes landbohjem, som udgjorde Kiding, og udjaget alle beboerne, af hvilke en del efter overleveringen skal have bosat sig i Skovbøl og Ny Skovbøl.

Blide herrer har Ahlefeldterne aldrig haft ord for at være. Livegenskabets hårde lov herskede på deres enemærker, og hændte det, at nogle undersætter søgte friheden, blev de med alle midler fordret tilbage. Således havde selveste storkansleren i årene efter de ødelæggende svenskekrige fundet ud

af, at en del af hans undersåtter havde benyttet sig af de forvirrede tider til at »undvige« til det nærliggende Åbenrå. Fluks gik der da bud til byens borgmester og råd med krav om udlevering af de arme mennesker, og da det ikke frugtede, sørgede han for at få sit ønske opfyldt med bistand af hertugen på Gottorp, til hvis område Åbenrå jo hørte.

Til trods for Carl Ahlefeldts mange høje embeder og store godsområder var hans formuesforhold ved hans død i 1722 dog i den sørgeligste forfatning. Hans bo måtte erklæres konkurs, og på den store auktion i Slesvig den 6. september 1725 solgtes den imponerende samling ejendomme i Lundtoft herred og på Sundevad, der gennem tiderne var blevet forenet på Ahlefeldternes hænder, til en pris, der lå adskilligt under godsernes anslåede værdi. Kreditorerne havde vurderet dem til 490.000 rdl., men ved auktionen indbragte de kun 253.000 rdl. Kulturhistorikeren dr. phil. *Louis Bobé* fremhæver med rette i sit værk om slægten, at der faktisk var tale om, at Ahlefeldternes stamsæde »skamsolgtes«.

Hovedopkøberen var hertug *Christian August af Augustenborg*, der overtog Gråsten, Fiskebæk og Kiding for 92.500 rdl., samt Årup for 20.000 rdl. Med eet slag var den Augustenborgske hertugfamilie dermed blevet den førende inden for den jordejende adel i landet mellem Kongeå og Eider.

Overinspektør *Nicolai Paulsen* købte Ballegård, Bojskov og Skovbølgård for 40.000, samt Kjelstrup for yderligere 12.000 rdl. Kancelliråd *August Christian Paulsen* fik Grøngrøft for 16.000 rdl. Stoltelund gik til etatsråd *Georg Grund* for 5.000 rdl. og Kværs Ladegård til ritmester *Böhme* for 17.000 rdl., mens Søgård og Årtoft fra nu af udskiltes som et særligt gods kompleks, der for henholdsvis 30.000 og 7.700 rdl. overtoges af landråd *Godske von Thienen*.

Et kapitel i Søgårds historie havde dermed fundet sin afslutning.

Den følgende periode kunde man passende kalde godsinspektørernes tid, eftersom den daglige godsdrift helt til 1834 lå i disse mænds hænder.

Allerede Ahlefeldterne havde ofte opholdt sig uden for godset, og i tiden efter svenskekrigene var Gråsten blevet deres hovedsæde. Derfor var den praksis at lade Søgård-Årtoft bestyre af godsinspektører allerede blevet indledet i deres tid. Fra tiden omkring år 1700 kendes *Baltzer Bentzen* som godsinspektør. Han havde gradvist arbejdet sig op til denne bestilling fra kasserer og retsaktuar. Efter grevens død i 1708 flyttede han til Haderslev som amtsinspektør, ja opnåede endog en tid at blive byens borgmester, men avancerede derefter til toldforvalter. I 1727 afskedigedes han dog fra denne stilling som meddelagtig i toldsvig, men rehabiliteredes senere. Fra Ahlefeldternes tid var han altimens forvalter på Klægsbølgård, og vi skal senere høre, at han få år før sin død i 1739 blev adspurgt om nogle markedsanliggender i Klipleve.

Den første godsinspektør på Godske von Thienens tid var *Andreas Jessen*. Han virkede i tidsrummet fra 1726 til 1742 og boede på Paulskro, indtil han fik sig et hus opført inde i Klipleve by. Denne mand synes at have ydet sit bedste til gavn for sit herskab. Skal der siges ham noget på, må det være det, at han ikke altid formåede at håndhæve sit hverv med den fornødne strengthed. Egnens folk og med dem de handlende, der søgte til Klipleve, synes efter Ahlefeldternes fald at have taget godsøvrigheden noget mindre højtidelig, end det hidtil havde været tilfældet. Det har naturligvis heller ikke været befordrende for underdanigheden mod herskabet, at den ugifte landråd og kammerherre, der til staidighed opholdt sig på sit Holstenske herresæde, kun synes at have interesseret sig meget lidt for sin Nordslesvigske erhvervelse.

Andreas Jessen havde navnlig til sidst vanskeligt ved at overkomme sin bestilling. »Gamle Jessen« kaldtes han un-

dertiden og vel med rette. Rent galt blev det i 1740'erne, da først Jessens død indtraf i 1742 og derefter Godske von Thienens i 1744.

Det var derfor et byrdefuldt hverv, den nye godsinspektør *Nicolas Hinrich Siebeth* påtog sig, men han synes hurtigt at have fået et fast tag i udviklingen i Klipleve. Her lykkedes det ham for øvrigt at få Jessens ejendom indrettet som inspektørbolig, således at Klipleve fra nu af blev sæde for godsets administration.

Siebeth var *Ludvig Holbergs* samtidige og er på hjemlig grund et fuldgyldigt eksempel på, hvad det vil sige. Det var i Fransk-snobberiets dage, og det undrer derfor ikke, at Franske gloser jævnlige vinder indpas i de breve, han gennem årene har vekslet med kammertjener *O. F. Wichmann*, der på den nye godsherre *Hieronymus von Thienens* vegne førte overopsynet med Søgård og Årtoft godser. »Monsieur mon tres cher & honore Amy!« hedder det gerne til indledning i brevene, ligesom de afsluttedes med et »Votre tres oblige Serviteur«.

Det var naturligvis problemer vedrørende godsstyrelsen, der først og fremmest afgav stof til deres årelange korrespondance. Blandt andet solgtes gården Holm fra i denne periode, ligesom der også efterhånden var en del af undersåtterne, der overtog deres ejendomme som arvefæste. Som en følge af deres personlige bekendtskab flød der dem dog også jævnlige oplysninger om mere intime anliggender i pennen. Det gjaldt især rent familiære begivenheder såsom barnefødsler, bryllupper, dødsfald inden for bekendtskabskredsen, men undertiden udveksledes der tillige meninger om aktuelle spørgsmål, noget man just ikke er forvænt med i breve fra datiden.

Fra en »Brunnen-Reise« til Aachen — Aix-la-Chapelle, som byen kaldes på det finere Franske sprog — oplyses der således noget om de samtidige krigsbegivenheder ude i Europa. Det var på den Østrigske arvefølgekrigs tid, og der

berettes en del om, at de Franske tab skal have været så store, at man i Frankrig risikerede at havne i Bastillen, der- som man drøftede krigens udfald — altsammen tilstande, som datidens enevældigt styrede stater efter vor egen tids erfaring ikke kan siges at have haft patent på.

For dyrkere af den Slesvigske historie er det imidlertid endnu mere interessant at erfare, at Wichmann ved samme lejlighed omtaler den fredsslutning, der netop da kom i stand mellem Rusland og Sverige. Han fortæller blandt andet, at en *Madame Brocktorff* to gange om ugen modtager breve fra Rusland og også har modtaget ordlyden af fredsbestemmelserne, men, har hun betroet ham: »det Slesvigske er ikke blevet betænkt!!«

Disse få ord vidner med al ønskelig tydelighed om, hvad der i virkeligheden holdt deres politiske interesse fangen: nemlig det Gottorpske problem. Wichmann — og med ham vel også Siebeth — har da uden tvivl endnu i året 1743 håbet på, at den Gottorpske hertug måtte genvinde den indflydelse, som han i 1720 for stedse mistede i landet nord for Eideren. Det er på denne baggrund, at værdien af mageskiftetraktaten med det mægtige Russiske rige en snes år senere skal bedømmes, idet det for Danmark så farlige Gottorpske spørgsmål derved for bestandigt bragtes ud af verden.

Vi har med andre ord hermed fået antydnet, at de Gottorpske stemninger har formået at holde sig i live hos den Tyskprægede overklasse i flere årtier efter inkorporationen af det Gottorpske Slesvig i 1720. Rimeligvis kan man derfor betragte disse kredses senere tilslutning til den Augustenborgske hertugs Slesvigholstenske standpunkt som en reminiscens fra hine tiders Gottorpske sympatier!

En lille snes år senere hentydes der atter til de politiske forhold i et af Wichmanns breve. Det var i 1761, da man frygtede krig med den Gottorpsksindede Russiske zar. »Hvad siger Mon cher Ami til, at den Frantzøske general

St. Germain kommer i vor tjeneste, får det blå bånd og bliver feltmarskal«, hedder det i den anledning, og det har vel også i datiden været noget af en sensation.

Den spændte udenrigspolitiske situation havde til følge, at der blev indkvarteret tropper på godsets enemærker. Sammen med styrkerne fra hele omegnen blev de i efterårets første dage sammenkaldt til mønstring ved Toldsted under ledelse af markgreve *Friedrich Ernst af Brandenburg-Kulmbach*, hertug *Frederik Christian af Augustenborg*, samt generalerne *Kalckreutz* og *Saint-Germain*. Men som sagt: med mageskiftetraktaten i 1763 bragtes dette for Danmark så truende spørgsmål ud af verden. Den fredeligførelsespolitik, som *Johann Hartwig Ernst Bernstorff*, vort lands fremragende leder i dette tidsrum, havde gjort sig til talsmand for, havde hermed fejret en af sine allerstørste triumfer.

Efter *Siebeths* død i 1768 kom *Nicolaus Friedrich Römer* til Kliplev som inspektør, og han blev i denne stilling helt til 1784. Også han var nært knyttet til *Wichmann*, som fortsat fungerede som overtilsynsførende for Søgård-Årtoft godser, og brevvekslingen dem imellem har derfor bevaret den intime karakter, den allerede havde på *Siebeths* tid. Pudsigt nok gav *Wichmann* sig på sine gamle dage jævnlige råd i sygdomstilfælde, og en del af brevene indeholder derfor oplysninger om, på hvilken måde man søgte at helbrede vidt forskellige skavanker, hvad enten det så drejede sig om øjenbetændelse eller mavekneb. Rent kulturhistorisk kan det tillige have sin interesse at bemærke, hvorledes det konstruerede sprog med årene kom noget på retur, ligesom også Fransk-snobberiet var i kende- lig tilbagegang.

Römer afløstes efter sin død i 1784 af *August Friedrichsen*, der dog allerede i 1787 ganske brat afgik ved døden, kun 37 år gammel. Han synes at have været en noget devot natur. I hvert fald forfalder han regelmæssigt i sine breve til det høje herskab til den allerdybeste underdanighed. Han

kunde til eksempel engang ønske at opkalde sin søn efter godsherren, og hans kone var »rørt til tårer«, da dette ønske allernådigst kunde imødekommes etc., etc.

Som sin herres tro tjener var han heller ikke sen til at melde, at man ved møller *Hans Lautrups* bryllup i Bjernstrup i 1785, da en hel del af egnens storheder — han skriver pudsigt nok: »viele angesehene (sogenannte »Store«)!» — var til stede, havde udbragt flere skåler på landrådets vel. »Es lebe der Herr Landrath von Thienen! Er lebe langel« o. s. v., havde det adskillige gange lydt ud over de festglade mennesker. Skålerne havde været så hjerteligt ment, at en del af gæsterne, der ikke hidrørte fra godsdistriktet, var lige ved at føle sig dårligt tilpas (»beübelt«).

Der kan da næppe heller være tvivl om, at befolkningen har været udmærket tilfreds med et godsherskab, der holdt sig så tilpas på afstand, at man til daglig kun har mærket yderst lidt til dets eksistens. Friedrichsen udtrykte derfor sikkert befolkningens tanker, da han i anledning af landrådets død i 1786 over for den nye godsherre udtalte håbet om at få et »lige så nådigt og menneskekærligt herskab«, som man havde haft i landråd von Thienen.

Det skulde Friedrichsen dog som nævnt ikke leve længe nok til at erfare noget om. Det blev hans efterfølger som inspektør, *Peter Rasch*, der i en længere årrække kom til at arbejde under Søgård-Årtofts nye herre, grev *Werner von der Schulenburg*, en yngre halvbroder til von Thienen, idet deres moder havde været gift to gange.

Den nye ejer viste sig også kun yderst sjældent på sine Nordslesvigske godser. Han var bosat i Salzwedel i Altmark, men ved brevveksling med sin inspektør søgte han så godt, det kunde lade sig gøre, at holde hånd i hanke med udviklingen på de to godser. Med årene blev han ganske vist noget affældig, men så påtog grevinden sig til gengæld ofte korrespondancen, og hun synes at have fulgt godsdriften med interesse. Det var derfor kun naturligt, at hun be-

styrede godserne i årene efter sin mands død, fra 1810 til 1817.

Grev Werner von der Schulenburg synes straks fra starten at have betragtet sine ny erhvervede godser som ejendomme, der burde kunne bringe ham en kærkommen forøgelse i indtægter. En sådan betragtning kunde imidlertid næppe blive til gavn for hans undersåtter, der under landrådets milde styre havde haft rimelige kår at leve under.

For nøje at kunne overvåge driften ønskede greven fra første færd at lede overopsynet med godserne personligt, mens han blot lod det rent regnskabsmæssige varetage af mellemmand, først af kancelliråd *Cirsowius* i Kiel, derefter fra 1808 af legationsråd *Joh. E. Leisching* fra Bossee ved Kiel.

Men det siger sig selv, at det trods alt alligevel måtte blive så som så med tilsynet af de to Nordslesvigske godser, så længe godsherrene havde deres bopæl i det fremmede. Mens de to ejere af slægten von Thienen jo dog havde opholdt sig inden for Hertugdømmerne, boede deres arvinger langt uden for det Danske monarkis enemærker. For godsernes daglige administration betød dette naturligvis, at den mere end nogensinde var lagt i hænderne på de skiftende inspektører.

Det påhvilede således som regel disse at finde forpagtere til de to gårde, »pensionærer«, som det dengang hed. I dårlige tider kunde det undertiden knibe med at finde folk, der vilde påtage sig at drive gårdene til den forpagtningsafgift, som herskabet krævede, og det kan derfor kun siges at være en naturlig følge af de faktiske tilstande, når der hos de landsfremmede godsherrer med visse mellemrum dukkede tanker op om salg af hele den Nordslesvigske arvemasse. En sådan udvikling af ejerforholdet kunde de forskellige godsinspektører imidlertid ikke se hen til med ublandet glæde, og de saboterede derfor som regel den slags

projekter efter bedste evne. For dem var det selvsagt rarest at have det høje herskab på tilbørlig afstand!

En betragtningsmåde af den art kom tydeligt til orde hos Peter Rasch, der var tiltrådt i 1787. Han var en mand, der med liv og sjæl gik i brechen for oplysningstidens reformtanker, og da hertugen af Augustenborg i 1790 omgikkes med planer om at afrunde sine godsbesiddelser ved at købe Søgård-Årtoft, slog han over for sin herre stærkt på, at det langt bedre vilde kunne betale sig at udparcellere godset, en tanke, der, efter at forhandlingerne om salg til hertugen var blevet afbrudt, fandt fuld tilslutning hos greven. Resultatet blev da, at man i løbet af 1790erne påbegyndte oprettelsen af parcelejendomme på Søgårdsmark og på Årtoftmark, ligesom man udfoldede store bestræbelser for enten at få livegenskabet afløst af faste afgifter eller også at få oprettet rene selvejergårde. Gennemførelsen af reformtænkerne var med andre ord fra herskabets side i første række at betragte som en ren og skær finansoperation.

Grevens forsøg på at forskaffe sig øgede indtægter af sit fjerne godsdistrikt ved rovhugst, søgte Rasch derimod efter evne at imødegå. »Skulde en krig komme — det Gud forbyde — vilde besiddelsen af tømmer være en uvurderlig fordel, men selvfølgelig: Deres Nådes vilje er min lov, og jeg drister mig ikke til at tale imod den!«

Blandt Rasch's mange projekter kan endvidere hans arbejde til gavn for det stedlige pottemageri fremhæves. Da man fra købstad håndværkernes side søgte at få dette erhverv bremsset, imødegik han på det kraftigste disse bestræbelser og — som det synes — med held.

Derimod lykkedes det ham ikke at få Paulskro flyttet over til Åbenrå-vejen i nærheden af, hvor nu Potterhuset ligger. Den gamle traditionsrige kro ved Hærvejen havde nemlig tabt kendeligt i betydning efter, at postruten og dermed diligencekørslen i 1764 var blevet omlagt til vejen fra Åbenrå over »Stubbæk stenbro« forbi Ensted kirke til Klip-

lev, og tanken om en flytning var derfor slet ikke helt hen i vejret.

Efter det anførte kan det uden overdrivelse siges om Peter Rasch, at han har været en typisk repræsentant for tidens mange reformivrige oplysningsmænd. Helt uselvisk har han dog ikke været! Tværtimod! Men hans transaktioner til egen fordel skulde nu ikke få lov til at gå upåagtet hen. Der-til var hans godsherre for påpasselig, hvilket også ret om-gående skulde blive klart for godsets undersætter. Straks efter sin tiltrædelse af ejendommene gav greven således ud-tryk for, at den daværende jæger og skovfoged, en mand ved navn *Hausvoigt*, der var svigersøn til sin forgænger *Sürensen*, i grunden fortjente »in der Karre zu sitzen«, efter-som han hele to gange havde besveget sin tidligere herre ved at stjæle 100 træer i godsets skove, som han var sat til at føre opsyn med. Det måtte forhindres for fremtiden, og derfor ønskede greven, at samtlige træer blev mærket med et »G.v.S.«

Pastor *Klincker* var han heller ikke tilfreds med. Han var alt for egennyttig i sine krav til godsøvrigheden, ja han var »en ondskabsfuld karl, der aldrig skulde have været sjæle-sørger!« Den gode præstemand, en typisk repræsentant for den goldeste rationalisme, har nok heller ikke været let at omgås. Det synes i hvert fald at fremgå af en udtalelse, som fremkom langt senere, nemlig i anledning af embedets ny-besættelse i 1823. Godsherren ønskede da frem for alt en fredsommelig præst!

Også Rasch fik grevens nøje overvågelse af godsdriften at føle. Under forhandlingerne om udskiftningen dukkede nemlig en eng op, som inspektøren var i besiddelse af, men hvis eksistens greven hidtil end ikke havde anet! Selv om sidstnævnte boede helt nede i det fjerne Salzwedel, ønskede han at blive holdt nøje underrettet om, hvad der foregik på hans Nordslesvigske godser. Han krævede jævnlige rap-porter om tilstandene, affattede uden alt for meget omsvøb,

blot »lakonisk kortfattede!«, således som han selv plejede at være i sine breve — et mønster til efterfølgelse!

Med årene synes det, som om den gode inspektør er blevet betaget lysten til at optræde som projektmand. Han blev bremset i udfoldelsen af de evner, han så ubestrideligt har været i besiddelse af. Han gik med andre ord i stå og måtte derfor i 1811 modtage sin afsked. Det lyder som en skæbnens ironi, at begrundelsen for at komme af med denne oprindeligt så initiativrige mand var — efterladenhed!

Måske har Rasch ment at kunne optræde noget mere egenmægtigt efter grevens død i 1810, end det har behaget grevinden. Men hun var absolut ikke til sinds at lade sig sætte ud af spillet. Sammen med sin nye inspektør, *Johann Gottfried Friedrich*, der dog allerede afgik ved døden i 1815, gjorde hun tværtimod ihærdige forsøg på at rette godsernes økonomi op. Men det skulde vise sig, at alle anstrengelser i så henseende forblev resultatløse. Det blev en fortvivlet kamp mod den frygtelige udmarvning af tidligere års solide velstand, som for det Danske monarki som for hele det øvrige Europa blev den uundgåelige følge af de langvarige Napoleons-krige. Skattetrykket, skibsfartens lammelse og pengenes stadige forringelse undergravede i rivende hast folks hævdvundne opfattelse af penges og ejendommens værdi. I løbet af få år var ejendomspriserne sunket til en brøkdel af, hvad de hidtil havde været.

Snart blev derfor en besiddelse som Søgård-Årtoft alt andet end rentabel, ja årene efter den katastrofale statsbankerot i 1813, der ovenikøbet var dårlige høstår, måtte slides i en sejg og træls kamp for at bjerge det nødvendigste til livets opretholdelse. En synderlig kærkommen tilvækst i jordegods kan de to Nordslesvigske ejendomme derfor næppe have betydet, da *Leopold Wilhelm von der Schulenburg* i 1817 overtog dem som arv efter grevinden. Hun havde for øvrigt i sit testamente bestemt, at alle resterende skatter skulde eftergives hendes undersætter. Det kan dog efter det

ovenfor anførte diskuteres, om denne beslutning ikke nok så meget har været dikteret af et rent praktisk syn på de faktiske tilstande som af trang til at vise virkelig godgørenhed.

Den sidste inspektør af den gamle type blev *Gustav Gott-hard Thullesen*, der var tiltrådt i 1815, altså mens grevinden endnu stod for styret, men det blev dog under hendes efterfølger, at han kom til at virke det meste af tiden. Søgård-Årtofts sidste ejer af navnet von der Schulenburg boede på godset Priemern ved Arendsee i Mark Brandenburg. Da han var medlem af denne provins's landdag, tog han som oftest om vinteren ophold i Berlin, hvor han beboede et palæ på Unter den Linden. Man vil heraf let kunne indse, at hans tilknytning til de to Nordslesvigske godser kun kunde blive yderst ringe, og den daglige administration kom derfor til at påhvile inspektør Thullesen.

Under de lange og trange år omkring 1820 har det ikke været noget særligt attråværdigt hverv at være inspektør for Søgård-Årtoft godser. Forholdene var af en sådan art, at man i 1823 havde de allerstørste vanskeligheder med at finde en ny forpagter efter, at den hidtidige, *Langenheim*, var kørt uhjælpeligt fast. Til sidst tilbød Thullesen, at hans broder fra Stoltelund indtil videre kunde drive gården, en ordning, som godsejeren omgående tiltrådte.

Med Årtoft stod det endnu værre til. Det var ikke mundsvejr, når godsherren klagede over, at han med hensyn til denne gård havde gjort den bedrøvelige erfaring, hvor meget det var muligt, at selv et lille gods kunde komme til at koste dets ejer. Årtoft var, siger han et andet sted, en kræftskade, der åd overskuddet af de to godser. Det eneste produkt, der i disse år betød en indtægtskilde på Årtoft, var brændevinen.

De mange bryderier med at holde godsets økonomi ovenvande synes at have været til skade for Thullesens helbred. I hvert fald måtte han jævnligt holde sengen, og han var aldrig sen til at underrette godsejeren om sin bedrøvelige

tilstand. Ikke så sært, at denne engang rent ud kaldte ham hypokonder. Han var nok efterhånden blevet træt af at høre om al den megen sygdomssnak.

Trods al jammerlighed gjorde Thullesen dog et godt arbejde i sin herres tjeneste. Allerede i 1823 ønskede han således at dyrke runkelroer og raps på Søgård — indtil nu det først kendte eksempel på noget sådant i hele Nordslesvig. Mergling blev der også taget fat på med energi, ligesom han benyttede sig af en dybtgående plov til ombrydning af heden. Da dertil kommer, at skovplantning var hans yndlingsbeskæftigelse — gang på gang blev der tilsendt ham træfrø, især gran-, fyrre-, elle- og birkefrø fra Nordtyske skovegne —, kan han virkelig siges at have gjort sig fortjent som egnens ledende fremskridtsmand i disse år. Derimod lykkedes det ham ikke at få et projekt om afvanding af Tinglev Sjøv gennemført.

Efterhånden som Leopold Wilhelm von der Schulenburg blev ældre, tog hans planer om salg af de to godser fastere form. Uden sorg afstod han i 1829 Årtoft til godsejer Mylord, og ved hans død i 1834 lykkedes det omsider også at få Søgård solgt til godsejer *Gustav Friedrich Güntzel* fra Osterlied ved Slien for 65.500 rdl. For øvrigt var der umiddelbart forinden blevet ført forhandlinger om salg af Søgård med såvel *hertugen af Augustenborg* som med grev *Magnus von Moltke-Nütschau*, der begge noget senere hørte til blandt det Slesvigholstenske partis prominenteste medlemmer.

Güntzel greb omgående personligt ind i den daglige ledelse af godset. Betegnende for hans syn på den hidtidige administration er en udtalelse om, at han »ikke agtede at dække over dovne og skødesløse husholdere«. Straks da han havde overtaget godset, meddelte han Thullesen, at »han var blevet informeret om de faktiske tilstande på godset ved direkte samtaler med dets undersætter. På baggrund af det fremkomne vilde forsøg på bortforklaring af visse for-

hold være det samme som at stampe mod brodden!« En konsekvens af den nye godsherres holdning måtte naturligvis efter dette blive, at Thullesen omgående tog sin afsked. Han døde nogle få år senere, i 1840, på Stoltelund.

Dermed var de gamle godsinspektørers saga slut. Der blev ganske vist stadig udnævnt inspektører, men nu, da godsherren selv bosatte sig på Søgård, var deres betydning selvfølgelig ikke nær så stor mere.

Güntzel opførte de bygninger, der ses den dag i dag og var i det hele taget en initiativrig herre, der ikke sparede sig, når det gjaldt om at bringe sin ny erhvervelse på fode. Men det siger sig selv, at en sådan herre ikke har kunnet gøre sig populær hos en befolkning, der havde været vant til, at de skiftende inspektører havde været til at snakke sig til rette med og endog ofte havde talt undersåtternes sag over for herskabet, når det til tider kunde gøres behov.

Güntzel døde i 1844 og hans enke, en ret vellidt dame, otte år senere. Hele herligheden blev derefter solgt til amtmanden i Åbenrå, den kendte konservative helstatsmand *Eugenius Sofus Ernst Heltzen*. I kraft af sin personlighed er han blevet en mand, som der endnu går ry af i Kliplev sogn. Som følge af hans indgriben skete der en omfattende nyorganisering af adelsgodsets stilling, idet Søgård og Årtoft ved en bekendtgørelse af 27. oktober 1852 sammen med Grøngrøft, Ladegård og Skovbølgård blev lagt ind under amtsøvrigheden i Åbenrå. Siden da har Kliplev sogn delt skæbne med de øvrige sogne i Åbenrå amt, og godsherren på Søgård var herefter undergivet samme retslige overøvrighed som sognets andre indbyggere.

Det betød i virkeligheden, at en ny tid var blevet indvarslet!

Skt. Hjælper

DET vil af det foran anførte fremgå, at det i første række var rent ydre begivenheder, der i det mørke 14. årh. blev normgivende for Kliplevs udvikling i de følgende sekler. En del andre forhold har dog været med til at nuancere billedet: først og fremmest bør således »den sorte død« nævnes, denne frygtelige pestot, som i årene omkring århundredets midte i rasende hast bortrev en meget stor del af befolkningen og derved selvsagt har vendt op og ned på alle hidtidige besiddelsesforhold. Da oplysninger af enhver art imidlertid savnes, er det i nutiden ganske ugørligt at udtale sig om, hvad epidemiens hærgen har betydet for den enkelte egn, men det bør i hvert fald fremhæves, at netop disse forhold må have været mærkbare langt frem i tiden, der fulgte.

Sot og død har naturligvis dengang som altid i menneskehedens historie vakt et vældigt røre. Senmiddelalderens store bodsfromhed kan derfor utvivlsomt sættes i forbindelse med den sjælelige urotilstand, som det dystre 1300-tal har affødt. Tilværelsens problemer har været det enkelte menneske alt for nær inde på livet til, at det har kunnet lade hånt om dem. Netop i dette århundrede tog derfor hele den vesterlandske kristenhed helgen- og relikviedyrkelsen op med en enestående iver og nidkærhed, så at disse synlige attributter på det guddommeligt ophøjede snart fik indrømmet en aldeles fremtrædende plads i den folkelige gudsyrelse.

Pilgrimsrejser blev således fra nu af i en hidtil uanet grad

en livsfornødenhed for den søgende sjæl. Ad »Hærvejene«, Kontinentets store færdselsstrøg, vandrede bodfærdige syndere med et fast greb om pilgrimsstaven fremad imod det forjættede mål: et af de kendte valfartssteder, hvor man muligvis kunde have held til at opleve underets store, uudgrundelige mysterium. Hidtil ukendte eller lidet værdsatte helgener blev med særlig forkærlighed taget op til dyrkelse. Det var således tilfældet med *Skt. Hjælper*, sindbilledet på selveste den hellige Frelser — *Sct. Salvator*. Hvis ikke han skulde kunne hjælpe, hvem da? Det lå jo dog i selveste hans væsen. —

I Nordtyske dokumenter dukker hans navn op i testamenter fra det 14. og 15. århundrede. Gang på gang antræffer man her en bestemmelse om, at der på den hedengangnes vegne skal gøres valfarter til »*Sunte Hulpe*«. Vi mindes også *Columbus*, der i 1492 kaldte sin nyfundne ø *San Salvador*.

Herhjemme forekommer *Skt. Hjælper* tidligst i et par breve fra 1405, udstedt af den Jyske stormand *Jens Nielsen Løvenbalk* og af selveste dronning *Margrethe*, hos hvem senmiddelalderens religiøse behov har fundet et stærkt udtryk. Blandt de pilgrimsrejser, dronningen anordnede efter sin død, opregnes fem steder til det hellige kors i hendes riger, samt »*til thet hæghe kors sanctæ hjælp*«. Stedet, hvor den sidste helgen skal dyrkes, angives ikke nærmere, og det samme er også tilfældet i den ovennævnte stormands bodsbrev, hvor helligdommen kun benævnes »*St. Hielpere*«. Der er imidlertid almindelig enighed om, at det må dreje sig om *Skt. Hjælper* i *Kliplev*, skønt vi kun har skriftlige vidnesbyrd om denne helligdom fra tiden efter reformationen.

Bortset fra *Kliplev* forekommer *Skt. Hjælper* kun få steder i vort land. Fra *Flensborg* kendes således allerede i 1440 et *Skt. Hjælper*s kapel, ligesom et »*Sancti Hjelpers gilde*« findes nævnt i *Svendborg* i året 1477. Et »*Altare Sancti Salvatoris, thet pa danske kallis Sancti Hielpes Altare*« var

da allerede blevet stiftet nogle år forinden i København (i 1463). Stednavnet Skt. Hjælpensbjerg i nærheden af den store Vestervig klosterkirke i det sydlige Thy vidner om, at man selv så langt af led har vidst at værdsætte Hjælperen. Men intet af disse steder vides at have nået det ry, som blev *Skt. Hjælper i Kliplev* til del.

Hvorledes denne helgen har taget sig ud i sine velmagtsdage, kan vi nu kun gøre os vage forestillinger om, da hans billede er blevet fjernet fra sin plads i Kliplev kirke i hvert fald før 1710. Ved den tid har præsten i det nærliggende Holbøl, *Samuel Nissen*, nemlig givet en beskrivelse af den gamle valfartskirke, som han mener, har været viet til den hellige jomfru, fordi hele hendes levnedsløb da fandtes fremstillet på alteret, mens den til sin patron har haft selveste Frelseren. Kliplev kirkes usædvanligt høje korparti minder netop om, at Hjælperens undergørende billede har krævet højere hvælvinger, end dette gudshus fra først af har været betænkt med — og Hjælperen har vel også forstået at skaffe midlerne til det.

Vi synes at have bevaret et autentisk billede af Skt. Hjælper på kirkeklokken i Kværs, der indtil 1704 var anneks sogn til Kliplev. På denne findes nemlig et lille relief, der efter alt at dømme må være en afstøbning af et pilgrimstegn. Da klokken er blevet støbt i 1472 til brug for kirken i Kliplev, er der jo god hjemmel for at drage denne slutning. Også klokken i Kliplev, støbt 1638, har relieffer af en pilgrim og brystbillede af Kristus, så endnu på den tid har valfarterne ikke været glemt.

Et lignende billede som det i Kværs findes også på kirkeklokken i Jørl i Sydslesvig, ligesom der i Nustrup kirke findes et højst bemærkelsesværdigt krucifix forestillende Kristus foran korset på en konsol, med kronet hoved og iført en lang, folderig kjortel. Ejendommeligt nok er naglegabene på såvel hænder som fødder vist, uden at selve naglerne findes. Det er Nationalmuseets tidligere direktør, dr.

phil. *M. Mackeprang*, der har gjort sig fortjent ved at sammenholde disse vidnesbyrd om Skt. Hjælper, hvis kunstneriske forbillede han mener er at finde på et berømt andagtsbillede i Lucca i Italien.

Pilgrimstegnet på Klipleve kirkeklokke fra 1638 er ingenlunde det eneste vidnesbyrd om, at det ikke straks lykkedes reformatorerne at svække folkets tillid til og hengivenhed for Skt. Hjælper. Kronisten *Jonas Hojer* fortæller i sin skildring fra 1628 om Skt. Hjælper, at han var »en stor klods af form som en mand, hvem folk i vor tid har æret med allehånde gaver, og eftersom overtroen endnu gik i svang hos dem, var de af den mening, at den arme klods kunde hjælpe både dem og deres syge bæster og kvæg imod sygdom, skønt den stakkels Skt. Hjælper dog ej engang kan hjælpe sig selv, men står der den dag i dag som en afmægtig Gud, der mangler både arme og ben«.

Der er åbenbart gået en rum tid, før det omsider lykkedes de Lutherske at få bugt med den »skammelige« helgendyrkelse. Da *Gregers Ahlefeldt* i 1559 skulde gravsættes i slægtskapellet i Klipleve kirke efter at have lidt døden som følge af sår, han havde pådraget sig på togtet mod de frie Ditmarskerbønder, var tilliden til Skt. Hjælperes bistand i hvert fald endnu ganske usvækket. »Gud alene min trøst, han vil være min Hjælper«, var de ord, som han havde gjort til sit valgsprog og som sattes på hans kiste. Trods al Luthersk fordømmelse af Papisternes helgenforgudelse har hverken *Gregers* eller hans efterkommere ment at kunne undvære Hjælperens bistand.

Ja, så levende har mindet om Skt. Hjælper været, at hans ry også har formået at fæstne sig i sagnet. Man har endnu i nyeste tid vidst at fortælle historien om den unge pige, der på sine bare ben vandrede til Klipleve og blev så underfuldt bønørt. Hendes kæreste var i nødværge kommet for skade at dræbe en medbejler, og døden var ham derfor vis. Men i sin nød vendte hans pige sig til Skt. Hjælper, hvem hun

oprigtigt fortalte alt, hvad der var hændt. Ved et tilfælde kom kong *Hans* — fortæller sagnet videre — til uset at overvære pigens anråbelse af Hjælperen, da han netop gæstede valfartsbyen. Ved at høre hendes brændende bøn besluttede han sig da til at gribe ind, og den onde skæbne blev således lykkeligt afværget, uden at pigen fik sagens rette sammenhæng at vide. Hun levede derfor sidenhen i den tro, at det var Skt. Hjælper, der havde bønhørt hende.

Hvorom alting nu end er, kom Skt. Hjælper dog ikke igennem de kirkelige brydningsår uden at lide overlast: kun fornødret uden arme og ben fik han lov til at eksistere videre. Nordfrisernes navnkundige krønikeforfatter, *Anton Heimreich*, hvis værk udsendtes i 1683, kommer ufri-villigt til at fortælle os om grunden til denne vandalisme. Han ved nemlig om Skt. Hjælpers billede, at det hang på et kors i et særligt kapel ved kirkens nordvæg med guldkrone på hovedet og gyldne handsker og sko. Dette har naturligvis været alt for fristende for folk, der så med helt andre øjne på den slags ting. Med deres kirkerøverske hænder har de da vanhelliget det forgyldte billede.

De har altså ikke nøjedes med som troende pilgrimme at beskue Skt. Hjælper gennem et tilgitret vindue, »thi kun herfra lod det sig gøre at se underet«, fortæller Heimreich videre — noget bedrevidende føjer han dog til: »foran stod der en offerblok! «

Ja, ja, Protestanten er naturligvis straks på det rene med, at vi her ætter har et eksempel på Papisternes ublu udnyttelse af den uvidende hobs religiøse trang. Men mon han betænker, at et »Elendegilde«, der nævnes i 1517, gennem århundreder har ydet almisser til de mange elendige stakler, der har tryglet Skt. Hjælper om bistand også i timelige anliggender, og mon han betænker, at Skt. Hjælper tillige har formået at bringe sin kirke til anseelse og skønhed, hvilket den endnu den dag i dag bærer umiskendeligt præg af? Og gitteret? Ja, det har været en såre hensigtsmæssig foranstalt-

ning, thi — som den Nordslesvigske præst og kirkehistoriker *Carsten Petersen* træffende har sagt det — det er klogt at holde pilgrimme på afstand af underet!

Nutildags har underet imidlertid forlængst forladt Kliplev kirke, og når det nuomstunder er således, at kun den lille flok giver sig tid til at gæste det gamle gudshus, må det ses som en følge af sækulariseringens forfærdelige vækst. Skt. Hjælper kendes nu blot af omtale, da vi som alt nævnt må regne med, at hans billede er fjernet engang før 1710, vel sagtens allerede i slutningen af 1600-tallet. Ifølge en præsteindberetning til Oldsagskommissionen lå det dog endnu i 1808 oven på kirkens hvælvinger, men hvor det siden er blevet af, er der ingen, der ved.

Al valfart til Skt. Hjælper i Kliplev kirke er ophørt for stedse.

Fra valfart til marked

OG dog, endnu i vor tid har vi et levende minde om hine fjerne tiders trængsel af bodssøgende pilgrimme, og hvad der i deres fodspor kunde følge af handlelystent godtfolk. Klipleve marked er nemlig et ægte barn af middelalderens valfarter — på hjemlig grund en bekræftelse af den gamle forbindelse mellem messe og marked.

I Europas store lande træffer man gang på gang på ordet messe som betegnelse for menneskets sublime trang til gudsdyrkelse såvel som for dets behov for at skaffe sig materielle goder. Kendtest er vel nok »Leipziger Messe«, det store Mellemeuropæiske købestævne, der i de gode, gamle dage formåede at samle folk fra Kontinentets fjerneste egne. Endnu i vor tid gøres der brug af dette ord og det på en sådan måde, at snart sagt alverdens købestævner efterhånden betegnes som messer eller varemesser, men i overensstemmelse med tidsånden uden nogensomhelst tilknytning til kirkelige fester.

Vidnesbyrd om, at der oprindelig også herhjemme har eksisteret en sådan snæver forbindelse mellem kirkefest og købestævne, findes der adskillige af. Det navnkundige efterårsmarked i Viborg, Jyllands ældgamle hovedby, kaldtes således »Moustes messe« eller »Morids mis«, og i Handeved uden for Flensborg benævntes markedet ved mikkeltid før i tiden »Mikkels messe« eller simpelthen »Handeved messe«, så også her var dets oprindelige tilknytning til en helgenfest ikke glemt.

En betragtning af ældre tiders levevilkår vil gøre det ind-

lysende, hvorfor en sådan forbindelse har været naturlig. I de såkaldt gode, gamle dage har det ikke været hver mands sag at forlade hus og hjem for at begive sig ud på en længere rejse. Det var noget, der kun fandt sted yderst få gange i menigmands tilværelse, og derfor kun noget, man indlod sig på ud fra dybt liggende bevæggrunde. Hvad var da naturligere end at udnytte den store sammenstimlen på de kendte valfartssteder i handelsmæssigt øjemed? Overalt, hvor folk i skarer kom sammen, groede den slags handelsstævner derfor op som den selvfølgeligste ting af verden hele middelalderen igennem.

For Kliplevs markeds vedkommende var der dog endnu et forhold, der spillede en rolle. Skt. Hjælper tog sig nemlig ikke alene af mennesker, men også af Vorherres firbenede skabninger. I sandhed: han var *Salvator mundi*, alverdens frelsermand. De kom derfor til ham med deres syge bæster og kvæg, således som *Jonas Hojer* sidenhen har vidst at fortælle det.

Og nu traf det sig så heldigt — eller mon det har været et tilfælde? —, at Hjælperens store højtidsdage netop fejredes på årets to korsmesser, den 3. maj og den 14. september. Just ved de selvsamme tider drog de store studedrifter sønderud ad Hærvejen. Kliplevs beliggenhed nær op til den Jyske halvøs ældgamle færdselsstrøg har da gjort det bekvemt at aflægge Skt. Hjælper et besøg. Kliplev blev derfor efterhånden stedet, hvor man på vejen sydpå ud af landet har kunnet nedbede det guddommeliges velsignelse over den ofte så farefulde færd. Meget stod nemlig på spil, idet anselige kapitaler var investeret i disse studedrifter, ja, de handlendes fremtidige ve og vel var som regel afhængig af et gunstigt udfald.

Hvornår de store studedrifter har taget form af en fast, årligt tilbagevendende begivenhed, er uvist, da kildestoffet ganske svigter for perioden forud for året 1500, men ved dette år var creatureksporten ud af landet i hvert fald for-

længst en kendsgerning. Allerede i 1475 blev der lovgivet i denne sag, idet en forordning — der for øvrigt allerede tre år senere sattes ud af kraft — da forbød Kongerigske handlende at drive deres kvæg længere sydpå end til toldstederne i Ribe, Kolding og Assens. Man kan vist derfor uden at overdrive hævde, at øksneeksport har fundet sted, ligeså længe Skt. Hjælper har været kendt og æret i Klipleve!

Studehandelens første store tid var dog tidsrummet fra nytidens frembrud på reformationstiden og op til *Christian IV's* ulyksalige deltagelse i trediveårskrigen, der som bekendt både økonomisk og politisk indledede en følelig nedgangstid for vort land. Halvseklet forud for denne katastrofe blev båret oppe af en vældig højkonjunktur, der først og fremmest havde sin rod i den rige sølvstrøm, som fra 1540'erne førtes til Spanien fra de nyopdagede miner i Amerika. Pengerigeligheden, der hurtigt blev almindelig også i Vesteuropa, især da i Nederlandene, affødte, som den plejer, en kolossal efterspørgsel efter varer, hvorfor de Nordeuropæiske lande i hine år faktisk var i stand til at sælge alt, hvad sælges kunde, til de høje priser, som udlandet dengang var villig til at betale.

Lad være, at hovedparten af gevinsten tilfaldt den gode ejende overklasse; de mange statelige herregårde fra renæssancen vidner endnu den dag i dag med al ønskelig tydelighed herom. Også for borgerstanden betød deltagelse i tidens storhandel en vældig opdrift; mange solide borgerhuse i de mere betydelige af vore købstæder taler på samme måde deres umiskendelige sprog om tidens pengerigelighed. Derimod havde den Kongerigske bonde kun ringe mulighed for at få del i indtjeningen. Dertil var de mange forbudslove mod bondehandel en alt for følelig hindring.

I det Nordslesvigske lå forholdene imidlertid helt anderledes. Bondestanden nød her fra gammel tid — især da i de nordligste og vestligste egne — udstrakte friheder og kunde derfor efter evne frit og uhindret tage del i tidens handelsliv.

De Slesvigske bønder boede nemlig i »*Friheden*«, som deres standsfæller nord for Kongeåen sagde om beboerne i Kalslund og Frøs herreder.

For hele den østlige del af Hertugdømmet var som alt nævnt Hærvejen fra tidernes morgen den store midtsamlende færdselsåre. Kliplevs beliggenhed nær op til dette vejstræk har da haft til følge, at man også efter reformations-tiden har kunnet holde den gamle tradition fra middelalderens valfartstid i hævd.

Nu som før søgte to gange om året mange mennesker til Kliplev. Her kunde Slesvigske bønder og borgere med held få afsat deres kvæg til pengestærke opkøbere, der nok skulde vide at indfinde sig til rette tid. Valfartstidens traditionelle mødested for høj og lav, rig og fattig, affødte således det betydningsfulde handelsstævne, hvis ry har holdt sig helt til vore dage. Vor store kalenderskriver, *Niels Heldvad*, der i tidsrummet fra 1590 til sin død i 1634 udsendte sine årlige almanakker, noterer heri som en selvfølge markedsdagene i Kliplev — det eneste landmarked på den Jyske halvø, som der ofres en notits på. Og det ses, at også andre kalenderudgivere har fulgt hans eksempel.

Mere end mange ord fortæller en sådan halvårlig kalendernotits om dette handelsstævnes betydning i hine tider.

Termin og forkøb

ARETS to korsdage indleder hver sin årstid. Efter korsmessen den 3. maj tager foråret for alvor fat, mens korsophøjelsesdag den 14. september var »høstens begyndelse« — som *Niels Heldvad* udtrykker det i sine almanakker. Ja, endnu for en menneskealder siden sagde man i Nordslesvig, at aftensædet begynder efter Kliplev marked. Så indgroet var tidspunktet for markedets afholdelse i de gamles bevidsthed.

Med den gamle kirkes fald tabte kirkeårets helgendage imidlertid i betydning, og der var derfor i og for sig ikke mere noget til hinder for, at folk kunde sætte hinanden stævne til andre tider. Markedet var i hvert fald ikke længere bundet af hensynet til kirkeårets to korsmesser.

Navnlig i forårsmånederne kunde det være praktisk at lade det afholde noget tidligere. Så snart mildere vejr satte ind, tog studedrifterne nemlig fart, idet vintertidens staldfodrede kvæg da måtte ud på den lange, møjsommelige vandring ad vejene sønderud, thi i marskegnene i Vestslesvig, i Ditmarsken og ved Elbens nedre løb ventede der de arme dyr en god sommer. Først når disse egenes saftige græs havde givet kvæget behørigt sul på kroppen, var det tjenligt til at føres til slagtebænken.

Kvægopdrætterne var interesserede i at komme af med deres dyr så hurtigt som muligt, da det ofte skortede dem på foder efter de lange vintermåneder. For opkøberne gjaldt det ligeledes om at være tidligt på færde, da den gamle regel om, at den, der kommer først til mølle, får først malet, også

havde gyldighed for studekræmmere. Alt for stor tilstrømning af købelystne vilde blot presse priserne unødigt i vejret. Men til trods herfor var der dog grænser for, hvor tidligt de måtte finde det formålstjenligt at drive kreaturerne ud på vejene, efter at de vinteren over havde stået i de lune stalde. Dertil var den økonomiske risiko alt for stor.

Der måtte endvidere tages hensyn til de andre markeder. Opkøberne var i høj grad interesserede i, at de kunde nå fra det ene marked til det andet. De ønskede ikke, at markedet i Tønder afholdtes på de samme dage som det i Kliplev, ligesom de også holdt på, at Handeved marked uden for Flensborg vedblivende skulde afholdes 14 dage efter Kliplev markedstermin.

Allerede i studehandelens hektiske år i begyndelsen af 1600-tallet var der begyndt at komme uorden i de traditionelle terminer. Således var Kliplev marked i 1615 berammet til den 30. april. Dersom omflytning af markedsdagene kunde ske efter forgodtbefindende, måtte det naturligvis med tiden »afstedkomme den største confusion«.

Følgelig så myndighederne sig snart nødsagede til at gribe ind, hvilket også skete med en forordning i 1636, som alvorlig indskærpede den lokale øvrighed nøje at overholde markedsterminerne. Man havde bragt i erfaring, hed det, at kvæg og heste ikke alene købtes og solgtes to eller tre dage, men endog hele otte dage før den rette markedsdag, således at de, der gav møde til den foreskrevne markedstermin, blev udelukkede fra handel. Dertil kom, at »forkøberne« — således kaldte man i det gamle Slesvig dem, der drev handel før tiden — ved videresalg tvang priserne i vejret til skade for hele handelen, ligesom markerne langs med drivvejene afgræssedes ved den fleredages standsning af kvæg-flokkene, som det ulovlige »forkøb« havde til følge.

Det henstilledes derfor til alle amtmænd, toldere, samt herreds- og sognefogeder nøje at påse, at det ulovlige forkøb ikke fremtidigt fandt sted. Men ak, som så ofte i hine tider

voldte det trods alle trusler myndighederne de allerstørste vanskeligheder at få forordningen overholdt. I hvert fald udsendte kongen og hertugen den 29. marts 1650 i fællesskab en fornyet henvendelse, denne gang ganske åbenlyst stilet til rette vedkommende, nemlig godsherren på Søgård. Han truedes med en bøde på 100 rigsdaler, dersom han ikke omgående sørgede for at få forkøbet og handelen før og efter de rette markedsdage bragt til ophør. Klipleve marked skulde ligge fast!

Imidlertid faldt terminen for forårsmarkedet i Klipleve til stadighed noget sent, og *Frederik Ahlefeldt*, storkanslerens søn og arving til Søgård, udsendte da i 1688 i overensstemmelse med landretten en offentlig bekendtgørelse til »gazetterne« og kalenderforfatterne samt til alle kromænd om, at Klipleve marked fremtidigt skulde afholdes den 14. april og den 14. september. Overtrædere af denne bestemmelse vilde blive bragt i arrest i Klipleve, hvor det jo var godsherren til Søgård, der udøvede jurisdiktionen.

Men igen ser vi det samme: een ting var at udstede en forordning, en anden at få den respekteret. Hen i 1700-tallet blev det i hvert fald helt galt, især da med forårsmarkedet, som lidt efter lidt kom i den største uorden. Efter Ahlefeldternes store konkurs i 1725 tog man ikke længere de hidtil gældende vedtægter alt for højtideligt, selv om det i årene umiddelbart efter overtagelsen af godset var lykkedes den nye ejer, *Godske von Thienen*, at få terminerne så nogenlunde overholdt. I 1730 blev hans godsinspektør, *Andreas Jessen*, dog nødt til at indskærpe, at handelen under ingen omstændigheder måtte begynde før kl. 10 formiddag på selve markedsdagen.

Snart efter blev det imidlertid rent galt. Ikke alene respekteredes markedsterminerne slet ikke mere, men som i århundredet før handlede der med kvæget længe, inden det var nået frem til selve Klipleve, og dette ulovlige forkøb var naturligvis til ubodelig skade for de privilegerede købstæder

og markedspladser. For at komme ondt til livs opfordrede markedsøvrigheden i 1735 to af Ahlefeldternes endnu levende »tjenere« til at udtale sig om tidligere tiders praksis ved afholdelsen af Klipleve marked.

Den ene af de adspurgte var *Baltzer Bentzen* på Klægsbølgård. Som forhenværende godsinspektør var han god at gå til, når man skulde have besked om, hvad der havde været skik og brug, når Klipleve marked blev afholdt.

Han oplyste indledningsvis, at det var et almindeligt kvæg- og hestemarked, der afholdtes i Klipleve hvert forår og efterår. Det havde hidtil været et af de fornemste i hele landet, og som sådant besøgt af mange udlændinge såvel som af kongelige undersåtter fra Hertugdømmerne (3: Haderslev amt) og fra de tilgrænsende dele af Jylland. Jurisdiktionen havde alle dage tilhørt det »urgamle« adelsgods Søgård, hvorfor det var herren til Søgård, der havde ledelsen af markedet, ligesom han også besad patronatsretten til Klipleve kirke — åbenbart en hentydning til fortidens forbindelse mellem messe og marked!

Videre vidste den gamle Ahlefeldt-tjener at berette, at greven aldrig havde været bange for at skride ind, når bestemmelserne blev overtrådt — og det uden persons anseelse! Således mindedes han ganske tydeligt, at den endnu levende herredsfoged *Johannes Keding* fra frigården Olufskær på Haderslev Næs engang havde fået konfiskeret 40 stude, som var blevet solgt før den rette markedsdag. Greven havde dog senere frigivet dem imod en pengesum, som pastor *Friedrich Johann Nissen* i Klipleve fik skænket til kirkens brug, »ad pias causas«.

En anden gang — flere eksempler havde den tidligere godsinspektør nu forlængst glemt — var det hændt, at foged *Hans Petersen* fra Holm havde afkrævet en sælger og køber af en hest nogle og fyrretyve rigsdaler.

For at sikre overholdelsen af markedsdagene plejede man i grevens tid at sætte vagt, hvor Hærvejen passerede Gejlå

strøm, således at kvæget ikke kunde føres sydpå før rette tid. Alt, som solgtes, skulde nemlig denne vej. Hvis opkøberne nødvendigvis måtte af sted før tiden, var det dog hændt, at de mod at give fire skilling eller mere havde fået passérseddel.

Men et misforhold, som man hele tiden havde søgt at få bugt med, var den ulovlige handel på Hærvejen i dagene umiddelbart, før markedet begyndte, og det var åbenbart noget, der fandt sted overalt; således blev markedet i Åbenrå endda ofte ødelagt ved, at alt kvæget var blevet solgt på landevejene før den egentlige markedsdag. Tilrejsende opkøbere kunde derved komme ud for, at al handel forlængst var tilendebragt. Det havde endda været så slemt, at grev *Frederik Ahlefeldt* havde måttet sende soldater fra sit regiment ud til markerne omkring Torp, Uge og Bjerndrup for at drive kvæget til Kliplev. Greven havde nemlig ikke villet give afkald på sine indtægter af markedet! Bøder ved forseelser havde han dog som alt nævnt i regelen overladt præsten til brug for de fattige — vel at mærke, når udgifterne til de indsatte fogeders og tjenestekarles tæring var fradraget. Såvidt *Baltzer Bentzen*.

Erasmus Diensen fra Egersund, som i over 40 år havde stået i Ahlefeldternes tjeneste, fortalte noget lignende om tidligere tiders praksis ved afholdelsen af Kliplev marked. Nogle dage før det tog sin begyndelse — den 14. april og 14. september — plejede retsbetjente at give møde for at hindre eventuelle stridigheder. »Højfyrstelige« fogeder, tjenestekarle og andre undersætter fra Kliplev og omliggende byer blev kaldt til assistance, ligesom der udsattes vagt ved Gejlå, Paulskro og lignende steder. Opkøbere, der selv meldte, at de havde drevet handel før tiden, slap med en bøde på 4 skilling eller mere for hvert stykke kvæg og modtog så til gengæld et pas, ved hjælp af hvilket de frit kunde passere forbi vagterne. Efter Diensens udsagn beholdt greven imidlertid selv disse penge, som ved forårsmarkedet i

1722 efter fradrag af udgifterne til vagtmandskabet beløb sig til den ganske nette sum af 45 rigsdaler, hvilket også fremgår af en indførsel i det Ahlefeldtske konkursbo.

Denne sum tillader et nogenlunde skøn over omfanget af den ulovlige handel med bønderne på Hærvejen. Sættes bøden til 4 skilling pr. stk. kvæg, må en sum på 45 rigsdaler været indkommet fra 540 stk. kvæg, hvortil altså endnu må lægges det beløb, der er medgået til underhold af de mange fogeder og deres karle. Det er således næppe et helt ringe antal stude, som køberne har vedgået at have tilhandlet sig på ulovlig vis. Når dertil føjes, hvad der til trods for alle foranstaltninger er foregået af ren og skær smughandel, må der regnes med, at den ulovlige handel har antaget endog ganske betydelige dimensioner, ja har måske til tider været af større betydning end den reglementerede handel på selve markedet.

Efter en opgørelse over opkrævet markedsgebyr i 1735 var der nemlig i dette år blot blevet omsat 448 stude på Kliplev marked. Overskuddet beløb sig til ialt 28 rdl. 19 sk.; i foråret 1737 var det 21 rdl. 3½ sk. Diensens oplysninger om omfanget af den lovstridige handel er derfor et såre interessant supplement til den viden om hine tiders handelsliv, der lader sig uddrage af det »officielle« kildemateriale såsom gamle toldregnskaber og embedsskrivelser!

Trods alle de modtagne oplysninger om tidligere tiders fremgangsmåde vedblev det dog at være galt. I 1737 var der således en udbredt knaphed på vinterfoder, og forkøbet på Hærvejen var derfor allerede begyndt i Rødekro og siden fortsat i Bolderslev, ved Stenbjerg kro på Urnehoved-banken, i Uge og ved Årtoft lige frem til Kliplev mark.

Også hos de større bønder blev der foretaget opkøb. Den slags ulovligheder undser *Paul Hansen* fra Jakobsgård i Barsmark på Løjt Land sig ikke for at betro til sin dagbog. Allerede den 12. marts 1740, fortæller han, var *Claus Baade* fra Eidersted for at købe okser. Den 9. april var *Paul Han-*

sen derefter »in Klipleff zu Marked, köfft en Quie«. Når det denne gang ikke blev til større handel, skyldtes det ganske simpelt, at *H. F. Thomsen* fra Stapelholm den 3. maj mødte op på Jakobsgård for at købe 6 okser til 24 rdl. parret. Han har dog åbenbart ikke haft penge nok med, for den 25. i samme måned vendte han tilbage til Jakobsgård »mit unse-rem Gelde für die Ochsen. Er kaufte noch 28 Stück«. Først efter at have modtaget pengene afleverede denne standsbevidste Slesvigske storbonde tre dage senere kreaturerne på Toldsted.

Skønt studehandlerne således selv foretog opkøb hos de Slesvigske bønder, herskede der dog trods alt i deres kreds utilfredshed over det svigtende fremmøde af salgslystne bønder. Det var vist især tilfældet, fordi det fortrinsvis var købmænd fra det opadstræbende Husum, der ved forkøbet søgte at slå deres konkurrenter fra marskens landdistrikter ud. I 1743 indsendte derfor *Peter* og *Nicolas Ovens* med fuldmagt fra samtlige opkøbere fra Sydvestslesvigske marskegne som Meggerdorf og Bennebeck et klagemål til Rentekammeret i København over de forvirrede forhold omkring forårsmarkedet i Klipleve.

Og hvad fortalte de så? Ja, indtil årene 1734, 35 og 36 havde der regelmæssigt været afholdt Klipleve marked i dagene fra den 12. til den 14. april, og fjorten dage senere havde der været marked i Handeved. Men i 1737 og 38 var der allerede mødt studehandlere frem i dagene mellem den 6. og den 8. april. Godsinspektør *Jessen* nævner dog til undskyldning i et brev til godsejer *von Thienen*, at de var kommet så tidligt, fordi der i *Niels Horrebows* kalender ved en fejltagelse havde stået den 4. april i stedet for den 14. april.

Når marskens studehandlere imidlertid videre vidste at oplyse, at de for tidligt fremmødte opkøbere havde fået lov til at rejse bort igen den 9. og 10. april mod erlæggelse af såkaldte diskretionspenge, aner man, at den gode godsinspektør næppe har været helt uinteressert i de handlendes

tidlige ankomst. I 1739 kom det derimod ikke til at gå helt så stille af. Denne gang hjalp det tilsyneladende ikke med »diskretionspenge«; godsinspektøren har vel næppe vedblivende turdet modtage bestiktelser, og det kom derfor til regulære slagsmål med de vagtposter, som var blevet opstillet ved vejene til og fra Kliplev. Men — og det må vel siges at være meget betegnende for hine tiders retssikkerhed og for de mange intriger, der udspilledes for pengenes skyld — da vagterne ikke formåede at hindre den ulovlige trafik, blev de ganske simpelt trukket tilbage! Godsinspektøren kunde da hævde at have gjort, hvad der stod i hans magt, for at bringe ulovlighederne til ophør.

De følgende to år opkøbtes de fleste stude allerede den 4. april, og i 1742 var der kun ganske få på markedet, fordi de fleste allerede havde været i handelen i slutningen af marts. I 1743 var det derefter meningen, at der skulde være marked i Kliplev den 4. april, i Handeved den 18. april.

Disse tidlige markedsdage var imidlertid til skade for studehandlerne. Det var nemlig alt for tidligt på året og dagene for korte, kolde og ubehagelige, vejene for dybe og tunge, ligesom også rejserne var til langt større ubehag for handelsmændene. Mange vilde måske endog lade sig friste til at vente med at foretage opkøb, indtil der var marked i Handeved, og det vilde efter al sandsynlighed betyde Kliplev markeds fuldstændige ruin. Studehandlerne anmodede derfor ikke alene i egen interesse myndighederne om at give toldopræverne ved de mange toldsteder langs med Hærvejen såsom Haderslev, Over Jerstal, Toldsted og Bov ordre til at hindre kvæget i at passere forbi før behørig tid. Derved, mente de, vilde man kunne bringe det ulovlige forkøb i staldene til ophør på en såre effektiv måde.

Den nye godsinspektør, *Nicolaus Hinrich Siebeth*, der året før havde afløst *Andreas Jessen*, blev nu opfordret til at tage stilling til de handlendes klage over uordenen. Nu gjaldt det naturligvis om at skubbe enhver antydning af

egen skyld så langt fra sig som muligt. »Uden at ville træde nogen af sine forgængere i embedet for nær«, mente Siebeth derfor, at det først og fremmest skyldtes skødesløshed — men naturligvis ikke lyst til vinding (1) — når markedsdagene var blevet skubbet fremad i kalenderen. Han havde selv forviset sig herom, da han, som han udtrykker det, den 3. april 1743 »havde ladet foretage en promenade til Paulskro for med egne øren at høre«, hvad der foregik.

Netop for at hindre forkøbet havde man fra året 1741 flyttet markedsterminen fra den 14. frem til den 4. april, men det havde dog blot haft til følge, at forkøbet nu fandt sted allerede før 1. april. Siebeth mente derfor også, at det burde pålægges tolderne ikke at lade kreaturerne passere for tidligt, ligesom det nok vilde være bedst, om Kliplev marked igen blev afholdt den 14. april og markedet i Handeved fjorten dage senere.

Det var markgreve *Friedrich Ernst af Brandenburg-Kulmbach*, der i sin egenskab af statholder i Hertugdømmerne havde udstedt forordningen af 27. marts 1741 om, at Kliplev marked for fremtiden skulde afholdes den 4. april og Handeved marked fjorten dage senere. Ved samme lejlighed havde statholderen for øvrigt indskærpet forordningen af 1636 mod forkøb, og det kan vel nok antydes, at det har været stærkt tiltrængt.

Imidlertid indkom der snart efter klage over, at forordningen slet ikke var blevet oplæst i Kliplev kirke, men derimod nok i Rinkenæs, Holbøl, Bov, Handeved og andre byer. Godsinspektør Jessen havde således kun ved et tilfælde hørt den i Rinkenæs kirke. Præsterne i Kliplev, pastor *Peter Breckling* og hans søn og medhjælper, »adjunkt« *Friedrich Breckling*, undskyldte sig dog med, at forordningen var kommet for sent til, at den kunde træde i kraft i foråret 1741. De to præstemænd har nok haft en vis interesse i, at tilstrømningen til markedet ikke blev for ringe!

Men markedsterminens flytning gav anledning til endnu

et intermezzo. Landets hersker var jo i hine år den ivrigt pietistiske *Christian VI*. Den 8. september 1744 udsendte han fra Gottorp følgende kundgørelse: Det var kommet ham for øre, at der handlede på Klipleve marked ud over de nyligt fastsatte terminer, ja endog skærtorsdag, langfredag og i påskehelligdagene, hvilket havde forårsaget »stor skandale«. Kongen forlangte, at ejeren af Søgård gods omgående sørgede for, at noget sådant ikke fandt sted for fremtiden, i modsat fald vilde han have forspildt al kongelig nåde!

Oven på denne skylle måtte præsterne nu ved deres salighed bedyre, at der ikke havde været afholdt — offentligt! — marked i passionsugen. Hvad der var forefaldet af uregelmæssigheder, beroede udelukkende på de sørgelige tilstande, som kammerherre *Godske von Thienens* langvarige sygeleje og påfølgende død havde medført. Markedsdagen den 4. april havde dog været en påskelørdag — men, om det virkelig er lykkedes at overbevise den pietistiske konge om, at al markedshandel så har ligget stille de følgende tre helligdage (3. påskedag helligholdt man nemlig også dengang), lyder utroligt. Det har utvivlsomt været nogle lystige påskedage, man fejrede i Klipleve i 1744 til trods for, at pietistisk ensretning var landets officielle kurs. Og den stedlige gejstlighed synes ikke at have haft nogetsomhelst at indvende herimod!

De følgende år lå studehandelen stille på grund af den forfærdelige kvægpest, der en overgang så ud til at skulle blive vort kvægbrugs fuldstændige ruin. Der var derfor ikke marked i Klipleve i 1745 og i de nærmest følgende tre-fire år, ja helt til 1758 måtte terminerne på grund af kvægsygen fastsættes ved årlige forordninger.

Måske blev denne langvarige epidemi skyld i, at uordenen omkring Klipleve marked kom til at fortsætte i en række år endnu. Når markedet ikke kunde besøges som følge af de udstedte forbud, har man nemlig vidst at hjælpe sig uden dette. Handleskulde der i hvert fald! Fra Ribe-, Kolding-

og Haderslev-egnen førtes der stadig kvægdrifter sydpå ad den gamle »Oksevej«. Man lod dem græsse på de omkringliggende heder og ødejorder, indtil opkøberne efterhånden overtog dem og førte dem til deres græsgange i Sydvestslesvig og Ditmarsken, hedder det i meget talende vendinger fra 1748.

Altimens var også efterårsmarkedet kommet i uorden. Da det faldt sammen med Tønder marked, forskubbedes det egenmægtigt til den 11. september og efterhånden helt frem til den 31. august. Igen var det familien *Ovens* fra Frederiksstad, der klagede, hvorefter det omsider i en kongelig anordning af 4. december 1767 bestemtes, at Kliplev marked for fremtiden skulde afholdes den 12., 13. og 14. april, samt den 14. september.

Hermed synes markedsterminerne omsider at have fundet et nogenlunde fast leje.

»Jyllænderne« og Kliplev

VED forordningen af 1475 var den Jyske studeeksport blevet bundet til gennemgangstoldstederne i Ribe og Kolding. Kun her måtte studedrifterne passere grænsen til det Slesvigske. Men som allerede fremhævet lå denne handel i hænderne på borgerlige handelsmænd og adelige godsher- rer, mens det var bønderne forbudt at drive enhver form for handel.

Dermed var det imidlertid ikke blevet dem forbudt at holde staldøksne, som de kunde afsætte til de handlende. Kolding-recessen af 1558, der ellers ikke just udmærker sig ved bondevenlighed, tilsagde således udtrykkeligt bønderne ret til frit og åbent at sælge deres varer.

Men selv dette var stedse de store studehandlere en torn i øjet. Hovedparten af studeeksporten beroede nemlig på opkøb hos adelen og på krongodset, mens det var uoverkommeligt for de større købmænd at aftage de mange små flokke i bøndernes stalde. Ifølge en forordning fra 1619 skulde købmændenes og adelens studedrift være tilendebragt inden udgangen af marts, men derefter begyndte de mange — vel fortrinsvis Slesvigske — småhandlende at opkøbe bøndernes staldøksne. Da denne trafik med årene til- tog, indgav de Kongerigske studekøbmænd under ledelse af den kendte Vejle-borgmester *Clemens Sørensen* hen i 1630'erne en klage til kongen, hvori det bl. a. hed:

»Når den almindelige øksnedrift gennem Eders Majestæts købstæder Ribe og Kolding i marts måned er forbi, da understår sig mange bønder, »pebersvende« og andre her udi

i riget, desligeste også mange uden for riget at gennemstræve og omvandre næsten alle herreder og sogne her udi Jylland, hvor de hos præster, fogeder og bønder opkøber alle de plovøksne, som de kan overkomme, hvilke de igen til den 1. maj udi hobetal uddriver til Kliplev marked og andetsteds«.

Købmændene var af den anskuelse, at denne handel var med til at presse priserne i vejret; i hvert fald havde de gjort den erfaring, når de om foråret kom ned til Elben med deres kvæg, at »der da der findes så mangfoldige af disse Kliplev øksne, som vi ikke har vidst at gøre gisning på og at tage os i vare for, hvortil kommer, at markedet på »Elffuen« og i Holland ofte falder ganske ringe og slapt«. De anmodede derfor Kongelig Majestæt om, at »det må formenes alle andre at passere toldstederne med plovøksne efter den sidste marts, når købmændene, som handler og uddriver staldøksne her af riget, er drevet gennem toldstederne med de staldøksne, som de har tilforhandlet sig her i riget.«

Købmændenes henstilling er villigt blevet fulgt af regeringen, idet den i 1639 ganske simpelt udstedte et almindeligt forbud mod udførsel af bøndernes staldøksne. Men forbudet ramte ikke de handlende fra Hertugdømmerne og havde derfor blot til følge, at disse desto ivrigere kastede sig over den indbringende forretning med opkøbet af staldøksne.

Naturligvis måtte en sådan forskelsbehandling vække bitterhed hos de Jyske bønder, og særlig stor måtte den blive i de egne af Jylland, hvor kendskabet til de Slesvigske bønders forhold var størst.

Dette var således tilfældet med beboerne i omegnen af Ribe — og da navnlig med bønderne i denne egns blandede distrikter. Ribe stiftamtmand, *Franz Eberhard von Speckhan*, blev i 1690erne opmærksom på disse ejendommelige forhold, som han i 1692 nærmere redegjorde for i en skrivelse til generaltolddirektør *Edvard Kruse*. Han oplyser heri, at det gennem lange tider har været tilladt bønderne i Kals-

lund og Frøs herreder at besøge de markeder, som afholdes sønden Ribe, nemlig Kliplev, Flensborg (= Handeved?), Løgumkloster og Tønder, hvor »de sælger og afhænder det kvæg, som de af deres egen opfødning kunne have at afstå«. Riberhus's undersætter i de selvsamme herreder var derimod højst utilfredse med, at de måtte erlægge 6 skilling på toldboden i Ribe, mens de Haderslevske og andre Slesvigske undersætter fra disse herreder »frit driver deres kvæg og bæster til markederne, når dennem selv lyster«.

Det var derfor ikke så sært, at Kalslund og Frøs herreder i hine år af de misundelige Nørrejyder blev kaldt »Friheden«, således som stiftamtmanden bevidner det i en skrivelse til Rentekammeret fra 1696 om samme emne. Han oplyser ved denne lejlighed, at Riberhus's undersætter i disse blandede distrikter tidligere kun havde måttet betale 4 skilling, mens det nu var 6 skilling for hvert stykke kvæg, som de måtte ønske at drive til de Slesvigske kvægmarkeder. Med hensyn til denne frihed påberåbte »dette distrikts bønder sig alle den Koldinger afsked eller reces, idet de mener, at den derudi forundte frihed ikke er blevet dem frataget«. Efter dette skulde de Kongerigske undersætter på Slesvigske grund altså have nydt særlige begunstigelser. Selv om de ikke nød den udstrakte frihed, som blev deres Slesvigske naboer til del, så har de dog uhindret af forbudet fra 1639 kunnet sælge deres kvæg på de Slesvigske markeder.

Men nord for Kongeåen var dette ikke mere muligt. Hertil kom så i stedet folk fra Haderslev amt — herredsfogeder og sognefogeder nævnes specielt, især de af dem, der boede nær ved grænsen til de Jyders land. Ofte drejede det sig om ganske anselige mængder Jysk kvæg, der trods alle lovbud opkøbtes i staldene eller tilhandedes under driften ad vejene sønderud af landet.

Det kunde foruden den stedlige øvrighed være folk af alle mulige professioner, der tog del i studehandelen. Degnen i Vonsild, *Jes Matzen*, tjente således som handelsmand

i hvert fald halvanden gang mere end ved sit egentlige erhverv. I 1713 svarede han derfor 6 rigsdaler ekstra i krigsskat ud over de 4, som var pålignet hans degneembede. Også adskillige præster ses at have interesseret sig for studehandel. Men ellers var det fortrinsvis sognenes større bønder, der indlod sig på denne forretning.

Som oftest drev de selv sydpå med kvæget ned til Kliplev, den Nordslesvigske studehandels ubestridte centrum — måske lige med undtagelse af hjørnet omkring Tønder, hvor denne bys marked var det dominerende. »Forårsmarkedet i Kliplev tager sin begyndelse med det kvæg, der kommer fra Jylland og Haderslev amt«, hed det ganske ligetil i en udtalelse om det gamle marked fra studehandelens store tid, og når der kom uorden i markedsterminerne var derfor intet lettere end at kaste skylden over på »Jyllænderne« — som beboerne af landet norden åen fra gammel tid kaldtes på Slesvigernes mål. Når de til stadighed kom tidligere til Kliplev-egnen med det Jyske kvæg — som nævnt til dels på grund af manglende staldfoder! —, var det kun naturligt, at der blev flyttet om på markedstiderne i kalenderen.

Kliplev var i hine tider for mange »Jyllændere« et sted, de så hen til med forventning. Kom end den arme bonde nord for Kongeåen ej selv derned på grund af de stramme lovbud, der berøvede ham initiativet i denne indbringende handel, så lyste der dog en egen glans omkring navnet på dette sted, hvor resultaterne af hans møjsommelige slid gennem et langt arbejdsår omsættes i klingende mønt.

Og Kliplev — eller »Kniplev«, som det også hændte, at man sagde — blev ham tillige en stadig påmindelse om, at der på denne jord levede standsfæller med en højere levofod, end bønder i Kongeriget i al almindelighed var vant til.

»Det fornemste og considerableste marked i 50 miles afstand«

MED hensyn til alder og betydning kom i ældre tid intet landmarked i hele strøget fra Skagen til Eideren blot tilnærmelsesvist op på højde med Klipleve marked.

Det var et marked »af arild«, et handelsstævne, hvis oprindelse fortaber sig i det tunge og uigennemtrængelige mulm, som ruger over store perioder af vor fortid. Det er derfor næppe overdrevet, når det i 1745 hedder, at »kvægmarkedet i Klipleve er det fornemste og considerableste (3: anseligste), som findes i Kongelig Majestæts riger og lande, hvorfor det for undersåtterne næsten kan gælde for et omslag«.

Hentydningen til »Kieler Umschlag«, adelens store pengemarked i Holstens hovedby, fortæller noget om Klipleve markeds enorme økonomiske betydning for en vid kreds af egnens folk. Man har med andre ord ofte ladet betalingsterminerne falde sammen med de to halvårige markedsterminer, thi i de dage har folk haft penge på lommen. Netop for et samfund, der først og fremmest byggede på naturalieøkonomien, har handel og vandel på et marked som det i Klipleve haft til følge, at klingende mønt — blandt almuesfolk en sjælden vare — er gået fra hånd til hånd.

Det er bevidnet af utallige småtræk, at Klipleve marked formåede at samle folk fra en endog meget vid omkreds. Allerede af det foran anførte vil det ses, at praktisk talt alle betydelige stude- og hestekræmmere fra den Jyske halvø, handelsmænd fra begge sider af Kongeåen såvel som pengesterke opkøbere fra de rige marskegne, stævnedes mod Klip-

lev i de travle markedsdage. Men grundstammen i den brogede skare af markedsgæster har naturligvis til alle tider været landmænd og småhandlende fra den allernærmeste omegn, der trofast halvår efter halvår har fyldt op i den lille landsbys gader, i dens kroer og gæstehuse.

Men heller ikke handlende fra udlandet har undladt at besøge Kliplev. I den skrivelse, hvorfra det ovenfor anførte citat er taget, hedder det meget oplysende videre, at »mange menneskers offentlige kredit simpelthen afhang af Kliplev marked, thi det var det største i 50 miles afstand«, og tanken om en standsning af det »urgamle« handelsstævne — en tanke, der var blevet ventileret i anledning af den katastrofale kvægpest i årene omkring 1700-tallets midte — vilde, fremhæves det, »betyde et kendeligt afbræk i al handel med udlandet, thi her mødtes »seit undenklichen Zeiten« en talstærk kreds af udenlandske handelsfolk — Holsten-Gottorpske, Lybske, Mecklenburgske, Brandenburgske, Bremerske og mange andre«. Selv om der vel nok er smurt lovlig kraftigt på i forsøget på at afvende den truende udvikling, som en eventuel lukning af det gamle marked vilde afstedkomme, har der i høj grad været noget om snakken.

Det var nemlig ikke blot kvægopkøbere, der gav møde i Kliplev i markedsdagene. Helt fra gammel tid synes der tillige at være kommet handelsfolk, som har ønsket at udnytte det store sammenløb af mennesker i salgsojemed. Man har nemlig allerede fra tiden forud for trediveårskrigen vidnesbyrd om, at de handlende har søgt at ændre det gamle kvæg- og hestemarked, således at det tillige fik karakter af et »krammarked«, noget som de stedlige godsmyndigheder dog som regel så sig nødsaget til at gribe ind imod, ivrigt tilskyndet hertil af de omkringliggende købstæders forretningsdrivende.

Fra årene omkring 1600 ved vi dog, at man end ikke på selve Brundlund slot har undset sig for i Kliplev at opkøbe »kramvarer«, hvorved man almindeligvis forstod alle de

utallige brugsartikler, der kunde købes på et rigtigt »krammarked«. Til anvendelse i slottets køkken tilhandlede man sig således i 1600 hos »kedelfører« *Hartich Neuen* seks kobberkedler for ialt 3 daler 27 skilling. De var på 21 pund, og dagsprisen var 6 sk. pr. pund. Meget talende om tidens nøjsomhed måtte kedelføreren dog tage gammelt kobber- og messingtøj i bytte, 7 pund kobber á 3 sk. og 9 pund messing á 2 sk.

Det har ikke blot været i dette år, at den fremmede kedelfører, der vel sagtens stammede fra malmrige bjergegne som Harzen eller Ardennerne, mødte op i Kliplev for at finde aftagere til sine blanke metalvarer. I 1604 købte man således en messingkedel hos ham til brug i »æ bakhush« på Brundlund. Alt synes da at tyde på, at Kliplev marked i hine år har været andet og mere end blot et centrum for stude- og hestehandel. Måske har det dog kun kunnet lade sig gøre ustraffet at afholde et krammarked i Kliplev, så længe amtmanden på Brundlund tillige var godsherre til Søgård og Årtoft, men allerede 1605 måtte *Frederik Ahlefeldt* jo som foran omtalt trække sig tilbage fra sin embedsstilling. I hvert fald findes der i Kliplev markeds senere historie adskillige træk, der tyder på, at myndighederne efter evne har søgt at bremse ethvert tilløb til afholdelse af krammarked i Kliplev. Det blev gang på gang fra officiel side betonet, at Kliplev marked ene og alene var et kvæg- og hestemarked.

Især var Åbenråerne stedse på tæerne for at få bremset det generende landmarked i deres bys umiddelbare nærhed. Den stedlige tolder så absolut ikke med blide øjne på de kvægflokke, der hvert halvår passerede hans domæne, uden at der faldt så meget som een skilling af til ham. Gang på gang søgte han at få tilvejebragt en ændring på dette forhold og lod derfor foretage nogle opgørelser over, hvor meget det kunde dreje sig om. Ifølge denne statistik vandrede der f. eks. i april 1634 25 drifter med 228 stude, 5 drifter med 6

køer, 37 drifter med 67 heste og en enkelt drift med 2 »bæster« forbi Åbenrå toldsted.

Allerede i 1621 havde husfoged *Jørgen Lassen*, der i 1610 havde fået ansættelse som byens tolder, men som på grund af sit tidligere erhverv endnu almindeligvis kaldtes *Jørn Lackey* (J: lakaj), følt sig forurettet af denne tingenes tilstand. At hovedstrøget »ad den rette store Hærvej« gik uden om hans lille Åbenråske embedsomsråde, lod sig vel ikke ændre, skønt det var hårdt nok, klagede han, men at Løjtingerne på vej til eller fra marked — navnet *Kliplev* nævnes slet ikke, så selvfølgelig var det! — rejste lige gennem Åbenrå købstad, uden at det skæppede i hans kasse, det var og blev ham til idel skuffelse.

Omsider nåede man dog i 1635 frem til en ordning, der imødekom Åbenrå-tolderens krav, idet det blev bestemt, at bønder fra Åbenrå amt, som førte kvæg til markeds i *Kliplev*, skulde være pligtige til at svare told een gang af det samme kvæg, men dersom det ikke var lykkedes dem at få det solgt, beholdt de dog ret til at bringe det toldfrit hjem. *Jørn Lakaj* nåede ganske vist ikke selv at få gavn af denne bestemmelse, thi han var netop død året før — som det hed: »roligt og saligt med klar bevidsthed i præstens og andre gode folks nærværelse i sin alders 70de år«.

Fra nu af viser de gamle toldregnskaber fra Toldsted ved Hærvejen og fra toldvagten i Åbenrå en stærkt forøget trafik i dagene omkring det navnkundige landmarked, thi nu skulde drifterne jo føres til protokols. Vi finder i disse papirer navnene på en næsten endeløs række af Nordslesvigske bønder, som var undervejs til *Kliplev* marked med større eller mindre flokke hornkvæg eller heste i håb om at få dem afsat med en rimelig fortjeneste. Om det så kun var med et enkelt stykke kvæg, begav omegnens bønder sig af sted. De store gårdmænd fra *Haderslevs* fede opland og opkøbere med kvæg fra norden *Kongeåen* dominerede derimod med

deres større flokke. De har på en kendelig måde været med til at præge markedshandelens gang.

Man behøver ikke at være begavet med særlig stor fantasi for at kunne forestille sig, i hvilken forfatning de Kliplevgader har henligget, når studes brølen og hestes vrinsken gav genlyd i den lille landsby. Man er derfor tidligt blevet klar over, at de store kvægflokke måtte henvises til en særlig markedsplads.

En markedsplads midt i en landsby var imidlertid i ældre tid en sjælden foreteelse, og tilstedeværelsen af en sådan i Kliplev vidner derfor klart og tydeligt om markedets dominerende indflydelse på landsbyens liv. Først så sent som i 1909 udstedte landråden på Brundlund en forordning, der påbød særlige markedspladser i de landsbyer i Åbenrå amt, der efterhånden havde fået tilstået markedsrettigheder.

Som et levn fra fortidens handelsliv foregik nemlig helt op til vort århundredes begyndelse alle landsbymarkeder på selve landsbygaden. Og således har det også været i vore ældste købstæder, hvor markedshandelen oprindeligt foregik i selve hovedstrøget gennem byen. Først efterhånden som handelen tiltog, så man sig nødsaget til at henlægge markerne til et særligt område, torvet, som man enten skaffede plads til i en vejgaffel eller ved, at man gik så radikalt til værks som til at rydde en huskarré.

Også i Kliplev har man som nævnt tidligt fået øjnene op for nødvendigheden af at have en særlig markedsplads. Men ikke nok med det. I studedrifternes stortid i det 17. og 18. århundrede var Kliplev by simpelthen ikke i stand til at rumme de talrige dyreflokke, og markedslarmen var derfor ikke blot lokaliseret til selve landsbyen, men også til dens allernærmeste omegn. Måske var det tillige i nogen grad en følge af, at markedshandelen i regelen var i fuld gang ude på Hærvejen, inden kreaturerne havde slidt sig frem til pladsen for det store købestævne.

I hvert fald regnede man dengang hele arealet mellem

Kliplev by og Hærvejen for lovlig handelsplads. Her på Årtofts rummelige hedearealer blev de talrige større og mindre flokke af stude og heste synet forud for købslaget. Paulskro blev anset for at være markedspladsens nordlige indfaldsport, mens grænserne i syd og vest blev afstukket af Gejlå og Bjerndrup mølleå (Sønderåen). Det areal, der stod til disposition for de mange dyr, var således ganske anseligt, men det var også nødvendigt, at der var så rigelig plads, thi mulighederne for at græsse lidt på den sparsomme hedejord var kun såre beskedne, tilmed da forårsmarkedet tog sin begyndelse meget tidligt på året. Foder var der derfor absolut knaphed på, lige så længe de travle markedsdage stod på.

Men som følge af markedshandelens spredning ud over et så stort areal fik andre end lige netop de Kliplever gavn af den rigelige omsætning, som den vældige vrimmel af mennesker førte med sig, og det var kroerne ved Hærvejen. Af dem var Paulskro den, der kom til at leve højest på studehandelen, idet de handlende her ofte tilkøbte sig de nordfra kommende kvæghjorde. I middelalderen havde denne kro ligget inde i Uge by, hvor der endnu findes en »Paulskro-toft«, men med anlægget af Hærvejen tværs over Urnehoved-banken i et stik nord-sydgående vejstræk fra Toldsted til Hjerneshøje ved Kliplev flyttedes den ud til vejen, et vidnesbyrd om, at landevejstrafikken altid havde været det bærende i dens økonomi.

Også for kroen i Gejlå betød handelen ad Hærvejen alt. Det ser man allerbedst af de beløb, som en række Flensborg-købmænd og -bryggere var villige til at give for at besidde eneretten til at forsyne kroerne på Søgård-Årtoft godsområde ved »vin, mjød, fransk brændevin og kornbrændevin til gængs torvepris«. Fra 1759 haves en opgørelse over, hvor meget de forskellige forpagtere af forsyningsmonopolet var villige til at betale. Vigtigst af alle kroer i hele godsområdet har da Paulskro, Gejlå kro og kroerne i

Kliplev været. Mens de to første gik for 20 rdl. 16 sk. hver til henholdsvis *Broder Axen* og *Boy Brodersen* i Flensborg, fik *Tüge Volquardsen* monopolet i Kliplev ved at byde 26 rdl. 16 sk. på den auktion, der i den anledning blev afholdt. En kendt forpagter af forsyningsrettighederne på denne egn var ellers *Peter Clauthofft*, også fra Flensborg, men han blev i dette år hver gang overbudt. Det betød nu heller ikke så meget for ham, thi han var i forvejen stærkt engageret med kroerne i de tilstødende dele af Åbenrå og Tønder amter.

Men mange andre end krofolkene stod i markedsdagens travlhed parat for at læske de tørstende markedsgæster med en styrkende og kvægende drik, thi det var en gammel lov — vel simpelthen fremkaldt af nødvendighed på grund af den voldsomme tilstrømning til den lille by —, at enhver, der var bosat i Kliplev, måtte sælge drikkevarer, når det blot skete på egen jord eller i eget hus. Denne frihed, uantastet i merkantilismens tidsalder med alle dens mange indskrænkninger i det frie erhvervsliv såvel som i vor tid med dens bestemte og faste regler for, hvem der har ret til at kalde sig næringsdrivende, må siges at være noget enestående i vort hjemlige forretningslivs historie.

Men Kliplev marked var ikke for intet »det fornemste og considerableste i 50 miles afstand«. Det sprængte simpelthen ganske hverdagens rammer.

Skæbner og tildragelser

SOM det i middelalderen havde været valfarterne til det undergørende Skt. Hjælper-billede, der gjorde Kliplev kendt ud over det ganske land, var det i studehandelens store tid de to halvårige markeder, der bragte den lille landsbys ry ud til nær og fjern. For Jyske og Slesvigske bønder og kræmmere såvel som for marskegnenes omkringrejsende opkøbere var Kliplev ikke en tilfældig landsby et eller andet sted ved Hærvejen mellem Haderslev og Flensborg, men et begreb, hvortil der for de flestes vedkommende var knyttet personlige minder.

Og således blev det ved med at være slægtled efter slægtled, selv om enkeltheder i markedsdagenes travle liv og røre ikke mere lader sig oplyse for de svundne århundreders vedkommende. Folkestimmelen på de store markedsdage var jo som en trækfuglesværn, der kom og gik. Det mylder af mennesker, som mødtes her, var efter nogle få dages forløb atter spredt for alle vinde, og stille og fredelig henlå derpå den lille landsby — ventende på sin næste besøgstid.

Vi kan kun beklage, at kilderne til selve markedet og dets folkeliv flyder så sparsomt, thi, hvad der i hine tider er forekommet af uregelmæssigheder, således som det såre nemt kan ske, hvor mange mennesker dag ud og dag ind må færdes tæt op ad hverandre, er forlængst gået i glemme. Alle markedsspektakler som følge af svir og drik er gået i graven sammen de markedsgæster, der i de lange vinteraftener har vidst at skaffe sig en lydør kreds ved at fortælle oplevelser

og historier fra begivenhedsrige dage i Kliplev. Men når man får oplyst, at Kliplev i årene omkring 1700 havde sin egen skarprettermester *Jochim Fuchtl*, og når denne ovenikøbet holdt en bøddelknægt ved navn *Johann Brückner* til sin medhjælp ved sit uhyggelige erhverv, kunde det i høj grad tyde på, at der har været brug for ham — dog naturligvis ikke alene på grund af selve markedet, men fordi han i al almindelighed skulde hjælpe til med at håndhæve herskabets jurisdiktion over undersåtterne på Søgård-Årtoft gods.

Det er i hvert fald næppe gået stille af i de febrilske markedsdage, når de handlende glødende af spænding og travl aktivitet gav hinanden håndslag. Alene de sparsomme notiser om uregelmæssigheder ved overholdelsen af de forordnede markedsterminer tyder herpå, idet de end ikke lægger skjul på, at det til tider er kommet til regulære slagsmål mellem lovbryderne og ordenens håndhævere. Når så dertil kommer, at folk vel i regelen i gamle dage var af et noget mere hidsigt og stridbart gemyt, end det er almindeligt nuomstunder, forstår vi kun alt for godt, at det ikke har kunnet gå helt så stille af, som savnet af vidnesbyrd herom kunde tyde på.

Meget af det, som markedsgæster for en menneskealder eller to siden endnu kunde komme ud for på Kliplev marked, er givetvis også forefaldet i tidligere tider. »Intet er nemlig mere konservativt end et marked«, har kulturhistorikeren *Hugo Matthiessen* engang med rette skrevet. »På den mærkeligste måde sidder det stikkende i gammel tradition, lever fra århundred til århundred det selvsamme liv — og ejer dog med al sin primitivitet og forældede væremåde en vidunderlig evne til at forny sig med de skiftende tider. Masken er ens, men bemalingen forandres med moderne, således at det — skønt stereotypet i sit udtryk — ustandseltigt ændrer kolorit og trods gammeldags manerer spiller rollen som nyhedsbringer i idelig vekslens. Kulturhistorisk set får det derfor en ganske særlig tillokkelse«.

Kliplev marked har netop gennem århundreder haft en sådan placering i menigmands tilværelse. Fra nær og fjern har man set hen til de to halvårlige markedsterminer i spændt forventning.

Det har været en broget skare, der fra år til år søgte hen til det navnkundige handelsstævne, der var af vital betydning for en hel egns befolkning. Det forbavser derfor slet ikke, når man et sted finder en notits om, at præsten i Åstrup ved Haderslev, *Johs. Jørgen Monrad*, i 1706 efter påske »godhedsfuldt« prædikede for sin kollega i Vonsbæk, fordi denne, *Claus Schröder*, var til marked i Kliplev. For hine tiders præster var landbruget jo en livsfornødenhed og deltagelse i markedshandel derfor såre forståelig.

Om det så var toldereren i Kolding, måtte han have en »tjener«, d. v. s. en repræsentant, i Kliplev, der har kunnet holde øje med, at kvæg og heste ikke ulovligt havde passeret toldgrænsen langs med Kongeåen og Kolding Fjord. I 1593 nævnes således en *Jørgen Ifversen* som »tjener« for toldopkræveren *Jens Poulsen* i Kolding.

Blandt de mange, der den 5. september 1651 var på vej til Kliplev, var også *Jørgen Matzen* fra Fladsten nord for Åbenrå. Han måtte sidenhen ofte mindes, hvad der var »vederfaret« ham, da hans hoppe kastede ham af på Dimen stenbro, vejstykket op over Åbenrås nordlige bakkekam til Løjt Land, »så han næsten var død af det«.

Et lille pust fra de travle dage under forårsmarkedet i 1743 får vi gennem en rørende beretning fra godsinspektør Siebeths hånd om en tragisk hændelse i Paulskro.

En stakkels gammel mand havde i nogen tid haft sit tilholdssted på Hærvejen uden for den navnkundige landevejskro og havde dels tjent til livets ophold ved tiggeri og dels ved at gå de mange kvægdrivere til hånd med pasning af kreaturerne. Travlheden havde i de dage været alt for stor til, at nogen rigtig havde ænset ham; hans navn kendte derfor ingen, men hans mål havde røbet, at han var »Jyllæn-

der«. Usselt klædt havde han været — men det var vel heller ikke noget særsyn i de tider. En gammel og slidt grå vadmelsskofte over en lædercamisol og en tilsvarende brystsmække, under hvilken endnu en forfærdelig snavset og laset skjorte kunde skimtes, var alt, hvad der værnede hans overkrop mod vinterkulden. Benklæderne var ligeledes af læder, gamle og forrevne, mens fødderne, der stak i et par træsko, varmedes af et par dårlige, grøftegrå uldne strømper.

Lidt over middag var den gamle, forfrosne stakkel kommet ind i kroens køkken for at få sig varmet ved arnens ild efter sit lange ophold ude i det koldt blæsende aprilsvejr. Han bestilte sig et krus øl og satte det selv over ilden i en gryde for at få det varmet. Ved samme tid bragtes tilfældigvis nogle rester fisk, som havde været på bordet inde hos kroens spisende gæster, ud i køkkenet. Da den gamle blev disse madrester vær, bad han husholdersken om at måtte få dem, for sulten var han. De var dog ikke gratis: han måtte værsgod betale een skilling for de andres levninger! Med glubende appetit kastede han sig da over dem, althens han i hurtige drag skyllede det varme øl ned. Men pludselig, bedst som han stod foran arnen for at få så megen varme som muligt, sank han sammen uden så meget som at give en lyd fra sig, og få minutter efter var han død. Den bratte overgang fra kulde til varme havde været for meget for hans udslidte hjerte.

Alt, hvad den stakkels Lazarus efterlod sig i sin jordiske armod, var 19 skilling, en simpel tobakstaske af sælskind og et træfyrtøj med ildstål, et vidnesbyrd om den grænseløse fattigdom og bitre nød hos de mange småkårsfolk, som også hører med i billedet af de travle markedsdage.

Endnu i slutningen af århundredet var forholdene ikke blevet bedre. Et ung par — åbenbart arbejdssky mennesker, eftersom de nogle gange havde været dømt til tvangsarbejde på Bremerholm — vandrede i februar 1781 uden synderligt

mål eller med rundt i Kliplevs nærhed i den allerhårdeste vinterkulde med snedække og snedriver. Angsten for at blive pågrebet og atter sendt til Bremerholm sad dem i blodet. Dertil kom, at konen var med barn — deres førstefødte havde de kort forinden mistet på deres omflakkende færd. Alt var således så trøstesløst som vel tænkeligt, og de ønskede sig derfor døden. Konen — *Maren Jakobs* hed hun — fik sin mand, *Jonas Petersen*, overtalt til at stikke sig ihjel, hvorefter han lod sig pågribe som morder for at lide døden for bøddelens øksehug. En mere tragisk situation lader sig vel næppe tænke, men samtidig lyder der fra retsakterne en dom over det samfund, der tilstedte slige ulykkelige tilstande! —

Ikke sjældent fungerede Kliplev som en art midlertidig raststation for de mange fortvivlede mennesker, der mellem år og dag færdedes ad hovedstrøget gennem den Jyske landekrop. Undertiden var det højst kuriøse mennesker, der på deres vej videre ud i den ukendte fremtid hastigt passerer revy, men i de fleste tilfælde tillader kildematerialet os dog kun at skimte dem i et kort glimt.

Mange har i deres nød henvendt sig om bistand ved kirkedøren, selv om Hjælperens ry vel nu forlængst var glemt. Endnu formåede stedets præst dog at dele ud af de midler, som var kirkens. Takket være en betydelig pengegave, som *Birgitte Ahlefeldt* i 1580 på sit dødsleje havde skænket Kliplev kirke, ansås dette gudshus nemlig endnu i slutningen af 1700-tallet for at være et af de rigeste i vort land.

Under de store krige og farsoter var der naturligvis i særlig grad behov for hjælp til de mange, som ulykken drev ud på de store veje bort fra hus og hjem. I 1700-tallets første tiår, mens den Spanske arvefølgekrig rasede ved Rhin og ved Donau blev der nogle gange ydet understøttelse til disse egne nødstedte, selv om det i og for sig ikke kan hævdes, at disse trængende mennesker i alle tilfælde har opholdt sig på vore breddegrader. 8 skilling udbetaltes

til en forarmet købmand fra Koblenz, ligesom folk fra Tyske småstæder som Balkenstein og Dannerode, ja helt nede fra Øvre Elsass, fik gavn af den stedlige godgørenhed. Endvidere en bonde fra Bergenhusen, en tidligere præst, *Gabriel Wattendorff*, fra Mark Brandenburg, en præsteenke fra det nødstedte Pfalz, en Ungarsk adelsmand, hvis mala-barisk skrevne efternavn dog nu på grund af ulæselighed er overgivet til evig glemsel, en omvendt Jøde o. s. v., o. s. v. Alle og mange flere med dem har de nydt godt af større eller mindre bidrag fra Kliplev. Der fulgte forpligtelser med ved at bo så nær Hærvejen!

Mindre lystige episoder kunde naturligvis nemt opstå, hvor så mange mennesker havde deres gang. Det måtte den gode pastor *Friedrich Breckling* sande i dagene lige forud for forårsmarkedet i 1759. Bedst som alt åndede fred og idyl kom en lille afdeling af flådens blå matroser på rask march gennem byen på vej fra Flensborg til Åbenrå. Da de skulde til at passere præstegårdens avlsbygninger, øjnede de en chance for at skyde genvej tværs over præstegårdens grund, og hos de unge mennesker var der ikke langt fra tanke til handling.

Præstens karl, der som barnefødt i Holbøl stammede fra egnen, stod altimens og gravede en ny hegnspæl ned, men da han havde fået det overstået og vilde gå tilbage til laden, kom der endnu tre matroser, åbenbart efternølere, som mente sig berettigede til at gøre vejen endnu kortere ved at tage turen tværs igennem præstens lade, mens deres kammerater dog havde nøjedes med at springe over hækken. Det blev imidlertid karlen et nummer for stærkt, men da han vilde spærre dem vejen med sin spade, trak de deres knive og fravristede ham spaden. Rasende over denne brutale medfart lykkedes det ham imidlertid at gøre sig fri og igen at få fat i sin spade, hvorpå han i håndgemængten kom for skade at tilføje den ene af matroserne et sår i hovedet, og det vilde

naturligvis være at gå den militære ære for nær sådan at lade sig skamfere af en simpel bondeknold!

Nu skulde kampen først rigtig begynde. Matroserne rev sten ud af kirkegårdsdiget og kom i kampens hede til at ramme gårdshunden, så at den døde nogle dage senere. Præsten noterer omhyggeligt i sin fremstilling af episoden, at han derved led et tab på 10 rigsdaler!

Altimens havde Breckling imidlertid siddet nok så hyggeligt i sin stue i færd med at læse aviser. Da han på grund af støjen kom ud i forstuen for at se, hvad der mon kunde være i vejen, stødte han på karlen, der nu var blevet nødt til at søge tilflugt hos sin husbond, fordi de tre vrede matroser havde alarmeret deres kammerater. Efterhånden var hele gårdspladsen fyldt af afdelingens mænd, der stod og råbte: »Dér står kanaljen; vi vil ham have ud og rive ham i stykker!«

Det lykkedes imidlertid præsten at få en kvartérmester ind til sig, for at der kunde optages rapport i sagen, mens hans medhjælper, stud. theol. *Chr. Fr. Meyland*, blev sat til at passe døren. Ham skubbede matroserne dog uden mange formaliteter til side, og inden man fik set sig for, var over 40 mand stormet ind i præstens køkken, hvor de atter søgte at få fat i karlen. Magt gik for ret! »Karlen skulde pinedød med!« hed det. Til alt held for ham var de imidlertid så mange, at de slet ikke kunde gøre brug af deres overmagt i det tætpakkede rum.

Præsten fik altimens sendt bud efter godsinspektøren, rettens stedlige håndhæver, men inden han nåede frem, havde de fleste forladt præstegården med en af de frækkeste, en mønstringsskriver *Windrup*, i spidsen. Den sårede matros blev derimod forbundet og ovenikøbet ifølge præstens beretning »indsмурt i en herlig balsam«, inden han fortsatte den så brat afbrudte fodvandring. Ikke desmindre lod han dog senere barberen i Åbenrå — en barber var jo i hine tider ofte tillige både sår-læge og kirurg! — give sig en

erklæring til brug for et senere klagemål over, hvad han havde måttet lide under optrinet. Til gengæld hævdede præsten, at hans kone havde fået et chok, som det foreløbigt var uvist, om hun nogensinde kunde komme sig efter, og når han selv i det hele taget slap så uskadt fra overfaldet, kunde han kun takke et nådigt forsyn derfor, som i det samme lod pastor *Nicolaus Nissen* fra Uge rulle ind over gårdspladsens brolægning med sin vogn. Stillet ansigt til ansigt med hele to pastores forsvandt omsider også de sidste nidkære af flokken. —

En ravnekrog var datidens Klipleve i hvert fald ikke. Tværtimod bragte de to halvårige markedsterminer et voldsomt tilløb af fremmede, og de Kliplever blev derfor vant til samkvem med mennesker af vidt forskellig stand og miljø. Snart var det fine, snart fattige, høje såvel som lave, alle gæstede de i årenes løb den lille by, ofte blot på gennemrejse ad den store landevej. Især var stedets krofolk naturligvis vant til at se deres folk an, når de ønskede logi eller traktement. Talrige skuffelser havde gjort mistænkksom!

Ikke desmindre lod gæstgiver *Carstensen* sig tage eftertrykkeligt ved næsen engang i november 1801. Det gik til på følgende måde:

Ind i krostuen trådte en herre af fornemt ydre, iført en silkeblød, brun levante og mørkeblå frakke med hvid vest, dertil lange støvler og en rund hat af grålig voksdug. Han præsenterede sig som baron *Johann Ludwig von Werder* og ønskede et værelse for natten.

Ingen kunde ane, at hans fornemme positur dækkede over en højst ynkværdig skæbne, selv om man vel nok har vidst besked med, at kårene for mange af datidens militære ofte kunde være særdeles kummerlige, hvis ikke en formue eller et rigt giftermål bødede på lønnens magerhed. Baron *Werder* tilhørte denne kreds. Han var begyndt som ung kornet i den efter *Frederik den Stores* sejr så glørværdige Preussiske armé, fem år senere var han avanceret til fanejunker

og efter yderligere fire års forløb til sekondløjtnant. Endnu seks års tjeneste havde gjort ham til premierløjtnant ved de gule Owstienske husarer, men ak, herligheden varede blot i 1½ år, så måtte han træde ud af tjeneste.

Man skulde jo ellers synes, at der nok måtte være brug for en veltjent soldat i de tider, hvor den lille Korsikaner var ved at tilrive sig herredømmet over hele Europa, men hans hu har åbenbart ikke stået til det triste, strabadsiøse militærliv. Hellere vilde han flakke omkring fra land til land på jagt efter den lykke, som skulde vise sig at være så lunefuld. Et vildt liv med svir og spil, som militærlivets ensformige trummerum kun alt for let kunde friste til, har vel også fra starten bidraget til at ødelægge hans karriere.

I hvert fald havde han nu tre år igennem ageret den fornemme officer af adelig herkomst. Han var fra Berlin taget til Breslau, derfra til Königsberg, Stettin og ad søvejen til Kiel for med paketbåden at nå den Danske hovedstad, hvor det havde været hans agt at prøve lykken. Stormfuldt vejr fik ham imidlertid til at ombestemme sig og til i stedet at vælge landevejen. Over Eckernförde og Flensborg var han derfor nu nået til Kliplev, stadig under devisen: »Ikke være, men synes!» Utvivlsomt var det også adskillige steder hændt, at døre havde åbnet sig for ham, men når han har mærket jorden brænde under sine fødder, har han i stor hast skiftet opholdssted og ved rapserier søgt at klare det fornødne til dagen og vejen.

Intet anende om alt dette sørgede gæstgiver Carstensens kone for, at den nobelt udseende fremmede fik anvist et særligt fint værelse, som ellers kun anvendtes til husets private gæster. Næste morgen fortsatte baronen rejsen med den ordinære dagvogn, men da værelset skulde gøres i stand igen, var nøglen til kommoden borte, og efter en del rumstæren blev man klar over, at adskilligt var forsvundet, såsom en broget kjole, sengegardiner, værtindens fine halsdug og

kirkeæg af sølv, nogle silkebånd, seks kunstfærdige kniplinger, en hvid linnedslug o. s. v.

Ingen tvivl var længere mulig. Man havde huset en tyv, og hurtigt satte man efter dagvognen, så meget mere som der just i det samme til hest indfandt sig en mand fra Flensborg, som også havde et regnskab at gøre op med den langfingrede hr. baron. Først i Genner kro havde forfølgerne heldet med sig. Al den forlorne finhed var da som blæst bort, og kun en sølle afdanket soldat var til rest, da retten skete fyldest. —

En menneskealder senere gæstedes egnen af en mand, der som tidstypisk fænomen og med hensyn til ynk værdig skæbne kunde minde en hel del om den ulykkelige baron Werder. Ligesom denne var han af fornem familie, født 1798 i Lübben som søn af premierløjtnant *August Gotthard von Lindenau* og hustru *Louise Christiane von Kirchbach*. Han selv hed *Wolf Gustav von Lindenau* og blev sendt hertil i 1828 af Søgård-Årtofts daværende godsherre, grev *Leopold Wilhelm von der Schulenburg*.

Allerede godsejerens introduktion af den unge mand til godsinspektør Thullesen er egnet til at vække mistanke. Schulenburg meddeler nemlig, at han ønsker ham indlogeret på Årtoft, som netop i disse år bestyredes af Thullesens broder, men betoner samtidig kraftigt, at der ikke i anledning af den nye logerende måtte gøres anstalter af nogen art: »Han spiser og drikker, hvad bestyrerens nyder!« Videre oplyses, at hr. von Lindenau var en afdanket Preussisk løjtnant af god familie, der imidlertid var »kommet noget tilbage« som følge af en række uheld. Hans højeste ønske var imidlertid trods det forefaldne et liv i virksomhed, hvorfor greven pålagde sin inspektør at søge at skaffe ham ind som skriver, hvorsomhelst det kunde lade sig gøre. Selve lønspørgsmålet vilde være ganske underordnet, blot han måtte gå for kost og logi. Indtil denne plan lod sig realisere, skulde han have sit underhold på Årtoft, hvor folkene endelig måt-

te sørge for at holde ham i stadig beskæftigelse. Til hans personlige fornødenheder måtte de kun udbetale ham 2½ rdl. om måneden.

Således lød instruksen, men Thullesen har naturligvis ikke været mere grøn end, at han nok har kunnet læse mellem linjerne. Det individ, der sidst på året gjorde sin entré på Årtoft, var tydeligvis nok familiens sorte får, der som følge af ungdommens udskejelser skulde skaffes af vejen. At Årtoft imidlertid trods den ensomme beliggenhed ikke har været det rette sted for netop denne unge mand, skulde man meget snart bringe i erfaring, thi her fandtes der mere end rigeligt af den vare, som i løbet af kort tid skulde medføre hans fuldkomne fordærv, nemlig brændevinen.

Ved salget af Årtoft det påfølgende år benyttede Thullesen sig af lejligheden til at komme af med den havarerede løjtnant, som de i stedet skaffede et tilholdssted i Åbenrå. Det gik dog fortsat ned ad bakke med ham, og i 1832 var det så vidt, at han jævnligt behøvede lægehjælp — til stor fortrydelse for Søgårds Brandenburgske godsherre, der gang på gang måtte punge ud med honorarer til den senere som ivrig Slesvigholstener så bekendte Åbenrå-læge dr. *A. W. Neuber*.

Efterhånden blev det så alvorligt med Lindenau, at man begyndte at overveje, om han ikke burde sendes til sindsygeanstalten i Slesvig. Man undlod det faktisk blot, fordi det vilde blive for bekostelig en affære. Godsejeren var af den mening, at fyren rendte oftere til læge, end det just var nødvendigt. Han skulde i stedet tages med alvor og strenghed, og det kunde derfor ikke nytte, at folkene, han boede hos, lod ham drikke al den brændevin, han kunde komme i nærheden af. Blev det sådan ved, vilde det være at ønske, at han døde, thi nu var han kun til besvær for sine medmennesker, mente grev Schulenburg.

Inden et halvt år var gået, var dette fromme ønske gået i opfyldelse. Han døde — ifølge Neubers dødsattest — af

brystvattersot. Der blev ikke gjort forsøg på at skjule, at de folk, der havde taget sig af ham her på egnen, åndede lettet op, og det samme var tilfældet med greven på Priemern. Samfundet var blevet et menneske kvit, hvis liv var forspildt. —

Drukkenskaben var en frygtelig last i de tider, og naturligvis har det ikke kunnet undgås, at den har sat sit dystre præg på markedets historie. Thi således har det vel alle dage været, at markedsgæsterne ikke sled sig frem ad de lange og oftest elendige veje, der førte til Kliplev, for at sidde med tør hals. En forsvarlig rus hørte nu engang for manges vedkommende med til et rigtigt marked. Når man derfor i 1835 har rapporteret fundet af en døddrukken bondekarl fra Rens midt på Kliplev gade, kan det næppe kaldes et særsyn i de fortravlede dage i begyndelsen af april og september. Talrige har de tilfælde været, hvor man har vidst at klare en kæfert uden, at øvrigheden behøvede at gribe ind, og det er vel derfor, at akterne ikke er overfyldt med den slags stof.

I ny og næ finder man dog en enkelt notits til bekræftelse af, hvor udbredt drikkeriet har været. Da man i 1822 efter *Ole Lunds* død antog en ny dyrlæge til at føre tilsyn med de tilførte kreaturer, blev det snart en ren farceforestilling med dennes udøvelse af kontrol. Den nye dyrlæge — *Johann Hansen Schmidt* fra Løjt var det — var nemlig til stadighed beruset, mens markedet stod på. »Ein Säufer der ersten Classe« kaldtes han, da godsøvrigheden omsider i 1829 måtte bekvemme sig til at afskedige ham. Hans efterfølger blev dyrlæge *Jacobsen* fra Alslev.

Værre var det selvfølgelig, når folk i drukken tilstand mistede deres forstands fulde brug, således at de gik over til rene håndgribeligheder. Et af de sørgeligste eksempler på en sådan stakkel var gæstgiver *Eduard thor Straten*, der i 1841 betegnedes som direkte »farlig for det borgerlige samfund«. I de følgende år forekommer hans navn jævnlige

i politiakterne. Af hele hans holdning kan der dog næppe være tvivl om, at manden har været sindssyg — i hvert fald mens hans med årene ret hyppige deliriumsanfald stod på.

Højest mærkeligt er et brev, som han sendte pastor *Hieronymus Grauer*, i hvilket han med rystende hånd giver sig præsten i vold og beder ham om at måtte blive behandlet af dennes broder, fysikus *Jakob Jørgen Grauer* i Åbenrå, der for øvrigt senere blev kendt som en af denne bys fremtrædende danskere. Som årsager til sin makabre situation angiver thor Straten selv, at Kobbermøllen var gerådet i »skurkehænder«, hvormed han vel hentyder til den sørgelige kendsgerning, at hans fader, *Josias thor Straten*, i 1839 havde været nødt til at gå fra denne ejendom som en ruineret mand.

Videre beklager staklen sig over sine ulykkelige familieforhold, idet hans kone, degn *Dalls* enke, først skulde have forsøgt at blive gift med pastor *Petersen* og derefter, da denne pludseligt døde, havde hun giftet sig med ham »for at komme i højere rang!« Han anråbte derfor præsten om bistand, idet han tyngedes af en stedse større melankoli, der efter hans egen opfattelse skyldtes, at hans hjerne var blevet svækket af drikkeriet! I stor nød har han da tilsyneladende været. —

Det var således ikke udelukkende udenbys folk, der kunde give anledning til spektakler i de hektiske markedsdage. Alt i alt må det dog siges, at det er yderst lidt, hvad de gamle papirer ved at berette om den slags. Derimod kunde det meget vel hælde, at der opstod stridigheder eller klager på grund af uregelmæssigheder af anden art.

Møller *Hans Jørgen Lautrup* fra Bjerndrup mølle — tilhørende den vidtforgreneede møllerslægt af dette navn — købte således på forårsmarkedet i 1803 en fuks vallak af en »Arrebo«, en mand fra Ærø (der jo lige til 1864 hørte med til hertugdømmet Slesvig). Efter at handelen var gået i lave, blev den ræverøde hest opstaldet hos kromand *Peter Hin-*

richsen, hvor de to handlende sad og drak lidkøb oven på håndslaget. Da det efterhånden blev på tide at bryde op, forefandt mølleren imidlertid blot en femårig hoppe ude i krostalden.

En tyv havde benyttet sig af lejligheden. Sagen blev omgående meldt og den påfølgende søndag bekendtgjort fra egnens prædikestole — foruden i Klipleve i Felsted, Varnæs og Ullerup kirker. Det afsløredes hurtigt, at den skyldige var en ung kådner fra Fiskebækskov, der havde benyttet dyret til en rask galop hjem fra markedets lystigheder. Et forsøg på at afgive falsk forklaring ved at hævde, at han rent tilfældigt havde fundet hesten herreløs på en mark ved Grøngrøft, blev ikke taget for andet end det, det var, nemlig løgn.

Den slags kunde naturligvis forekomme ligeså vel som forsøg på ren og skær svindel. Hestehandler *Andreas Bosen* fra Holt ved Flensborg havde på det følgende forårsmarked købt en fireårig, brunskimlet vallak for 64 rdl. gamle Danske banknoter kontant af *Jordan* fra Åstrup. De var åbenbart kommet noget vel hurtigt overens, for da køberen var på vej til stalden med sit nyerhvervede dyr, opdagede han, at det var en såkaldt »vindsluger«, en »krybbebider«.

Som naturligt var, søgte hestehandleren at formå *Jordan* til at lade handelen gå tilbage, men denne hævdede blot at have solgt vallakken for en vis *Jens Greisen* fra Vive i Jylland, og han var forlængst over alle bjerge. Kromand *Peter Hinrichsen* blev også impliceret i striden, idet den narrede køber påstod, at han havde sagt god for den forsvundne »Jyllænder«. Kromanden havde dog blot fortalt, at han kendte manden og vidste, hvor han boede, men i den store markedstummel havde han umuligt kunnet give agt på ham, end mindre på hans heste. Ak ja, det er nok ikke for intet, når ærlighed i hestehandel i den grad er blevet betvivlet, at der er dannet et mundheld derom!

Helt uden risiko var et håndslag ikke, og det undrer der-

for ikke, at køberen har søgt at værgе sig det bedste, han formåede. En Jysk bondekarl, der i 1821 havde set sit snit til at stjæle en hest på en mark ved Brede for derfra over Løgumkloster og Rødekrø at ile til Klipleв marked, blev således taget på fersk gerning, da han forsøgte at afsætte sit stjalne dyr. Køberen, en Tysker, var villig til at give ham 19 rdl., men ønskede først at se hans papirer, inden han lod handelen gå i orden, og det afslørede ham.

Endnu en tyverisag skal fremdrages fra arkivpakkerne og det ikke så meget for selve episodens skyld som, fordi den i et glimt giver os et indblik i den markedsvrimmel, der halvår efter halvår har livet op i det Kliplevske gadebillede. Det drejer sig om pågribelsen af Jøden *Samuel Hirsch* fra Berlin, der i 1830 beskyldtes for at have set sit snit til at liste en pung op af en rygsæk, som tilhørte en af de mange markedsgæster.

Den omkringvandrende Jøde med sin kramkiste indeholdende alle slags manufakturvarer såsom forskelligt farvede silkebånd, halstørklæder, huer, kniplinger og manglehånde tøjer af linned og batist har altså hørt med til det brogede liv i markedsdagens Klipleв og har vel på grund af sin eksotiske fremtoning pådraget sig de flestes opmærksomhed. Men samtidig er han et vidnesbyrd om, hvorledes der handledes ganske uden hensyn til de mange forbud mod landhandel, som myndighederne i en *Don Quixotes* evindelige, forgæves kamp mod vejrmøller fra tid til anden så sig nødsaget til at kræve overholdt. Rapsersigtelsen mod Jøden hører derfor med til de småtræk, som har værdi, fordi de som svage præse kaster lys over det leben, der i ældre tid har hersket, når folk fra nær og fjern kom sammen for at overvære markedet i Klipleв.

Lad os slutte dette afsnit med at fastslå, at den slags ulovlige affærer, således som de her har været gjort til genstand for omtale, alt i alt vel nok har hørt til undtagelserne. Ærlige folk har været hyppigere markedsgæster end skarns-

mennesker, men kun en enkelt har fået sit navn indskrevet i politiakterne. Det er skolelærer *Asmussen* fra Bjerndrup, der på en af markedsdagene i efteråret 1850 anmeldte fundet af et sølvur. Det havde ligget lige ud for den ene karruselhest — atter et lille glimt af markedslivet: de hestetrukne karruseller har allerede dengang som i et par menneskealdre senere forlystet det store markedspublikum, vel mest ungdommen, altimens godtfolk har siddet og hygget sig i kroerne eller udskænkingsstederne, hede i hovedet af kortspillet og af snakken over ølkrusene i de af tobaksrøg tætte rum.

De mærkeligste skæbner har været iblandt dem og har gang på gang afgivet stof til samtale, når de mange markedsgæster i aftentimerne efter afsluttede handeler søgte hinandens selskab. De kuriøseste tildragelser har kunnet finde sted, og ingen behøvede derfor at kede sig, når der var marked i Kliplev. Det var dage, som en hel egns befolkning sammen med folk langt borte fra så hen til i spændt forventning.

Der har alle dage været noget tillokkende ved Kliplev marked.

Mod nye tider

ARHUNDREDSKIFTET syntes at skulle indvarsle et nyt tidehverv.

I de to sidste årtier af 1700-tallet var der jo vendt op og ned på så mange hævdvundne forhold. Nord for Kongeåen havde den store reformtid således i løbet af ganske kort tid bragt landbostanden helt nye levevilkår, og ude fra den store verden lyttede man samtidigt i spændt forventning til beretningerne om folkets rejsning i det glørrige Frankrigs urolige hovedstad. Hvad der skete i dette land, der dengang i almindeligt omdømme betragtedes som foregangslandet på det Europæiske kontinent, måtte vel før eller siden også blive virkeliggjort i vort land. Forhåbningerne var store — men druknedes meget snart i det blod, der flød hos de iltre Franskmænd. Bortset fra lidt fødevareskærmydsler i Åbenrå og Vestslesvig, der dog ganske vist af de herskende blev betragtet med angstfyldt alvor, hvilede samfundet også i de følgende år i sit rolige leje.

Alligevel fortsattes reformerne.

For Slesvigs vedkommende i form af den nye toldlov af 1803, der faktisk brød staven over den hidtidige merkantilistiskprægede handelspolitik. For forretningslivet betød den nye lov nemlig langt færre indgreb fra statsmagtens side og var en tydelig kursændring, når man tager i betragtning, i hvilken spændetrøje det økonomiske liv hidtil havde været lagt.

Og kort efter fulgte så den store bondefrigørelseslov for godsdistrikternes landbrugere. Med forordningen af 19. de-

cember 1804, der trådte i kraft fra nytår 1805, ophørte livegenskabet overalt i Hertugdømmerne, og de Søgårdske undersætter i Kliplev og omegn så sig dermed pludseligt undergivet nøjagtigt de samme sociale kår, som alt længe havde været de omkringboende amtsbønders lod.

Det er ligesom hele egnen med ét vågnede op efter en århundredlang sløvhedstilstand. Ny foretagsomhed overalt. Nye brug her og der — for blot at nævne en enkelt ting. Godsinspektør *Peter Rasch's* reformiver er jo allerede nævnt. Men også Kliplev marked prægedes hurtigt af den nye leveform, og det skønt Englands rov af den Danske flåde i 1807 truede med at lamme hele det hjemlige erhvervsliv.

Fra slutningen af 1812 udtales således ganske på tværs af, hvad man skulde have troet, at markedet i Kliplev i de senere år var blevet noget betydeligere end før. Det skyldtes vel i og for sig ikke i første række en øget tilgang af kvæg og heste, men derimod, at det nu også besøgte af allehånde kræmmere. Kliplev marked var med andre ord et rigtigt krammarked i disse år. Med afslutningen af den hidtil førte merkantilistiske handelspolitik har erhvervslivets folk ment sig befriet for fortidens mange snærende bånd og trykkende forbud. Forordningen af 1743, der på det strengeste forbød landkræmmere at gæste markederne med deres varer, hvilket udelukkende skulde være forbeholdt erhvervsdrivende fra købstæder og flækker, har de nu ment at kunne lade hånt om. De skulde dog snart blive belært om, at det aldeles ikke var regeringens hensigt at give det økonomiske liv helt frie tøjler. Tiden var endnu langt fra moden til gennemførelse af en liberalistisk erhvervspolitik.

Samtidig med livegenskabets ophævelse mistede godsherrerne deres hidtidige juridiske myndighed over deres godsområder. Den overdroges fra nu af til statsligt anerkendte, uafsættelige justitiarer. Det blev borgmester *Bendix Franz Ludwig Schow* i Åbenrå, en typisk repræsentant for empiretidens fremadstræbende borgerstand, der i

1806 fik tildelt det juridiske tilsyn med Søgård og Årtoft godser. Efter de lovprisninger at dømme, der lejlighedsvis udtales i anledning af hans gode omsorg for ro og orden, synes denne nyordning at have medført en kendelig bedring i den bestående retstilstand.

Det stigende antal markedsgæster måtte efter manges mening kunne gøres i penge. Tre stedlige folk — *Peter Rossen*, *Peter Nissen* og *Christian Damm* — henvendte sig derfor på denne tid til justitiaren med et forslag om indførelse af faste stادهpenge, som skulde erlægges af »enhver fremmed negotiant, kræmmer, skomager, rebslager, bager, samt sådanne, som falbyder brændevin og brød o. s. v.« Alt efter deres handels beskaffenhed burde de betale 12, 8, 6 eller 4 skilling til »bysens regnskab«, eftersom markedspladsen jo blev udlagt og vedligeholdt af byen. De kunde eventuelt også tilfalde retsbetjenten, som kunde bruge dem til at ombringe ordrer og breve for — til lettelse for undersåtterne! Hidtil havde det nemlig været således, at sandemand *Peter Hansen* havde opkrævet 4 skilling af hvert telt og havde beholdt dem for sig selv. I det hele taget burde der efter forslagsstillernes mening udarbejdes et helt nyt reglement for afholdelsen af de to halvårige markeder.

Borgmester Schow lod forslaget gå videre til godsinspektør *Friedrich*. De tre herrer havde nok ikke ventet, at godsets ledelse vilde blive taget med på råd under de nye tilstande. Men også ved denne lejlighed viste det sig, at den gamle øvrighed ikke havde ladet sig skubbe til side, så det lod sig absolut ikke gøre at negligere den ved at henvende sig til justitiaren. Godsinspektøren afviste omgående forslaget, der naturligvis på en noget ubehagelig måde havde løftet sløret for en af de mange små kilder til en ekstrafortjeneste, som markedet nu engang altid havde kastet af sig. At disse penge burde tilflyde det offentlige, afspejlede den nye tids tankegang, men den harmonerede kun dårligt med, hvad godsøvrigheden mente om denne sag. »Es ist bald

anzusehen, wes Geistes Kinder sie sind!«, hed det i Friedrichs svar, hvorefter der i anledning af den fremsatte tanke om et nyt markedsreglement tilføjedes, at der jo hverken forekom misbrug eller uordener under de herskende tilstande.

Helt så sikker på, at godsinspektørens affærdigende svar var i overensstemmelse med de faktiske forhold, har samtiden nu ikke været. I hvert fald så kromand *Jacob Schönberg* i Kliplev sig i 1821 nødsaget til at anmode borgmester Schow om øget tilsyn med markederne. På grund af den betydelige sammenstimlen af fremmede, der tilmed ikke blev mindre ved det liv og røre, som tilstrømningen af de mange mennesker fra omegnen bragte, var der hver gang stor risiko for, at lovovertrædelser skulde finde sted. Lovstridige optrin forekom da også jævnligt, hvilket såre let lod sig forklare, eftersom de få håndhævere af lov og ret ikke agtedes »med den fornødne underkastelse og lydighed af folk fra Kliplev og omegn«, mens de bedre formåede at indgyde tilrejsende markedsgæster respekt.

Disse ord fra en lokal iagttager af de faktiske forhold giver et udmærket korrektiv til det billede, som vi et foregående kapitel har kunnet danne os af retstilstandene på grundlag af de »officielle« politiakter. Man aner i et nu noget om de betænkeligheder, de fåtallige retsbetjente har haft mod at gribe ind over for uorden i den overophedede atmosfære, der har hersket i de travle dage. Det er i hvert fald næppe med urette, at kromanden har fremhævet disse forhold.

Flere ansete fremmede, der på grund af deres omfattende forretninger på markedet medførte betydelige pengebeløb, havde ofte over for deres logivært, kromand Schönberg, givet udtryk for bekymring over, at deres ejendele ikke var ordentligt beskyttede. Kromanden kunde derfor ønske, at der blev tilkaldt militær, ligesom det var tilfældet, når der var marked i Handeved.

Men også denne henstilling afviste godsmyndighederne efter at have fået sagen forelagt. Godsinspektør *Thullesen* fandt tværtimod, at der herskede særdeles betryggende tilstande i Kliplev i markedsdagene. Man havde jo sandemand *Peter Hansen*, der fungerede som markedsfoged, mens *Jens Nielsen* var hans medhjælper, hans »fodknægt«. Endnu engang slog Schow sig til tåls med de stedlige myndigheders forklaring.

Imidlertid skulde *Thullesen* snart få langt alvorligere ting at spekulere på. Toldforvalter *Schlottfeldt* i Åbenrå, der efter alt at dømme har været en mand, som varetog sin embedsgerning med fornøden omhu, hvilket han vel også på grund af den dårlige økonomiske situation har været nødsaget til, indgav i 1823 en besværing over, at godsinspektøren egenmægtigt håndhævede kontrollen med de varer, som af kræmmere og håndværkere førtes til Kliplev marked. Han fandt det rimeligere, om en kontrollør fra Åbenrå indfaldt sig i Kliplev på markedsdagene, idet det hidtil ene og alene havde været godsinspektøren, der på toldvæsenets passersedler afskrev de varer, der solgtes, mens markedet stod på. Hvilke gebyrer han modtog for sin ulejlighed, lod sig imidlertid ikke kontrollere!

Det gik med andre ord næppe helt reglementeret til, hvilket da heller ikke er utænkeligt, eftersom man netop fra denne pengeknappe tid efter den katastrofale statsbankerot i 1813 kender adskillige eksempler på embedsmænds misbrug af deres kompetence for derigennem at skaffe sig de nødvendige biindtægter.

Det trak da også betegnende nok ud med svaret. Et helt år gik hen, før godsinspektør *Thullesen* lod høre fra sig. Ganske vist undskyldte han sig med, at dels havde han selv været syg (vi mindes hans hypokondri!), dels havde han måttet korrespondere med sin godsherre om denne åbenbart noget prekære sag. Ejeren af Søgård og Årtoft godser opholdt sig imidlertid — som vi allerede har hørt —

til stadighed på sine ejendomme i Mark Brandenburg og havde ovenikøbet været på en længere rejse — derfor det sene svar!

Thullesen gjorde derefter rent indledningsvis opmærksom på, at Klipleve marked fra gammel tid slet ikke var et krammarked, men udelukkende et kvæg- og hestemarked, hvorfor spørgsmålet i og for sig måtte anses for at være ganske uhensigtsmæssigt. Enhver, der havde blot en smule kendskab til kræmmersjæle, vilde imidlertid vide, at de benyttede en hvilken som helst tænkelig lejlighed til at få solgt deres varer. I dette øjemed havde en kreds af handelsfolk derfor nu i en årrække gæstet Klipleve marked. Den stedlige politiøvrighed — hvormed der øjensynligt hentydedes til godsets justitiar, borgmester Schow — havde set igennem fingrene med denne trafik, og efter markedstidens ophør havde godsinspektøren derfor uden yderligere indberetning afskrevet de afsatte varer på kræmmernes passersedler. Da markedsbesøget kun var blevet tålt, men ikke var privilegeret, skete erlæggelsen af gebyrer ikke efter bestemte forordninger eller efter gammel skik og brug, men afkrævedes blot i lighed med de sædvanlige produktgebyrer. Der var derfor slet ikke noget grundlag for at ansætte en kontrollør i markedstiden.

Godsinspektør Thullesen har vel næppe til fulde overskuet rækkevidden af sine oplysninger vedrørende de herskende forhold på Klipleve marked. Ved at henlede myndighedernes opmærksomhed på, at krammarkedet ikke var privilegeret, har han i hvert fald gjort både sig selv og de Kliplevere en bjørnetjeneste. Her var et punkt, som købstadfolkene kun vilde være alt for villige til at sætte fingeren på.

Da Lundtoft herred indtil 1850 hørte til Tønder amt, måtte det blive herfra, at initiativet til videre klage måtte udgå.

Endnu inden udgangen af året 1824 indløb der til Søgård godsstyrelse — via Tønder amtshus — en ordre fra Kommercekollegiet, hvorefter al falbyden af kramvarer ikke me-

re måtte finde sted på Klipleve marked, eftersom det ene og alene var et kvæg- og hestemarked. Som svar på en nærmere forespørgsel hed det, at man med hensyn til de to kvæg- og hestemarkeder i Bolderslev og Klipleve skulde forholde sig som hidtil med de til markederne kommende indenlandske håndværkere. Dermed var de omkringboende håndværkeres handel med varer, som de selv havde forfærdiget, altså stadig fuldt lovlig.

Men inden det forestående forårsmarked mente godsinspektøren det dog bedst at lade en annonce — et »inserat«, som det hed — indrykke i »Altonaischer Mercur«, hvori Kommercekollegiets forbud mod handel med kramvarer på Klipleve marked bekendtgjordes.

Valget af netop denne avis er typisk for tiden. Det var nemlig de Holstenske blade, der havde den største udbredelse — også i det Dansktalende Nordslesvig, og dertil kom, at det jo hovedsageligt var fra de sydlige egne, at de mange handlende rekruteredes. De underrettedes nu om de nye regler for handel på Klipleve marked med følgende ord:

BEKANNTMACHUNG.

Es wird hiermit zur öffentlichen Kunde gebracht: dass das Feilbieten von Kramwaaren auf den hieselbst am 4ten April und 14ten Septbr: jeden Jahres stattfindenden Vieh- und Pferdemarkten gänzlich untersagt und verboten wird. Inspectorat der adelichen Güter Seegaard mit Ahreftoft zu Clipleff, den 9ten März 1825.

Thullesen.

Også til Tønder nåede »Altonaischer Mercur«. Sadelmagermester *D. Müller* fra denne by forespurgte den højtærede hr. inspektør — »werthester Herr Inspector« — om det ikke alligevel fremtidigt kunde tillades ham at indfinde sig på Klipleve marked med sine sadelmagervarer, da »disse jo dog stod i den allernøjeste forbindelse med heste«. Enhver,

som køber en hest, bruger jo da også seletøj til den, så derfor: mon det ikke kunde forundes ham også fremtidigt at sælge disse varer på markedet? Thullesens svar var denne gang ikke uden et vist mål af sans for det diplomatiske i udtrykket. Det lød i overensstemmelse med Kommercekollegiets kundgørelse på, at alt skulde være som hidtil med hensyn til de indenlandske håndværkere, som førte deres hjemmegjorte varer til markedet.

I den kamp mod markedshandelen, som købstæderne gennem århundreder havde ført, lykkedes det dem da også denne gang kun til en vis grad at opnå et resultat. Håndværkernes falbyden af egne varer lod det sig således aldrig gøre at få forhindret, ja nogle år senere kom der endog et cirkulære — udstedt den 23. juli 1832 —, der tillod handel med kniplinger på Klipleve marked.

Dermed var der slået endnu et hul i den mur af forbud, som købstæderne fra gammel tid havde prøvet at afspærre markedet med.

Folkelige brydningsår

ARENE omkring midten af forrige århundrede vil altid blive mindet som nogle af de mest afgørende i vor hjemstavns historie, thi i hine år deltes folkesindet i det gamle hertugdømme Slesvig og det efter en linje, der i hovedsagen svarer til vor nuværende landegrænse.

Det skel, der derved blev sat mellem Danske og Tysksindede, blev så dybtgående, at det end ikke kan lades uomtalt i en skildring af et marked, hvis hjemsted var i det omstridte grænsestrøg. Det skal naturligvis ikke udlægges derhen, at nationalpolitiske synsmåder har været afgørende for markedsdagenes handel ogandel. Vi kan tværtimod ikke noksom pointere, at det, der i første række optog sindene, var dengang som sidenhen kampen for det daglige udkomme, og der har derfor til alle tider på Klipleve marked kunnet gives håndslag og drikkes lidkøb på tværs af alle sindelagsbestemte modsætningsforhold. Men når atmosfæren undertiden var blevet mere end overophedet som følge af sindsbevægelserne med at få en handel afsluttet med et godt resultat eller måske snarere som følge af, at det opnåede resultat bagefter skulde fejres ved et festligt drikkelag, kunde der naturligvis indtræffe det i og for sig beklagelige, at nogle af selskabet mente at have et rent personligt udestående på grund af et forskelligt syn på det evindelige spørgsmål om Dansk og Tysk, og det kunde da komme til håndgribeligheder.

Indtil Heltzens overtagelse af Søgård i 1852 var godsledelsen Tysksindet. Det var tilfældet med godsejer Günt-

zel og hans hustru, som det var det med deres inspektører *Maes* og *Dorn*, mens *Hørløck* med årene fandt sig til rette under Dansk styre. Men også den offentligt ansatte justitiar var at finde i Slesvigholstenernes lejr. Efter *Bendix Schows* død i 1839 var hans søn, *Georg Heinrich Leonhard Schow*, der tillige allerede fra 1837 virkede som borgmester i Åbenrå, blevet udnævnt til hans efterfølger, og han var i modsætning til sin loyale fader en erklæret Slesvigholstener.

Det er således betegnende, at man i disse kredse efter evne søgte at sabotere den Danskprægede lovgivning, som under *Christian VIII* tog sin begyndelse med udstedelsen af sprogreskriptet i 1840, i følge hvilket det Danske sprog skulde anvendes som øvrighedens sprog overalt, hvor det i forvejen var kirke- og skolesprog. Godsherskabet på Søgård havde imidlertid straks erklæret, at det ikke var det Danske sprog mægtigt og derfor fortsat agtede at betjene sig af det Tyske sprog — også, når det gjaldt de officielle justitsprotokoller. Borgmester *Schow* advarede ganske vist mundtligt herimod, således både i 1844 og 1846. Da det ikke havde hjulpet, måtte han i 1847 bevæge sig til på embeds vegne at kræve, at godsledelsen snarest muligt måtte skaffe sig de fornødne sprogkundskaber («sich diese Kunde baldigst verschaffen»), og inspektør *Niels Jensen Hørløck* lod da svare, at han nu var nået så vidt, at han nok mente at kunne påtage sig at føre justitsprotokollen på Dansk, når det blot skete efter diktat! Som inspektør under *Heltzen* lærte han imidlertid omgående at beherske sit modersmål til fuldkommenhed.

Umiddelbart efter treårskrigen blodige opgør mellem de to nationalpolitiske lejre skærpedes forholdet mellem de Danske og de Tysksindede for en tid, og det kom også i nogen grad til at præge livet i Kliplev i markedsdagene. Således blev en af egnens mest fremtrædende unge Tyskere, *Jürgen Christian Jürgensen* fra Stubbæk, en broder til den senere så bekendte amtsdommer og gehejmeråd *Chri-*

stian Jacob Jürgensen, arresteret under markedet i april 1851.

Han var netop vendt hjem som »insurgentsoldat« (3: deltager i det Slesvigholstenske oprør) og havde derfor fået påbud om, at han foreløbig ikke måtte forlade Ensted sogns område. Alligevel var han taget til marked i Kliplev og havde ikke undset sig for der at bryde en lanse for sine Tyske sympatier. Det hverken vilde eller kunde amtmand Heltzen tilstede og idømte ham derfor 24 timers simpelt fængsel. Da familien i Stubbæk klagede over amtmandens fremfærd, svarede denne, at en mand, der straks ved sin hjemkomst havde udvist en trodsig optræden, kunde det ikke tillades, at han forlod sit opholdssted, og da slet ikke, at han opsøgte »markeder og deslige sammenkomster«, hvor han kunde få lejlighed til »at forny forbindelser med andre«, uden at politiet kunde kontrollere det. —

Det var dog egentlig først efter den Preussisk-Østrigske våbensejr i 1864, at bølgerne for alvor kom til at gå højt i Kliplev, og det både under markedstravlheden og i hverdagsstilheden. Kliplev blev nemlig straks i dette første år under fremmedherredømmet et arnested for Dansk modstand imod de selvbestaltede Slesvigholstenske magthavere, der inden Preussens definitive anneksion af Hertugdømmerne i 1866 søgte at spille førsteviolin. Den ledende mand i Åbenrå amt i dette tidsrum var en farbroder til de to just omtalte Stubbækkere, *Jürgen Jürgensen*, der installerede sig på Brundlund som konstitueret amtmand. Da han allerede kort efter nytår 1865 så sig nødsaget til i et opråb til befolkningen at beklage, at der »enkelte steder i amtet gaves folk, som måske ophidsede af Danske agitatorer ikke brugte fornuft, men begik excesser såsom at modsætte sig politiautoriteterne, krænke og fornærme deres landsmænd og naboer i ord og gerninger, slå vinduer ind etc.«, sigtede han ganske øjensynligt til begivenheder i Kliplev.

Genstand for had og forfølgelse fra de Danskes side var

her navnlig gårdejer *Jens Peter Storm*, der heller ikke findes særligt smigrende omtalt af den daværende konstituerede Tyske præst, pastor *Harald von Neergaard*, som for øvrigt netop på grund af de urolige tilstande ikke ønskede at blive i sognet. Beboerne prøvede da at få den Dansksindede *Jørgen Michaelsen* i stedet, men amtmanden fik det afværget, fordi han ikke fandt, at denne mand egnede sig for en menighed, hvor »den Danske propaganda« havde fået fodfæste. Han passede efter Jürgensens opfattelse bedre til »den overvejende patriotiske befolkning« i Uge!

Men tilbage til Storm. Hans iver for den Tyske sag gjorde ham i løbet af nogle få måneder mere end upopulær hos den største del af de Kliplever, så meget mere som han stedse var på tæerne, hvor han kunde opspore tegn på tilkendegivelse af Danske sympatier, som f. eks. i skolen, hvor børnene havde pyntet med Danske farver i anledning af en overhøring, eller hos en gårdmand, der havde benyttet sig af forårsrengøringen til at få luftet sit Dannebrog.

Hvorom alting nu er: galt havde det været under nytårs-løjerne, og værre endnu blev det under det påfølgende marked i april 1865, hvor der snart fra kroerne og de mange beværtninger i privathusene, som i markedsdagene satte deres præg på hele Kliplever by, lød en lidet smigrende vise om Storms og hans venners meriter. Den var affattet i skillingstrykkenes sædvanlige folkelige stil og var derfor yndet af markedets kåde gæster, hvis munterhed yderligere forhøjedes, da det lykkedes dem i den grad at få Jens Peter Storm beskænket, at også han sang med. Ja det endte endda med, at han til alle de tilstedeværendes jubel gav et solonummer. Fra politiakterne har vi fremdraget visen og ikke ment, at den burde forholds holdes læserne:

Kom, kjære Venner, hører til,
Jeg vil fortælle Eder Løier,
Hvis I min Sang ret synge vil,
Da skal det Eder vist fornøic.

Det Hele er om Kliplev By,
 Som næsten er reent af Lave.
 Hver Hjemmetydsker raaber Krig,
 Hver dansk Mand for os Respect skal have.
 I Byen blev der hurtig Qvalm,
 Det var netop i Søndergade.
 Nicolai Petersen er Mandens Navn,
 Otte Ruder fik han lidt af Lave.
 Han stakkels Mand sine Hænder vreed.
 Hvad skal jeg arme Mand anfange?
 Til Peter Storm jeg render ned,
 Han skal den Skyldige snart ramme.
 Peter Storm han gjorde og sin Flid,
 Han lod nu strax Gensdarmen hente,
 Men kom dog ei i rette Tid,
 Skjøndt hele Byen rundt han rendte.
 Men Gjerningsmanden ei de fik,
 Han var for lang Tid vistnok borte.
 Med Næsen hjem de alle gik,
 Den Møie var omsonst, de gjorde.
 De danske Karle Ordre fik,
 At de til Gericht monne drage.
 Til Gravensteen da Reisen gik,
 Men med Hurra de kom tilbage.
 See Hannemand har sciret kjæk,
 Hjemmetydskerne maa staae tilbage.
 Skjøndt de med Nakken kneise fræk,
 Maatte dog Skidtet snart indtage.
 Om Nogen nu gad vide den,
 Der denne Vise har opskreven,
 Han maa til Lieutenant Bengel hen.
 Han er en underjordisk Greve.
 Ellers er han i Slaraffenland,
 Thi der er godt at være,
 Der er han vist en venlig Mand,
 Maaskee kan han 3 Frakker bære.

Det viste sig bagefter, at myndighederne intet kunde stille op imod afsyngelsen, da alle jo kunde påberåbe sig, at visens hovedperson selv havde sunget den offentligt i manges påhør, og sagen måtte herefter henlægges. Men hver gang,

der stimlede folk sammen i større tal, var det igen galt. Således klagedes der endnu i 1866 over, at der i markedsdage-
ne blev slået ruder ind hos de stedlige Hjemmetyskere.

Men krigen mellem de to Tyske stormagter, Preussen og Østrig, bragte dog i dette år en foreløbig afklaring på den spændte politiske situation. Den Danske befolkning i Klip-
lev såvel som i det øvrige Nordslesvig levede nu i håbet om
en genforening med moderlandet engang ad åre, i fortrøst-
ning til, at løftet i Prag-fredens § 5 var andet og mere end
en tom floskel.

For eftertiden har de nævnte episoder imidlertid stor in-
teresse til belysning af de stemninger og tilstande, der råde-
de i overgangsårene fra Dansk til Preussisk styre, thi selv
om disse noget grovkornede nytårsaftens- og markedsløjer
naturligvis var rene drengestreger, kan de dog tillige opfat-
tes som folkets bitre reaktion oven på ulykkesåret 1864.

Det lovstridige krammarked

UD fra en folkelig betragtning blev årene under det Preussiske herredømme en trang tid for de Dansksindede i Nordslesvig, thi de var nu blevet borgere i et land, i hvilket der rådede en mentalitet, som var dem fuldstændig fremmed. Men samtidig skal det dog indrømmes, at kongeriget Preussen var en udpræget ordensstat, hvor en gennemført centralisation med sans for ensartethed og systematik var herskende inden for alle offentlige anliggender. På mangfoldige områder medførte fremmedherredømmet derfor en omfattende nyordning af hævdvundne forhold i det gamle Slesvig, således også af vilkårene for afholdelse af markeder.

Af gamle landmarkeder havde der egentlig kun været få i Nordslesvig. På Åbenrå-egnen havde således alene Bolderslev et marked af arild ligesom Kliplev, og det skal ifølge traditionen oprindeligt have haft tilknytning til det middelalderlige landsting på Urnehoved-banken lige øst for denne by. Et andet marked af stor ælde er også blevet afholdt i Ris, men det flyttedes allerede i 1530 til Åbenrå, et vidnesbyrd om købstædernes stigende betydning for det hjemlige handelsliv.

Det i vor tid så navnkundige Kloster marked går derimod kun tilbage til 1681, da den Gottorpske hertug »forundte sin flække Løgumkloster« to årlige kram-, kvæg- og hestemarkeder. I modsætning til, hvad der var tilladt i Kliplev, fik Klostringerne altså straks fra første færd tilladelse til også at afholde krammarked. Snart nåede Løgumkloster

derfor et ry som markedsby, der har gjort den til et samlingssted for en hel egns befolkning. Ikke uden grund har »Kliple' Mærken« og »Kloste' Mærken« i de sidste par hundrede år så ganske ubetinget været de navnkundigste i hele Nordslesvig.

Imidlertid medførte næringsfrihedens indførelse, der ganske vist for det gamle Slesvigs vedkommende først fandt sted med den såkaldte »Gewerbeordnung« i 1869, at der rundt omkring i forskellige landsbyer hørtes røster, som krævede afholdelse af periodiske markeder. En overgang truedes derfor al markedshandel af kaos, thi snart reklameredes der med nye markeder både her og der.

Alene af den grund måtte en indgriben fra myndighedernes side naturligvis blive nødvendig, og det skete da også ret omgående med, at der i 1871 nedsattes en »Kommission til regulering af markedsterminerne i Slesvig«. Den havde til opgave at kontrollere, at terminerne for de anerkendte markeder såvidt muligt blev afpasset efter hverandre, og at sørge for en rimelig geografisk placering af eventuelle nye markeder.

Betegnende for den betydning, man stadig tillagde Kliplev marked, var, at det for forårsmarkedets vedkommende sattes til dagene umiddelbart før det store kvægmarked i Husum. Kun påskedagene formåede nu som før at bringe kludder i dette forhold.

Med hensyn til de forskellige markeders fordeling lagde man vægt på, at der ikke oprettedes for mange. Øster Løgum og Tinglev havde allerede fået markeder, der fik et så betydeligt besøg, at det ansås for hensigtsmæssigt at beholde dem, men ellers gik kommissionen kun med til nye markeder i Gråsten og Hellevad — det sidste sted ovenikøbet først i 1885.

Det ser for øvrigt ud til, at kommissionen en tid har overvejet at flytte Kliplev marked til Gråsten. For en overfladisk betragtning kunde en flytning måske nok til en vis

grad synes berettiget, thi siden anlægget af jernbanen ned igennem landet fra nord til syd i 1864 var studedrifterne sydpå ad Hærvejen blevet bragt til ophør. Et århundredgammelt kapitel inden for vor økonomiske historie var dermed udskrevet.

Men traditionen stikker jo som bekendt uhyre dybt i menigmands tilværelse, og kommissionen har vel derfor meget hurtigt opdaget, at en sådan flytning i realiteten ikke kunde virkeliggøres. Dertil havde Klipleve marked vundet al for megen hævd. Historien har da også forlængst vist, at kommissionen har handlet ret ved ikke at fratage Klipleve sit århundredgamle marked, thi det har i de sidste menneskealdre haft let ved at hævde sig blandt de nye opkomlinge inden for sit gebet.

Derimod lykkedes det stadig ikke at skaffe lovhjemmel for afholdelse af et krammarked. Hvad det angik, havde myndighederne jo stedse vist sig at være uimodtagelige for alle de argumenter, der talte for en sådan bevilling, og bedre blev det absolut ikke under Preussisk styre. Som så ofte tidligere — en del eksempler herpå er jo allerede givet i det foregående — viste det sig, at der også ved fremmedherredømmets begyndelse blev afholdt krammarked i Klipleve. Ovenikøbet betalte de, der handlede med kramvarer, stadepenge, mens noget sådant ikke var tilfældet med dem, der købsloges om kvæg og heste. Det har naturligvis været medvirkende til at gøre disse handlende ret velsete i markedsdagene, men trods alle forsøg på at få krammarkedet legaliseret — det sidste fra året 1874 — lod myndighederne sig ikke bøje. Enhver tale om et krammarked i Klipleve blev ganske simpelt afvist.

Nu var der så blot det, om de nye herrer også formåede at skaffe forbudet overholdt. Det var jo som bekendt aldrig tidligere lykkedes. Betænkeligt var det i hvert fald, at der allerede to år efter forbudets udstedelse gjordes forsøg på at få markedsterminerne flyttet, fordi der i de samme dage

var krammarked i Oldesloe. Det nægtede myndighederne imidlertid, idet de noget forundrede ikke fandt, at afholdelsen af et krammarked kunde virke forstyrrende for Kliplev marked, thi det var jo dog ikke et krammarked!

Men til erstatning for de mistede stadepenge fandt de til gengæld ud af, at det kunde være en god idé at få indført faste stadepenge for alle dyr, der tilførtes markedet. Fra 1877 blev det derfor bestemt, at der skulde erlægges 10 penning for hvert stykke hornkvæg og af hver hest, mens man kunde nøjes med at give det halve for hvert får og svin.

Takket være denne foranstaltning har man bevaret en opgørelse over antallet af kreaturer, som var ført til markeds. På forårsmarkedet taltes der da 750 heste og 250 stk. hornkvæg, mens der om efteråret var blevet bragt 550 heste og 600 stk. hornkvæg til Kliplev.

Endnu et forhold kom ind i myndighedernes søgelys, og det var den almindelige tilladelse til udskænkning af stærke drikke, som har været i brug så langt tilbage, som det er muligt at skaffe sig det oplyst. Tilladelsen gjaldt som allerede nævnt enhver, der besad egen grund og eget hus. Før i tiden havde denne ret tillige været udstrakt til at gælde grundejerne i den allernærmeste omegn, men nu besøgte markedet ikke af flere end, at de kunde huses inden for landsbyens snævre område.

Fra nu af bestemtes det imidlertid, at enhver, der ønskede at gøre brug af udskækningsretten i markedstiden, først skulde anmode myndighederne om tilladelse hertil.

Orden skulde der være, og det kunde derfor slet ikke mere tilstedes, at udenbys boende, som ikke kunde udnytte udskækningsretten på deres egen bopæl, slog telte op inde på Kliplev gade for at få del i den åbenbart ret indbringende fortjeneste, som tilstedeværelsen af de mange tørstige markedsgæster tilvejebragte.

Sognefogeden måtte derfor i 1874 meddele en mand fra Kliplevmark, at han omgående skulde flytte sit telt væk fra

gaden og ind på en eller anden privat grund. Ved Korsvejen var der nemlig heller ingen plads, thi her stod en række småhandlende og falbød deres varer fra opstillede borde, brød og hvad de ellers sådan havde til godtfolks fortæring.

Det var i al korthed de indgreb i markedslivet, som myndighederne foretog i løbet af 1870erne, men noget lignende havde de Kliplever jo også oplevet før, og alligevel havde de været vant til, at de efter evne selv ordnede deres markedsanliggender på deres egen manér. De var nemlig allesammen mere eller mindre økonomisk interesserede i, at strømmingen til deres navnkundige købestævne blev så omfattende som muligt, og de var derfor ikke alt for nøje-regnende med overholdelsen af de mange regeringsbestemmelser.

Denne gang nyttede det imidlertid ikke, at de lokale øvrighedspersoner kneb et øje i, for at markedet ikke skulde blive hemmet i sin trivsel af den slags forordninger. I 1881 mødte gendarmen nemlig op og forbød kort og godt enhver form for handel med kramvarer. Det var noget hidtil ganske uhørt. Nok havde de høje herrer uden for den lille markedsby så ofte søgt at gribe ind over for den alt for uhemmede handel med kramvarer, men det var dog hidtil kun sket i form af anordninger og bekendtgørelser, som man ret omgående sørgede for at glemme.

Nu var der imidlertid ingen vej udenom, og kommuneforstander *Jacobsen* måtte derfor hurtigst muligt have en ansøgning af sted for at få myndighederne omstemt. Men ak, svaret var nedslående. Ansøgningen afvistes ganske simpelt med den begrundelse, at man ikke fandt, at der forelå et virkeligt behov for et krammarked.

Men egnens folk var ikke til sinds at slå sig til ro med denne alt for kendte travet. De skulde i hvert fald nok sørge for at gøre de høje herrer opmærksomme på, at der endog var et brændende behov for et krammarked til stede hos de mange, som fra gammel tid havde været vant til at be-

søge det landskendte marked. I løbet af sommeren 1881 regnede det derfor ind over selveste regeringen i Slesvig med en hel række ansøgninger, som alle gik ud på det samme, nemlig krav om, at krammarkedet måtte tillades i Kliplev. Alle omegnskommunerne — Lundtoft, Holbøl, Vilsbæk, Perbøl, Gejlå, Bjerndrup, Søgård — gav deres besyv med.

Fra Lundtoft hævdedes det således, at der »fra gammel tid« havde været et krammarked i forbindelse med kvægmarkedet — altså til trods for manglende lovhjemmel! Med rette fremhævedes det, at Kliplev marked altid havde været det mest besøgte i vid omkreds, og navnlig havde det naturligvis været af stor betydning for den allersnævreste omegn.

I følgende lyrisk stemte vendinger søgte de derpå at blødgøre de strenge myndigheder: »Vi har altid besøgt Kliplev marked, dels for at foretage vore indkøb der, og dels for at berede vore børn en glædesdag«. Det havde derfor navnlig for børnene været en bitter skuffelse, at krammarkedet nu var blevet forbudt (som om forbudet var af ny dato!). »Mangen en familiefar, som på grund af den korte vej gerne havde taget sin kone og sine børn med sig, måtte nu lade dem blive hjemme, fordi markedet ikke mere havde noget at byde på for disse, intet, som de kunde se hen til med glæde, ja, selv den »present«, som så ofte før var blevet taget med hjem til de ventende, måtte nu undværes«.

Nogle lignende toner anslog man fra Holbøl: »Vi har været vant til at mødes med venner og bekendte på Kliplev marked, thi alle og enhver så hen til fornøjelserne her. Nu var det kun for folk, som gav sig af med kvæghandel, og selv disse havde nu kun kroerne og danselokalerne (»die Tanzsalons!«) at ty til«. Før havde man dog kunnet gå rundt og kigge på, hvad de forskellige telte havde at fremvise af herlige sager ude fra den store verden. Især børnene havde haft en stor glæde heraf, ja markedet kunde endog siges at have haft en folkeopdragende betydning, thi det

gav dets gæster »stof til eftertanke« og nye impulser! Med opretholdelsen af forbudet mod krammarkedet vilde sådanne nye indskydelser imidlertid være beboerne berøvet.

Vilsbækkerne tilstod gerne i deres skrivelse, at det »i umindelige tider afholdte krammarked« hidtil havde savnet øvrighedens billigelse, men de var ikke desmindre meget ubehageligt berørte af det nys udstedte forbud. Der er nemlig kun en halv times vej fra Vilsbæk til Kliplev, mens man dengang mindst skulde regne med to timer for at nå til Flensborg eller Åbenrå, og det havde derfor altid været skik og brug, at Vilsbækkerne sammen med deres familie besøgte Kliplev i markedsdagene for der at gøre deres indkøb af, hvad de havde behov for i skomageres, bødkeres, hjulmageres og sadelmageres kramboder, mens de samtidig kunde tilbringe en festlig og fornøjelig dag sammen med slægtninge og bekendte.

Men også et rent arbejdsgiversynspunkt lod Vilsbækkerne komme til orde i deres klage, idet de fremhævede, at et krammarked så nær ved var en stor behagelighed, thi her kunde deres tjenestefolk to gange om året få tid til at forsyne sig med det allernødvendigste. De betingede sig ovenikøbet ofte ret til at besøge Kliplev i markedsdagene, når de tog plads. Skulde de derimod for fremtiden tage helt ind til købstæderne, vilde der let gå mere end een dag tabt, og det vilde vist kun de færreste arbejdsgivere finde rimeligt — nej, så megen frihed var der sandelig ingen blandt datidens tyende, der kunde tilkomme!

Perbøllerne havde i deres henvendelse til regeringen noget besvær med at få det Tyske sprog til at makke ret, men alligevel ønskede de også at være med i klagemålet over det forbudte krammarked. De pukkede først og fremmest på, at forbudet vilde bevirke en kendelig fordyrelse af de varer, som der nu engang var brug for, thi i Kliplev havde tjenestefolk hidtil kunnet foretage deres indkøb under kyndig medhjælp fra andre af gårdens folk. Gejlå-folkene føjede til, at

her havde man kunnet købe varer, som man ellers kun vanskeligt havde lejlighed til at få adgang til. Det havde navnlig stor betydning for de unge, som nu efter forbudet blot vilde være henvist til at øde deres penge bort til dans og drik, mens det gamle krammarked til dels havde afholdt dem fra noget sådant.

Men lige meget hjalp det. Alle argumenter, der blev ført i marken — henvisning til den glæde, krammarkedet havde beredt børn og hustruer, samværet med venner og bekendte, arbejdsgiversynspunkter, moralske hensyn — altsammen prellede af. Myndighederne havde taget deres standpunkt, og landråden på Brundlund meddelte derfor ganske kort sit afslag under henvisning til, at Kliplevernes ansøgning allerede var blevet afvist.

I de nærmest følgende år var markedslivet i Kliplev præget af en trykkende stilhed. Folk havde nemlig fået noget andet at tænke på, thi nu var der krisetider. 1880erne mindes derfor endnu af de ældre som en frygtelig trang tid, en tid, da det for landmændene først og fremmest gjaldt om at holde nøden fra døren. Det kom naturligvis til at sætte sit mørke stempel på markedshandelen, og det er derfor ikke uden grund, når de årlige oversigter over, hvad man dengang kaldte »markedets frekvens«, giver et dystert indtryk af det økonomiske liv i dette tiår.

Endnu i 1881 mente man ganske vist, at det svigtende besøg til efterårsmarkedet skyldtes den forhåndenværende fodermangel. Året efter var det imidlertid igen det samme, men stadig mente man, at det ringe fremmøde skyldtes rene tilfældigheder. Først i 1887 måtte man indrømme, at den kraftige tilbagegang i tilførsler af hornkvæg — man beregnede den til 30—40% — hidrørte fra de dårlige tilstande inden for landbruget. Værre blev det imidlertid i det følgende år, da man konstaterede en yderligere tilbagegang på 30% for hornkvæg og 10% for heste og får. Men så var lavpunktet omsider også nået, thi nu begyndte virkningerne

af *Bismarcks* toldbeskyttelse af det Tyske landbrug at vise sig.

Betegnende for den optimisme, der gjorde sig gældende i begyndelsen af 1890'erne, er et andragende til øvrigheden fra 1892 om tilladelse til afholdelse af et tredje kvægmarked i Kliplev i perioden ind imellem de to traditionelle halvårlige markeder, men det blev nu ikke til noget.

Samme år formørkedes ovenikøbet udsigterne til afholdelsen af det sædvanlige efterårsmarked på grund af kolera-faren, idet Hamburg om sommeren var blevet hjemsøgt på det frygteligste af denne Asiatiske pest, som i stor hast bortrev et utal af mennesker. Dette års efterårsmarked måtte derfor udsættes en hel måned, således at det først kunde finde sted d. 10. oktober. For at forebygge faren for smitte havde myndighederne ment det nødvendigt at forbyde enhver falbyden af frugt og spirituosa ved markederne og i deres umiddelbare nærhed, og dette forbud blev derfor indskærpet i anledning af det forestående marked i Kliplev. Lykkeligvis kom den frygtede farsot dog ikke til vore breddegrader, og de mange forebyggende foranstaltninger blev derfor kun af kort varighed.

De følgende års markeder fik hurtigt deres vante forløb. Ganske vist klagede Flensborg Avis i 1893 over, at handelen på dette års forårsmarked ikke havde været videre god, idet en stor del af de tilførte kreaturer ikke fandt afsætning. Priserne var ellers efter omstændighederne gode. For de bedste heste betaltes 700—800 mark, mens fire-fem års arbejdsheste gik for 500—700 mark. Samtidig kostede kælvekøer 180—240 mark og kælvekvier 120—150 mark. Grise solgtes for 16—20 mark stykket.

Under den regulering af markedsterminerne, som den nedsatte kommission i sin tid havde sørget for, var det blevet vedtaget, at Kliplev marked ikke alene som hidtil altid skulde lægges uden for påskehøjtiden, men også, at det ikke måtte afholdes om mandage, da den forudgående

søndag så blot vilde blive benyttet til transporter, og det vilde være i strid med de gældende helligdagsforordninger. Ganske vist prøvede man i 1894 at pille lidt ved denne bestemmelse, idet amtsforstander *Fr. Prahl* gav sig til at påtale den skade, som herved voldttes. »Klipleve marked er det betydeligste kvæg- og hestemarked i Åbenrå kreds, og forordningen virker derfor hemmende på dette markeds trivsel ikke blot i denne kreds, men også i store dele af nabo-kredsene«.

Amtsforstanderen, siden den nye provinsordning for Slesvigholsten i 1888 den Preussiske stats vigtigste lokale tilidsmand, havde altså søgt at påvirke myndighederne til gavn for Klipleve markeds trivsel, og det skulde ikke blive hans sidste aktion i så henseende. Amtsforsander *Fr. Prahl* var Klipleve-egnens mest fremtrædende Hjemmetysker i disse år, men trods det alligevel ret velset af den Dansksindede befolkning. Det var nemlig den almindelige mening, at han i grunden var et menneske med hjertet på det rette sted, selv om hans kraftige Bismarck-skæg nok kunde forlene ham med et vist martialsk udseende. Han har derfor ikke fået det dårlige eftermæle, som klæber ved mindet om adskillige af hans kolleger. Men Tysk var han naturligvis.

Et eksempel på, hvorledes han efter evne søgte at hjælpe befolkningen så godt, han kunde, har vi netop fra Klipleve markeds historie. Det var som alt anført trods mangehånde anstrengelser ikke lykkedes at få myndighederne til at give lovhjemmel for det eftertragtede krammarked, og dermed skulde den sag for så vidt have været ude af verden. Men ikke desmindre foreligger der fra begyndelsen af året 1896 fra provinsregeringen følgende skrivelse til landråden i Åbenrå, der i al sin lakoniske kortfattetthed er endog meget oplysende om de faktiske tilstande, når der var marked i Klipleve. Man læser nemlig disse linjer: »Det er kommet os for øre (»Es ist zur Sprache gekommen« &c.), at der sammen med de to kvæg- og hestemarkeder i Klipleve tillige af-

holdes et krammarked. Såfremt dette virkelig skulde være tilfældet, ønskes den fremtidige afholdelse af dette krammarked forhindret«. Bedre og kortere kunde situationen næppe udtrykkes. Selv de Preussiske myndigheder måtte altså føre en håbløs kamp for at få deres anordninger vedrørende markedshandelen i Klipleve respekterede.

Landråden lod naturligvis omgående denne advarsel gå videre til rette vedkommende, til amtsforstanderen og til hans medhjælper, gendarm Säger, hvem det blev pålagt at sørge for, at noget sådant under ingen omstændigheder måtte finde sted for fremtiden.

Vi kan vel efter dette roligt gå ud fra, at forbudet ikke er blevet overtrådt på det nærmest følgende forårsmarked, men endnu samme efterår havde de igen spillet gående. Den beredne gendarm *Garduhn* fra 9. gendarmeribrigade i Haderslev officersdistrikts »Apenrader Beritt«, der åbenbart har været udsendt »för tilfället«, ser sig da i stand til at indberette ikke færre end ti handlende fra Flensborg, Åbenrå og Læk, som alle havde overtrådt det nyligt indskærpede forbud.

Naturligvis fik amtsforstanderen som stedlig indehaver af politimyndigheden at høre for denne lovstridige optræden. Landråden udbad sig omgående en forklaring, og Prahl måtte da også indrømme, at der var handlet i strid med øvrighedens bestemmelser, men sagen var den, hævdede han i sit svar, at de pågældende allerede havde opstillet deres boder, da han indfandt sig for at overvåge markedets gang! De havde sagt ham, at de ikke kendte forbudet, og at de ingen midler havde til at bestride omkostningerne ved tilbagefejden med. Han havde derfor ladet dem blive for denne gang, men dog lagt dem på sinde, at de ikke måtte komme igen til næste år, for så vilde deres varer blive beslaglagt. Han havde fundet det rigtigst at gøre således, fordi de handlende fra Klipleve ikke havde været indstillet på at kunne dække folks behov for markedskram, og vilde

derfor foreslå, at forbudet for fremtiden blev rigtigt bekendtgjort, ligesom han også havde aftalt med forretningsfolkene i Kliplev, at de skulde indstille sig på at kunne forsyne de mange markedsgæster med, hvad de ønskede sig af godtkøbs markedskram, »for at den smukke, århundredgamle skik med at give gaver til de børn og tjenestefolk, som ikke kunde komme med til markedet, ikke helt skulde gå tabt.« »Thi,« tilføjer han, »mange hundrede børn afventer længselsfuldt forældrenes hjemkomst fra kvægmarkedet, og mangen en familiefar skynder sig hjem, når han har fået kvæget solgt, for at fornøje sig over sine børns glæde.«

Er det ikke rørende, at selv en så frygtet herre som en kongelig Preussisk amtsforstander har kunnet indlade sig på den form for argumentering? Han har virkelig troet, at alt vilde kunne vende sig til det bedre, når blot handelsstanden i Kliplev for fremtiden påtog sig at dække efterspørgselen efter markedssouvenirs og andet godtkøbskram, som nu engang altid har hørt sig til på et rigtigt marked og været med til at forlene det med sit eget forjættende præg. Det har i hvert fald været ham om at gøre, at den særegne kolorit, som nu engang udmærkede det gamle historiske marked, ikke skulde mistes på grund af en humorforladt øvrigheds nøgterne og kedelige opfattelse af et sådant handelsstævne. Nej, Kliplev marked skulde tværtimod efter amtsforstanderens mening bevare karakteren af et rigtigt folkestævne.

Og han var ikke bange for at vove sig endog betænkeligt langt ud for at imødekomme folkets ønsker i så henseende. Det ses allerede af en forespørgsel fra tiden lige efter forårsmarkedet 1897, i hvilken landråden forhørte sig, om det var rigtigt, at der havde været offentlig dansemusik i Kliplev, skønt amtsforstanderen havde fået afslag på en mundtlig henvendelse herom!!

Prahl måtte nu svare for sig det bedste, han havde lært. Selvfølgelig havde han forbudt alle dansefornøjelser i over-

ensstemmelse med regeringens forordning af 15. november 1895, men på selve markedsdagen havde regeringspræsidenten overvist ham en ansøgning om tilladelse til at spille i Kliplev i markedsdagene fra en musikus *Manthey* i Gråsten, og da han forudsatte, at regeringspræsidenten måtte kende den nævnte anordning af 1895, havde han opfattet overladelsen af denne ansøgning således, at det måtte være ham tilladt at imødekomme ansøgningen. Han havde derfor givet gæstgiver *Jacobsen* tilladelse til at lade afholde dans på sin kro. Det var nemlig efter hans mening og erfaring det allerbedste middel til at holde de unge mennesker fra drik og usædelighed!

Landråden har vel slået sig for panden efter at have læst amtsforstanderens forklaring på sin både ejendommelige og egenmægtige handle måde. I en nøddeskal har vi her hele mentalitetsforskellen mellem den Nordslesvigske befolkning og den Preussiske stats repræsentanter. Amtsforsstanderen var nok Tysk og dertil kongelig Preussisk embedsmand, men han tilhørte af kød og blod »lunets lyse sønner«, og de kunde nok i tidens løb give den landsfremmede øvrighed grå hår i hovedet. Man forstår kun alt for vel, at landråden for Åbenrå kreds med det eksotiske navn *José Rafael Perfecto Antonio von Uslar* nogle år senere foretrak at rejse til Sydvestafrika for at søge efter vand frem for at have med den slags uforbederlige undersætter at bestille.

Og det lovstridige krammarked fik fred for yderligere indblanding fra myndighedernes side!

I mands minde

FOR egnens folk var Kliplev marked en begivenhed, der har fået det til at synge inde i mange grå og af livets sorger slidte sind. Med stor forventning har de derfor set hen til forårets og efterårets markedsdage. Tiden var jo en helt anden dengang. Skønt det kun ligger et halvt hundrede år tilbage, var det i modsætning til vor forvænte tid yderst begrænset, hvad der var af afbrydelser i den daglige trummerum.

Det var derfor ikke så sært, at de Kliplever måtte træffe store forberedelser forud for deres marked, da de måtte belave sig på et mægtigt rykind af folk fra nær og fjern. I ugerne forud for markedets begyndelse tog de af sted til Flensborg og Åbenrå for at hente forsyninger, thi alle satte de en stor ære i at være velforsynede, når de glade dage oprandt. En solid rus blev i de tider af mange regnet for at høre med til god tone, når der skulde festes sammen med så mange mennesker. Både kroejere og private gæstgivere rejste derfor til Flensborg efter brændevin, en vare, som denne by helt op til vor tid har haft en stor produktion af. »Pott« og »Bommerlunder« var indtil genforeningen højt værdsatte produkter, når den yndede kaffepunch skulde tilvirkes. Øllet hentede de derimod oftest fra bryggeriet i Åbenrå — »æ brueri«, som de »Affenråer stajsfolk« sagde.

Hjemme i landsbyen blev der altimens travlhed med at slagte, således at de mange hjem, der holdt åbent hus for gæsterne, havde noget at byde på. Fra gammel tid lød menuen den første markedsdag på koldt kød og stuede kar-

tofler, som serveredes til frokosten ved 9-tiden, derefter var der »unnen« kl. 12 med kalvesteg og sødsuppe. Om aftenen blev der budt på kalve- og oksesteg. Den følgende markedsdag var hoveddagen. Da var middagsretten fersk okse- suppe med kødklumper og afgangte klumper i (af den rigtige Sønderjyske slags). Aftensmaden bestod derimod på denne den sidste dag af de tiloversblevne rester fra de tidligere måltider. Biksemad med spejlæg, labskovs eller lidt suppe var som regel markedets slutmåltid. Man var nøjsom i de tider og tog derfor alt med. Respekten for det daglige brød krævede, at intet gik til spilde.

Der kunde naturligvis ikke være tale om, at de mange markeds-gæster rejste hjem til aften. Man gjorde som regel hele markedet med fra begyndelse til ende, især da, når man var kommet langvejs fra. Det var derfor nødvendigt for en masse mennesker at have logi for natten. Da de stedlige kroer og gæstgiverier blankt måtte give op over for den voldsomme invasion af besøgende fra nær og fjern, måtte hele landsbyen i disse dage fungere som værtshus og herberg. Der skænkedes og beværtedes i en stor del af byens gårde og huse, der blev spist og drukket, man indlogerede sig og handlede overalt, hvor der var plads til det. I markedsnætterne måtte husets børn med karle og piger finde sig til rette i loens halm, som de nu bedst kunde. Selv det tarveligste karlekammer var efterspurgt, og det kunde endda nemt hænde sig, at værtsfolkene gav afkald på deres lune senge, for at de kunde være til rådighed for de fremmede.

Men de kostbare handels- og festdage skulde naturligvis ikke soves væk. Man hyggede sig dagen lang i kroen eller i de mange private gæstgiverier. Lidkøbsdrikkeriet var jo i hine tider en meget udbredt skik. Der blev drukket lidkøb over en god handel såvel som over en dårlig, der blev drukket for gammelt venskabs skyld, et par hidtidige uvenner drak måske på et nyt venskab, og således kunde folk under megen spøg og skæmt blive ved næsten i det uendelige.

Havde en enkelt gæst fået mere ved bordet end godt var, blev han — helst med det gode — lempet ud. Uden for døren kunde han så sidde og sunde sig lidt på sine bedrifter, men hvad gjorde det? Han sad jo godt, for han var jo på en måde en god reklame for den vare, som der blev budt på inden døre. Det var næppe det rene vand, de havde derinde!

Et slag kort, hvad enten det nu drejede sig om »skat« eller »66«, var der mange, der satte pris på, men da spiritusbeskatning dengang endnu var et ukendt begreb, kunde denne adspredelse nemt blive adskilligt dyrere end at sidde og sludre over en kaffepunch eller romgrog. Visse steder blev der dog for at trække kunder til budt på underholdning af forskellig art. Både hjemlige og udenbys musikanter søgte at skabe en god stemning, ligesom der kunde være tale om, at mere eller mindre professionelle sangerinder gav et par prøver på deres færdigheder.

Naturligvis var den slags »tingeltangel« ikke altid af fineste karat. En iøvrigt meget skikkelig gårdmand havde således engang engageret et »selskab« fra Flensborg til underholdning af sine gæster. Det viste sig da, at de damer, der skulde optræde, både med hensyn til klædedragt og repertoire lå i et så lavt plan, at han aldrig siden indlod sig på noget sådant. I et af husene, hvor der var beværtning, hændte det engang, at en opvarterske optrådte i et kostume, der i en utilladelig grad mindede om det bare ingenting. Da politiet efter opfordring greb ind over for dette, fik det til følge, at vedkommende husejer mistede sin beværterbevilling for stedse. Selv om alskens løstagtigt pak også har forstået at mænge sig i markedsvrimmelen, skal det dog fremhæves, at det i grunden er forbavsende lidt, hvad der findes overleveret om den slags — også i den mundtlige tradition!

Men liv og glade dage prægede som regel markedets gang. Alle kroer spillede således op til dans, ligesom håndværkerne ryddede deres værksteder for at gøre plads til de

danselystne, og fra en vid omkreds indfandt ungdommen sig derfor for at få del i fornøjelserne. At det undertiden kunde hænde sig, at de unge mennesker på den måde kom i dårligt selskab, var en anden sag. Stemningen var gerne højest, når de gamle landsbyspillemand spillede op til den populære kædedans, der gik under navnet »Kliple Mærken«.

For byens unge var de travle og livlige dage naturligvis en ren svir. Hele byen stod jo på den anden ende. Straks fra morgenstunden af kom den ene drift ind i gaderne efter den anden. Det kunde da ske, at folk på vej til den gamle markedsby skød genvej ad en af de mange stikveje, der afkortede ælfarvej ind til Kliple. Drengene kunde da undertiden hitte på at slå et par pæle op på hver side af en sådan vej og binde en lang lægte fast tværs over den. Når vejfarende, der ikke var lokalkendte, nærmede sig, svingede drengene høfligt lægten til side for at gøre plads til færdselen. For denne »tjenestvillighed« fik de da både ros og en drikkeskilling af de intetanende rejsende, der passerede »bommen« på vej til Kliple.

Handelsmændene var drengenes helte. I ældre tid, når de færdedes med deres velbeslåede »pengekæt« om livet, fyldte de godt op i landskabet, men da sedlerne blev almindelige, forsvandt dette syn ud af gadebilledet. Når handelen gik godt, vandrede de omkring med en egen mine af veltilfredshed. Det kunde da hænde sig, at de gik og svingede med kæppene. Så sad pengene noget løsere i lommen, og det var da ingen sag for en rask dreng at tjene sig et par mark ved at se lidt til kvæget, hente vand, skaffe foder eller måske ved at indfange et dyr, der var smuttet ud i vrimmelen. »Hov, hop!«, lød det ind imellem de drabelige klask, der var tegnet på, at en handel var kommet i stand. Eller pludselig: »Mød savt den kol« »Hvens æ den?« »Æ den såel?« Sådan gik snakken den ganske dag.

De mange kramboder krævede også deres plads langs

med de Kliplev gader. Her fandtes alt, hvad hjertet kunde begære af slik og legetøj til de mindste. Her kunde der købes kasketter og hatte, honningkager og »kavringer«, alle slags ting inden for isenkram, rebslageri, lædervarer, skotøj, piber, galanterivarer, damepynt m. m. Enhver, der havde penge og ikke ødede dem bort til svir og drik og gøgl, kunde her forsyne sig for lange tider. Karruseller, gynger og gøglertelte med forevisning af både kæmper og dværge, stærke mænd, afrettede dyr eller fikse taskenspillerkunster var altid sikre på at skaffe sig tilløb. Tiden var jo karrig på den slags adspredelser.

Men handelen var naturligvis det bærende i markedsdagene. Det er derfor ikke for intet, når markedspladsen som et minde om fortids storhed endnu den dag i dag dominerer hele bybilledet omkring kirken og kroerne. Men Kliplevs gader blev naturligvis også mærket af markedet. Ofte kunde der se mildest talt forfærdeligt ud, især da, når det var slået ind med en regnperiode umiddelbart forud for markedet. Der blev da nærmest uvejsomt. Mange har derfor sikkert hilst det med stor tilfredshed, da der i 1909 udstedtes et almindeligt forbud mod afholdelse af markeder på offentlig vej. Man besluttede da i 1912 i Kliplev kommuneråd at anlægge en ekstra plads foruden den gamle, som man hidtil havde benyttet. Imidlertid var det stadig således, at man tillige udnyttede gårdspladserne til besigtigelse af kreaturer og heste, og Kliplev marked foregik derfor praktisk talt overalt i byen.

Selv om det stadig var sådan, at mange handeler allerede i hovedsagen var blevet afgjort på vejen mod Kliplev, betød det nu ikke mere så meget for markedets gang, thi dyrene blev som regel alligevel først borttransporterede efter markedets afslutning, og myndighederne havde derfor rig lejlighed til at opkræve de sædvanlige stadepenge af kreaturer og heste. De indenlandske handelsmænd skulde nemlig nu alle besidde næringsbrev og kunde derfor drive handel,

hvorsomhelst de måtte ønske det. Derimod havde de Kongerigske hestehandlere, som endnu indfandt sig i tiden op til første verdenskrig, ikke vandrebrev, og de måtte derfor vente med at afgøre deres handeler, indtil de var inden for markedsbyens enemærker.

Da Klipleve i 1901 blev stationsby på den nyanlagte jernbaneforbindelse mellem Tinglev og Sønderborg, begyndte den nye tid så småt at melde sig. Det var fra nu af uhjælpeligt forbi med de store kvægdrifter ad støvede landeveje. Man benyttede i stedet det nye trafikmiddel til transport af de mange firbenede skabninger, der i de travle markedsdage befolkede Klipleve. Takket være dette, er det for øvrigt nuomstunder muligt på grundlag af jernbanestatistikken at danne sig et skøn over markedsbesøgets omfang. Det viser sig da, at der i årene op imod første verdenskrig, da det efterhånden var blevet almindeligt at gøre brug af det nye befordringsmiddel, som regel afsendtes over 3000 stk. kvæg om året.

Som årene er gået, er tidligere tiders markedsliv i Klipleve blegnet mere og mere. Det er nu ikke alene jernbanen, der sætter sit præg på omverdenens samkvem med den gamle markedsby, men derimod nok så meget bilerne. Folk kører til og fra, eftersom der er lejlighed til det, men dermed er det særlige leben, der var knyttet til Klipleve marked, forlængst en »saga blott«. Dets særlige karakter af folkestævne for en vid omkreds er væk, og det er et spørgsmål, om egnen ikke har mistet derved.

Glemte er det dog ikke, at det er markedet, der har givet Klipleve dets ry ud over det ganske land og langt syd for vor landegrænse. Et vidnesbyrd herom er den seneste tids friske initiativ med åbningen af »Klipleve Messe« i dagene fra den 11. til den 14. november 1954, der blev en så stor succes, at denne nyskabelse inden for Klipleves markedsliv helt uden for de traditionelle rammer nok skal blive videreført i fremtiden. Om den fornyelse inden for selve markeds-

livet, der fandt sted d. 14. april 1955 med inddragelsen af bilhandel i den sædvanlige markedshandel, imidlertid virkelig vil vise sig at være levedygtig, må det blive fremtidens sag at afgøre. Men disse forhold vidner i hvert fald om, at de Kliplever agter at videreføre de traditioner, som fortidens messe og marked knytter til dette sted.

Måtte den foreliggende bog også bidrage hertil!

Noter og henvisninger

UNDER SKIFTENDE HERRER

- Klippi*: Sønderjyske Stednavne IV, s. 369.
- Konunglef*: Kong Valdemars Jordebog, udg. Sv. Aakjær, s. 69, 85, 194.
- Årtoft*: Sønderjydsk månedsskrift 1955, s. 37—39 (H. V. Gregersen).
- Ablefeldterne*: Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I—VI (1897—1912); se iverigt Axel Pontoppidan: Søgaard i Klipleve Sogn (1939).
- Årup 1480*: LA. Åbenrå byarkiv VIII, nr. 139a; jvf. N. Black Hansen i Hejmdal 1951 11/7.
- Godsets omfang*: Falkenstjerne & Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger (1895—99), s. 424.
- A. D. Jørgensen*: Sønderjydske Aarbøger 1889, s. 1—43 (Gråstens ældre historie).
- Rantzauiske tavle*: Vilh. Lorenzen: Rantzauiske Borge og Herresæder i 16. Aarh. (1912).
- Årup 1607*: Sønderjydsk månedsskrift 1950, s. 63 (E. Juhler).
- Jonas Hojer*: O. H. Moller: Bericht von dem Fürstenthum Schleswig (1760), s. 10.
- Kiding 1716*: Sønderjydsk månedsskrift 20. årg., s. 54 (P. Bavngaard Jensen).
- Livegenskab*: Sønderjydsk månedsskrift 1950, s. 16 (J. Hvidtfeldt).
- Bentzen*: J. Smith: Slesvigske Amtsforvaltere (1954), s. 44.
- Godsinspektørernes tid*: LA. Michelsenske samling, katalog 148, hefte 8. LA. Søgaard & Årtoft godsarkiv, VI Korrespondance vedr. godset: 1742—69, 1770 78, 1782—84 Breve fra kammertjener O. F. Wichmann til godsinspektørerne, samt nogle af deres koncepter og indberetninger; 1786—1808 Breve fra grev og grevinde v. d. Schulenburg til godsinspektørerne Aug. Friedrichsen (1784 87) og Peter Rasch (1787—1811); 1730—1871 Korrespondance m. forsk. godsinspektører; 1785—91 og u. d. Koncepter til skrivelser fra godsinspektørerne til godsherskabet; 1823—34 Korrespondance mellem godsherskabet og godsinspektør Thullesen.
- Lautrup*: jvf. Heimat-Blätter aus Nordschleswig 1940, s. 250.
- Pottemageri*: Sønderjydsk månedsskrift 1954, s. 147—152 (H. V. Gregersen: Pottemageriet i Klipleve sogn).
- Bekendtgørelsen 1852*: J. P. Trap: Hertugdømmet Slesvig (1864), s. 328.

SKT. HJÆLPER

Valfarterne: Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark (1909), s. 38—40; Die Heimat 1932, s. 73 ff. (Ludwig Andresen); Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1907, s. 54 f. (M. Mackeprang); Sønderjydske Årbøger 1941, s. 194 f. (Carsten Petersen).

Sagnet: Dansk Folkemindesamling 1906—23 (3222) Kliplev, optegnet 1935 efter Jg. Peter Paulsen, f. Kværs, 90 år gl.

Gregers Ablefeldts sten: Sønderjydske årbøger 1889, s. 8 (A. D. Jørgensen).

Teksten lyder:

GODT . MIN . TROST . ALLENE . DE . WERT . MIN . HVLPHER . SIN

FRA VALFART TIL MARKED

Messe som markedsnavn: Aksel E. Christensen: Dansk Torve- og Markedsvæsen i Middelalderen (Nordisk Kultur XVI, s. 182, 186 f.); K. Rathgen: Die Entstehung der Märkte in Deutschland (1881), s. 59; Hugo Matthiessen: Snapstinget (1946), s. 15; J. Madsen: Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg (1870), s. VI.

TERMIN OG FORKØB

Aftensædet: Sønderjydske månedsskrift 10. årg., s. 174.

Kampen for terminernes overholdelse: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, VIII Møllesager og borgerlig næring: Sager vedr. Kliplev Marked 1730—67.

Paul Hansens dagbog: Sønderjydske årbøger 1933, s. 179 f.

Opkøbere fra Meggerdorf og Bennebeck m. m. 1743: Peter Ovens, Nicolas Ovens, Hans Frahm, Johan Hollmer, Hans Johansen Hollmer, Hans Medau, Johan Nissen Küster, Hans Hinrichs, Jann Hinrichs, Peter Iwersen, Claus Kruss, Henning Peter Besche, Hinrich Greeve, Marquard Brodersen, Peter Paul, Gosche Muhl, Ties Schröder, Hinrich Grooth, Jan Bruhn, Johan Mum, Hans Frahm, Hinrich Friederich, Claus Frahm, Claus Hinrich, Peter Thomsen, Hinrich Greeve, Claus Paulsen, Hanns Frahm, Christoph Priese, Peter Marxen, Jens Hansen, Jens Feddersen, Peter Detlefs, Claus Boye, Hans Einfeld, Daniel Clausen, Peter Carstens, Johan Suhl, Hans Johan, Claus Grodt, Wilhelm Clausen, Carsten Jebens, Claus Boye, Daniel Wohlt, Claus Tiesen, John Harmsen, Hans Clausen, Claus Hinrich, Harm Johnsen, Peter Heldt, Claus Hansen, Jürgen Storm, Hans Clausen, Claus Jebens, Jens Petersen, Hans Clausen, Claus Lorentzen, Peter Brodersen, Hinrich Fram, Marquard Petersen.

Opkøbere fra Stapelholm 1745: Peter Paul, Peter Thede, Drewes Hinrichs, Jacob Carstens, Jürgen Paul, Jes Peters, Hencke Niebuhr, Migel Tede, Tiess Muhl, Claus Medauw, Gosche Odefey, Sievert Muhl, John Harmensen, Marten Krumpeter, Hinrich Frahm, Gosche Mehl, Peter Krumpeter, Johan

Mum, David Höenen, N. Wiff, D. Matthias Muhl, Hinrich Groth. Peter Bey, Johann Goldschmidt, Marten Besche, Anders Lassen, Peter Medauw, Peter Petersen, Hans Brandt, Siewert Tim, Hans Rossen, Claus Voss.

Markedsregnskab april 1735:

7/8. Daniel Clausen, Tellingstedt		2 rdl.	
8/4. Detlef Gosch, Hannedorf	}		
Jasper Dieckmann, Rendsborg		20 okser	1 rdl. 32 sk.
Johann Spreedt, Lunden		22 okser	1 rdl. 40 sk.
Claus Steen, Hannedorf		20 okser	1 rdl. 32 sk.
Johann Siverts, Hannedorf	}		
Jürgen Tode, Hannedorf		18 okser	1 rdl. 24 sk.
Peter Arends, Svabsted		10 okser	40 sk.
Martin Crumpeter, Bergenhusen		20 okser	1 rdl. 32 sk.
Hans Siemonsen, Gudskog		5 heste & 5 stk. småkvæg	12 sk.
Friedrich Petersen Becker, Osterhusum		12 okser	1 rdl.
Henning Peter Besch, Erfte	}		
Henning Hasche Wolff, Erfte		12 okser	1 rdl.
Peter Carstensen	}		
Detlef tor Straten		25 stk. kvæg	25 sk.
Marquard Brodersen, Esperstoft		10 okser	40 sk.
Reimer Reimersen, Feddern		8 okser	32 sk.
Andreas Störmann, Svabsted		98 okser	4 rdl. 18 sk.
Carstens Jebens, Tieling		13 okser	1 rdl. 4 sk.
Jasper Friedrich Ohm, Hohn		10 okser	40 sk.
Harmann Jahnsen, Ostenfeld		8 okser	32 sk.
Peter Jahnsen, Husum		10 okser	40 sk.
Marten Ketelsen		10 okser (små)	32 sk.
Jürgen Frahm, Grote Heide		4 okser	16 sk.
Reimer Jung, Cathrinheerd		16 okser	1 rdl. 16 sk.
9/4. Suhl, Lunden		10 okser	40 sk.
Johann Köster, Bofflund		6 okser	16 sk.
Claus Paulsen, Tellingstedt		15 okser	1 rdl. 12 sk.
Hans Mars, Ostenfeld		5 okser	20 sk.
Hans Hinrich Nehmsoh, Stapelholm		6 okser	24 sk.
Matthias Jürgens, Wittbeck v. Husum		12 okser	36 sk.
Hinrich Schröder, Mehldorf		32 okser	2 rdl.
Peter Thomsen, Meggersee		4 heste	8 sk.
Johann Wolf, Segeberg		4 okser	16 sk.
Mars Schweimb, Segeberg		3 okser	12 sk.
Jacob Sivers, Tielinghem		9 okser	24 sk.
Ialt:			32 rdl. 43 sk.

Heraf til de vagthavende:

Hans Johannsen, Bajstrup (Gejlå vagt) 32 sk.

Jes Erichsen, Undelev (Gejlå vagt) 32 sk.

De vagthavende ved Klipleve har drukket hos
kromand Peter Jürgensen for 1 rdl. 8 sk.

Hans Rossen, Lundtoft (Klipleve vagt) 32 sk.

Johannes Hansen, Bjerndrup (Paulskro vagt) 32 sk.

Christopher Hansen, Egvad (Paulskro vagt) 32 sk.

4 rdl. 24 sk.

Overskud

28 rdl. 19 sk.

„JYLLÆNDERNE" OG KLIPLEVE

De Kongerigske studebehandlere ca. 1630: Clemmend Søffrendsen, Jens Bertelsen, Staffen Nielsen, Simen Thidtk, Jaakob Denawer, Hermand Wifertz, Thomas Lorick, Marten Weyselingk, Eiler Meyer, Søffren Andersen, Otte Knudtsen, Niels Knudtsen, Madtz Thombsen, Wilhelm Worm, Jens Pedersen, Jens Oluffsen, Jens Christensen, Christoffer Pedersen, Niels Jaakobsen, Mogens Broffue, Niels Bangh. — RA. Danske cancelli: Indlæg til reg. ca. 1639.

Speckhans skrivelser: LA (Viborg), Ribe stiftamtsarkiv: Kopibog 1692—93, s. 78 ff., 1696—97, s. 91—92. — For denne henvisning takker jeg bibliotekar Åge Bonde, Århus.

Vonsild-degn: RA. Haderslev amtsregnskaber 1713. — I H. P. Hansen: Kultur- og Sprog minder fra Midtjylland (1930), s. 112, findes en omtale af de „Holstenske" prangere.

„DET FORNEMSTE OG CONSIDERABLESTE"

Citatet: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, VIII Møllesager og borgerlig næring: Sager vedr. Klipleve Marked 1730—67.

Kedelføyer: RA. Åbenrå amtsregnskaber 1600, 1604.

Åbenråerne: LA. Kiel afl. AXX 866, Acta betr. Amt u. Stadt Apenrade, Zoll u. Licenten 1610—1712.

Toldregnskaber fra Toldsted: RA. Åbenrå amtsregnskaber 1616—20, 1622—24, 1626—27, 1630—51, 1662—63, 1669—75, 1682—83, 1690—1706, 1708, 1714; se iøvrigt Jyske Samlinger 1948, s. 139—161 (H. V. Gregersen: Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet), samt Sønderjydsk månedsskrift 1948, s. 162—165, 173—177 (H. V. Gregersen: Toldsted).

Torv og markedsplads: Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde (1922), s. 25 ff.

Paulskro: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, II Sager vedr. bortfæstning etc.: Povlskro og Uge 1649—1874; jvf. Sønderjydsk månedsskrift 18. årg., s. 198—99 (P. H. Moos: Povlskro).

Forpagtning af forsyningsmonopol: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, VIII Mølle-sager og borgerlig næring: Sager vedr. kroeri, høkeri, håndværk m. m. 1739—1830.

Deltagere i auktionen over forsyningsmonopolet 1739: Boy Brodersen, N. Brandt, Tycho Volquardsen, Andreas Diedrichsen, Broder Axen, Peter Clauthofft, Gerdt Høe, alle Flensborg, Claus Christiansen, Fiskebæk, Hans Jacobsen, Braderup, Nicol. Hansen, Lysholm.

Clauthofft: Sønderjydske årbøger 1949, s. 298—299.

SKÆBNER OG TILDRAGELSER

Markedets konservatisme: Hugo Matthiessen: Snapstinget (1946), s. 117.

Kolding-tolder: Kancelliets Brevbøger 1593 4/5.

Fladsten-dagbogen: Sønderjydske månedsskrift 12. årg., s. 193.

„*Jyllænderen*“: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, Justitsakter 1737—1803.

Mordaffæren: Smstds., samt XII Politisager 1741—1824; jvf. P. H. Moos: Hvad Kirkebogen fortæller (Sønderjydske månedsskrift 1. årg., s. 76).

Kirkens milde gaver: LA. Kliplev kirkeregnskabsbog; jvf. S. mdsskr. 1. årg., s. 74 ff.

Matrosoverfaldet: LA. Retsarkiver for Søgård & Årtoft: Justitsakter 1737—1858.

Werder: Smstds.

Lindenau: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, VI Korrespondance vedr. godset: 1823—34 Breve mellem godsherskabet og godsinspektør Thullesen.

Dyrlæger: RA. TKIA. Den slesv.holst. provinsialregering: 119. 1834—44 Di-verse sager.

Isbor Straten og følg.: LA. Retsarkiver for Søgård & Årtoft: Justitsakter 1737—1858.

MOD NYE TIDER

Hovedkilde: LA. Søgård & Årtoft godsarkiv, VIII Mølle-sager og borgerlig næring: Sager vedr. kroeri, høkeri, håndværk m. m. 1739—1830.

FOLKELIGE BRYDNINGÅR

Justitiar: LA. Retsarkiver for Søgård & Årtoft: Justitsakter 1737—1858; RA. TKIA. Den slesv.holst. provinsialregering (Fyrstelige og adelige godser), 117, 118, 119, 198.

Jürgensen: Sønderjydske månedsskrift 1949, s. 6 (H. V. Gregersen).

Nationale episoder: LA. Åbenrå amtsarkiv. Journal for de adelige godser 1865; jvf. Sønderjydske månedsskrift 1954, s. 157; 1955, s. 81 ff. (H. V. Gregersen).

DET LOVSTRIDIGE KRAMMARKED

Løgumkloster: LA. Kiel afl. C. V. 1. 110.

Markedet i slutn. af 19. årh.: LA. Åbenrå landrådsarkiv. PB. 23: Jahrmärkte und Marktangelegenheiten (For tilladelse til dette arkivs benyttelse takkes amtmanden og rigsarkivaren).

Omegnskommunernes klage er undertegnet af:

Lundtoft: Kommuneforstander Jens P. Petersen, J. N. Brodersen, H. P. Lorenzen; Holbøl: C. W. Lorenzen, Behrend Petersen, P. Sass; Vilsbæk: Gdr. Hans Peter Jessen sen., lærer H. P. Petersen, snedker Jørgen H. Frederiksen, gdr. Hans Peter Jessen, skrædder J. H. Petersen, smed Jørgen Lausen, gdr. Peter Jessen, gdr. Jes Asmussen, parcellist Jes Jessen, gdr. Jes Petersen; Perbøl: Ludvig Petersen, Jes Nissen, Carsten Christensen; Gejlå: J. Hinrichsen, P. K. Nielsen, Peter Grønn; Bjerndrup: H. Petersen; Søgård: Andr. Petersen.

Udskænkningstilladelse under efterårsmarkedet 1874 havde:

Bolsmand Nis P. Jacobsen	Husejer, enke Mette Jensen
Bolsmand Hans P. Hansen	Grydmøller Hans Klausen
Bolsmand Johan P. Nielsen	Bødker Peter S. Kjer
Bolsmand Nicolai C. Dall	Skomager Lorens Eriksen
Bolsmand Asmus Asmussen	Skomager Hans Jessen
Bolsmand Jørgen C. Moltzen	Bager Jørgen Krog
Bolsmand Nicolai H. Petersen	Bager Kramers enke
Bolsmand Peter H. Petersen	Husejer Gustav G. Hansen
Bolsmand Hans Petersen	Snedker Thomas Nissen
Bolsmand Hans P. Brodersen	Kådner Peter Chr. Paulsen
Dyrlæge Carstensen	Hyreinderste Peter Paulsen
Hjuler Heinrich Rölck	Husejer Thomas Thomsen
Slagter Jørgen Iversen	Smed Johan Detlefsen
Husejer Christian P. Christensen	

Gardubns indberetning om handlende 1896:

H. C. Thorius, Flensborg	Joachim Heller, Flensborg
Drejer H. Lütge, Læk	Skomager P.H. Petersen, Åbenrå
E. F. Steinorth, Flensborg	Skomager F.A. Kaufmann, Åbenrå
Peter Friedrich Nootbaar, Flensborg	Skomager J. Cornett, Åbenrå
Christian Boysen, Flensborg	Buntmager J. Kaiser, Åbenrå

I MANDS MINDE

Foruden forskellige mundtlige meddelelser kan henvises til artikel i Den personlige Friheds Værn dec. 1938 af Ellen Wolden Ræthinge.

Den Tyske jernbanestatistik, som førstelærer Hans J. Bertelsen, Rehbøl, har fremskaffet fra Bundesbahndirektion Hamburg, Hamburg-Altona, Museumstr. 39, giver følgende tal:

AR	„Grossvieh“		„Kleinvieh“	
	afsendt	modtaget	afsendt	modtaget
1901-1902	146	14	89	4
1902-1903	195	22	243	43
1903-1904	280	109	604	57
1904-1905	275	209	1 088	29
1905-1906	415	174	924	92
1906-1907	330	137	1 298	170
1907-1908	400	248	1 808	196
1908-1909	349	214	1 326	57
1909-1910	628	422	1 198	172
1910-1911	585	508	1 751	623
1911-1912	611	399	2 552	790
1912-1913	617	250	2 556	875
1913-1914	548	333	2 725	869
1919-1920	421	95	306	46

AF H. V. GREGERSEN FORELIGGER FORUDEN DENNE BOG
FØLGENDE OM KLIPLEV SOGN:

En udtalelse fra 1848 (Sprogforeningens Almanak 1950, s. 36—37).

Pottemageriet i Kliplev sogn (Sønderjydske Månedsskrift 1954, s. 147—152).

Den dansksindede pastor Jørgen Michaelsen (Sønderjydske Månedsskrift 1954, s. 157).

Stednavnene Arslev, Artoft og Arsbjerg (Sønderjydske Månedsskrift 1955, s. 37—39).

Fra overgangstiden mellem dansk og preussisk styre. Danskhedstilkendegivelser i Kliplev efter 1864 (Sønderjydske Månedsskrift 1955, s. 81—85).

Det tyske gudstjenestesprog i Kliplev (Sønderjydske Månedsskrift 1955, s. 125—127).

Register

Ahlefeldt, Kliplev og Søgård er ikke medtaget; det samme gælder navnestoffet i Noter og henvisninger.

- Åbenrå 10, 13, 17, 44, 56 f., 68, 72, 78, 92, 102, 105
Årtoft 9, 17, 27, 28, 45, 60, 72
Årup 10, 13, 17
Adbøl 13
almitter 34, 66
Asmussen, lærer 77
Bennebeck 46
Bentzen, Baltzer, inspektør 18, 43 f.
Bjærndrup 9, 22, 44, 60, 74, 77, 97
Bobé, Louis, kulturhistoriker 17
Bojskov 13, 17
Bolderslev 45, 84, 92
Bov 47, 48
Breckling, Fr., præst 48, 67 f.
Breckling, P., præst 48
Brocktorff, madame 20
Brückner, bøddelknægt 63
Carstensen, gæstgiver 69, 70
Chr. Aug., hertug af Augustenborg 17, 28
Cirsowius, kancelliråd 23
Claus van Arup (Claus Clausen) 13
Clauthofft, Peter, brygger 61
Diensen, Er., inspektør 44
Ditmarsken 10, 12, 50
drukkenskab 73, 105 f.
Ensted 11, 24, 88
Felsted 11, 16, 75
Flensborg 31, 51, 70, 102, 105
Fiskebæk 13, 17, 75
forkøb (forprang) 41, 42
forsyningsmonopol 60
Fransk-snobberi 19, 21
Frederik Chr., hertug af Augustenborg 21, 24
Frederiksstad 50
Friedrich Ernst, markgreve af Brandenburg-Kulmbach 21, 48
Friedrich, Joh. G., inspektør 26, 80
Friedrichsen, Aug., inspektør 21
Frøermark 8
Fuchtlér, J., skarpretter 63
Gejlå 43, 44, 60, 97, 98
Gottorpske sympatier 20
Gråsten 12—18, 90, 93
Grauer, Hier., præst 74
Grøngrøft 29, 75
Güntzel, G. F., godsejer 28, 86
Haderslev 47, 58
Handeved 36, 41, 48, 51, 81
Hansen, Paul, Jacobsgård 45
Hansen, Peter, sandemand 80, 82
Hausvoigt, skovfoged 25
Heimreich, A., kronist 34
Heldvad, Niels, kalendariograf 39, 40
helgendyrkelse 30 f.
Hellevad 93
Heltzen, E. S. E., godsejer 29
hestehandel 75
Hinrichsen, P., gæstgiver 74
Hirsch, Samuel, kræmmer 76
Hjerne, sagnkonge 8
Højer, Jonas, kronist 14, 33, 37
Hokkerup 11
Holbøl 14, 32, 48, 67, 97
Holm 8, 19
Husum 46, 93
Hørlock, Niels, inspektør 87
Jacobsen, dyrlæge 73
Jacobsen, gæstgiver 104
Jacobsen, kommuneforstander 96
Jessen, Andreas, inspektør 18, 19, 42, 46, 48
Jürgensen, Jg., kst. amtmand 88
Jürgensen, Jg. Chr., Stubbæk 87 f.
Jørgensen, A. D., historiker 12
Jørl 32
Kalckreutz, general 21
Kalslund og Frøs herreder 39, 52
Keding, Johs., herredsfoged 43
Kiding 16, 17
Klincker, præst 25
Klippi, formodet grdl. af Kliplev 7
kolerafare 100
konunglef (krongods) 8
krammarked 56, 57, 76, 79, 82 f., 94 ff., 108
Krengerup, herregård 13
krise 26 f., 99
kvægsyge 49, 56
Kværs 14, 32
Kværs Ladegård 11, 17, 29

- Lassen, Jg. (Jørn Lakaj), tolder 58
 Lautrup, Hans, møller 22, 74
 Leisching, Joh. E., legationsråd 23
 Limbek, adelslægt 8 f.
 Lindenau, W. G. v., løjtnant 71 f.
 Lund, Ole, dyrlæge 73
 Lundtoft 97
 Lundtoft herred 8, 11, 17, 83
 Læk 102
 Løgumkloster 51, 76, 92
 Løjt 58, 64
 Løvenbalk, Jens N., stormand 31
 Mackeprang, M., historiker 33
 markedskest 105 f.
 markedsplads 59, 80, 109
 Matthiessen, Hugo, kulturhistoriker 63
 Matzen, Jes, degn 51
 Matzen, Jg., Fladsten 64
 Meggerdorf 46
 Meyland, Chr. Fr., student 68
 Michaelsen, Jg., præst 89
 Moltke-Nütschau, M. v., greve 28
 Monrad, J. J., præst 64
 nationale forhold 86 ff.
 Neuber, A. W., læge 72
 Nissen, Fr. Joh., præst 43
 Nissen, Nic., præst 69
 Nissen, Samuel, præst 32
 Nustrup 32
 Ovens, Peter og Nic., studehandlere 46, 50
 Over Jerstal 47
 Paulskro 18, 24, 44, 48, 60, 64
 Perbøl 97, 98
 Petersen, Carsten, kirkehistoriker 35
 Petersen, Hans, foged 43
 Philip, hertug af Glücksborg 15
 pilgrimsrejser 30 f.
 Poulsen, Jens, tolder 64
 Prah, Fr., amtsforstander 101 ff.
 Rabsted 11
 Rasch, P., inspekt. 22, 24, 25, 26, 79
 reformtider 24, 78, 93
 Rinkeæs 11, 14, 48
 Ris 92
 roedyrkning 28
 Rødekro 45, 76
 Römer, Nic. Fr., inspektør 21
 Saint Germain, general 21
 Schlottfeldt, tolder 82
 Schmidt, Joh. H., dyrlæge 73
 Schow, Bendix, borgmester 79 f.
 Schow, Georg, borgmester 87
 Schulenburg, L. W. v. d., godsejer 26, 71
 Schulenburg, W. v. d., godsejer 22
 Schönberg, Jacob, gæstgiver 81
 Schröder, Cl., præst 64
 Siebeth, Nic. H., inspektør 19—21, 47 f., 64
 Skovbøl 11, 16, 17, 29
 skovplantning 28
 Speckhan, Fr. E. v., stiftamtmand 52
 sprogeskriptet 1840 87
 stadepenge 80, 94
 Stapelholm 46
 Stenbjerg kro 45
 Stoltelund 14, 15, 17, 29
 Storm, J. P. 89 f.
 Stubbæk 11, 24, 87, 88
 studehandel 37, 40, 41, 45, 47, 49, 51 f.
 Svendborg 31
 Sürensen, skovfoged 25
 Sønder Hostrup 11
 Sørensen, Cl., borgmester 51
 Thienen, G. v., godsejer 17, 19, 42, 46, 49
 Thienen, H. v., godsejer 19, 22
 thor Straten, E., gæstgiver 73 f.
 Thullesen, G. G., inspektør 27—29, 71, 72, 82 f.
 Tinglev 28, 93
 Toldsted 21, 46, 47, 58, 60
 Torp 44
 Tønder 41, 51
 Tørsbøl 11
 udskænkningstilladelse 61, 95
 Uge 44, 45, 60, 69, 89
 Ullerup 13, 75
 Uslar, J. R. P. A. v., landråd 104
 Vårdbjerg 11
 Varnæs 75
 Wattendorff, G., præst 67
 Werder, Joh. L. v., baron 69 f.
 Viborg 36
 Wichmann, O. F., kammertjener 19 f.
 Vilsbæk 97, 98
 Windrup, mønstringsskriver 68
 Ziegler, C., diakon 14
 Øster Løgum 93

I kommission hos:

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
NYROPSGADE 19 . KØBENHAVN V